

O'zbekiston Oliy va O'rta Mahsus ta'lim vazirligi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti

Arab filologiyasi kafedrası

Arab tili fanidan 22.05.00. sharq filologiyasi bakalavriaturasining I-IV kurslari uchun ma'ruza matnlari.

**№ 2 3 sentyabr 2008 yil sonli
qarori bilan
tasdiqlangan.**

Umumiy soat hajmi: 1168

Ma'ruza: 412

Amaliy mashg'ulot: 756

Mustaqil ta'lim:

Shundan:

1. kurs – 420 soat, 210 soat ma'ruza
2. kurs – 370 soat, 100 soat ma'ruza
3. kurs – 222 soat, 52 soat ma'ruza
4. kurs – 156 soat, 50 soat ma'ruza

Tuzuvchilar: Kafedra kollektivi.

Taqrizchi : f.f.d.prof. E.T.Talabov

SO'Z BOSHI

Ushbu arab tilidan ma'ruzalar matni arab tili fanidan tuzilgan namunaviy dastur asosida yozildi. Ma'ruzalar matni jahon andozalari talablariga javob beradigan bakalavr darajasidagi arabshunos-filologlarni tayyorlashda foydalanish uchun mo'ljallangan. Ma'ruzalar matni bir nechta boblardan iborat iborat bo'lib, kirish, fonetika, yozuv (grafika), grammatika, morfologiya, sintaksis qismlarini o'z ichiga oladi. Matni tayyorlashda Arab filologiyasi kafedrasining ustozlari f.f.n., dotsentlar: T.Sh.Qodirov, S.A.Rustamiy, M.A.Nosirova, k.o'qituvchilar: N.X.Usmonova, N.M.Orifho'jaev, D.Q.Mamatoxunova, G.S.Mutalova, K.K.Mirzaev, o'qituvchilardan B.Begmatova, Sh.E.Zaynutdinovalar qatnashdilar. Ma'ruzaning kirish qismini f.f.d., professor R.U. Hodjaeva yozdi.

Ma'ruzalar asosida amaliy mashqulotlar o'tkaziladi. Ular o'tilgan mavzu bo'yicha savol-javob, mavzularga oid matnlarni o'qish, yozish, tarjima qilish, so'zlab berish, va grammatik tahlil qilish shaklida olib boriladi. Tahlil jarayonida arab tili grammatik masalalarini o'zbek yoki boshqa chet tili grammatikasi bilan solishtirish va qiyoslash tavsiya etiladi. Muntazam ravishda yozma ishlar o'tkazilishi lozim.

1.1.-1.4. KIRISH

1-BOB. ARAB TILI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT.

REJA

- 1.1. Arab tilining geneologik tasnifidagi o'ri.
- 1.2. Arab tilining tipologik tasnifidagi o'ri.
- 1.3. Arab tilining ilmiy-tarixiy ahamiyati.
- 1.4. O'ziri zamon arab adabiy tili va lahjalari.

Arab tili Somiy-Homiy tillar oilasining somiy tarmoqiga tegishlidir. Somiy tillar tarmoqi juda katta tarmoq hisoblanadi va olimlar tomonidan yahshi o'rganilgan. Jadimgi somiy tilida ashshurlar, ibriylar, finikiylar, oromeylar, va arablar gaplashganlar.

Somiy tillar tarmoqi 4 guruhga bo'linar ekan, arab tili Janubiy Markaziy yoki Arabiston tili guruhiga kiradi. Jadimgi darajasini - qadimgi arab tili, o'rta va yangi darajasini - klassik va zamonaviy arab tili va ularning shevalari tashkil etadi.

Barcha somiy tillar tarmoqiga o'hshash umumiylik hosdir. Bu umumiylik olimlar tomonidan qiyosiy-tarixiy metod asosida aniqlanib quyidagi omillarda yaqqol ko'zga tashlanadi:

1. Fonetik umumiylik:

- a) Barcha somiy tillarda unlilarning cho'ziq va qisqa ko'rinishlari mavjud.
- b) Undoshlarning uchlik guruhi mavjud.
- v) So'z hech qachon unli tovushdan boshlanmaydi.
- g) Shuningdek ko'sh undoshli boshlanish ham so'zlarda uchramaydi.

2. Leksik umumiylik. Olimlar barcha somiy tillar uchun yuzlab umumiy so'z yoki o'zakni aniqladilar:

3. Morfologik umumiylik:

a) Barcha somiy tillarda umumiy hususiyat -o'zakning undosh harflardan iborat bo'lishidir. Odatda o'zak uch undoshdan va kamroq besh undoshdan iborat bo'ladi.

b) Unlilar ba'zan qo'shimcha undoshlar bilan o'zak mazmuniini ta'kidlash yoki grammatik kategoriyani kursatish uchun hizmat qiladi.

- v) Arab tili barcha somiy tillar kabi ichki flektsiya mavjud.
- g) Ichki qurilish Uzgarmagan so'zlarda suffiksatsiya Ham mavjud.
- d) Arab tilida barcha somiy tillar kabi ikki jins mavjud.
- ye) Arab tilida barcha somiy tillar kabi butunlik va yaqqollik tushunchasi

mavjud va hokazo.

Arab tili tarixiy jihatdan Somiy tillar tarmoqida eng yosh til hisoblanadi. Janubiy arablar va Shimoliy arab qabilalarning tillari qoʻshilib chatishgan holda bizga islomgacha boʻlgan (johiliya davri) arab adabiyoti orqali yetib keladi. Arabiston yarim orolining Shimolida yashovchi Adnon qabilasi bilan Janubda yashovchi Kahtan qabilasi oʻrtasida savdo sotiq ishlari natijasida tillarini boyish jarayoni boʻlib oʻtdi. Shimoliy Adnon qabilasining mudariy tili nomini olgan til juda rivojlandi va mintaqada hukmronlik qila boshladi. Aynan mana shu mudoriy tili asosida adabiy arab tili paydo boʻldi. Shunday qilib arab adabiy tilining paydo boʻlishini asosiy omili - himyariylar va mudoriylar tilining qoʻshilib ketishi va rivojlanishi. Bu tilning asosiy namunasi islomgacha (joliyya davrii) boʻlgan adabiyotda va qurʼoni karimda oʻz ifodasini topdi.

Arab tili tarixida uch katta davr ajralib talqin qilinadi:

1. Jadimgi arab tili. (er.av. IIasrdan to IVer. Asriigacha).
2. Klassik arab tili. (V-XIX asrgacha).
3. Zamonaviy arab tili. (XIX asrdan to shu kungacha).
4. Jadimgi arab tilidagi yozma yodgorliklar lahen samud safovit yozuvlarida bitilgan boʻlib Arabiiston yarim oroli mintaqasida va Suriyaniing janubiiy qismida topilgan. Ular eramizni I va IV asrlarigacha taalluqlidir.

Klassik arab tilining ilk davri oqzaki holdagi johiliya sheʼriyatiga borib taqaladi. Bu sheʼriyat eramizning VIII va IX asrlarida arab filologlari tomonidan yozildi. Qurʼoni Karim klassik arab tilining eng yorqin namunasi sanaladi. Zamonaviy arab tili klassik arab tilining keyingi rivojlanish mahsuli hsioblanadi.

Soʻnggi adabiy arab tili va adabiyotining rivojlanishida Qurʼoni Karimning tutgan oʻrni juda katta.

VIII-IX asrlarida arab grammatikasiining aksariyat masalalari ishlab chiqildi. Arab halifaligi kengayishi va islom dinining tarqalishi bilan fath qilingan davlatlarda arab tili din, ilm, devonhonalarda davlat ishlaridagi hujjatlarni yuritish rasmiy til sifatida ishlatila boshladi. Natijada klassik arab tili YAqin va Oʻrta Sharq, Shimoliy Afrika, Pireney yarim oroli, Markaziy Osiyo mintaqalarida keng tarqaldi va butun musulmon sharqida davlatlararo halqaro til mavqeiga ega boʻldi. Bu mintaqalarda turli sohalarida bitilgan minglab ilmiy, adabiy tarixiy asarlar ana shu klassik adabiy arab tilida yozildi. Bizning ajdodlarimizdan Muso al-Horazmiy, imom al-Buhoriy, imom at-Termiziy, Ahmad al-Farqoniy, ar-Roziy, al-Farobiy, al-Beruniy, ibn Sino, az - Zamahshariy, Mahmud Joshqariy kabi buyuk allomalar turli ilm sohalariga oid yozilgan qimmatbaho asarlarini arab tilida yaratishdi. Bu asarlarning koʻplari qoʻlyozma zahiralarida saqlanmoqda. Masalan: OʻzR.Fanlar akademiyasining sharqshunoslik institutida saqlanayotgan qoʻlyozmalarning 30% i arab tilida bitilgan koʻplari oʻzbek va rus tillariga tarjima qilinib, sharqshunos olimlarimiz tomonidan tadqiq etilgan. Ammo hanuzgacha yuzlab arabiy zabon qoʻlyozmalar oʻz tadqiqotchilarini kutmoqda Shu bois Respublikamizda arab tilini oʻrganish ahamiyati yanada oshadi, chunki barcha arab tilida bitilgan maʼnaviy

boyligimizni tarjima qilib, haqimizga yetkazish arabshunoslarning eng katta burchi. Bu qo'lyozmalar bizning tarihimiz, mafkuramiz, falsafamiz, ta'limotlarimiz umuman ma'naviy merosimiz qisman mujassamlashtirilgan ekan, halqimiz undan bahramanb bo'lishi lozim.

XIX asrga kelib arab tili tarixida yangi bosqich boshlandi. Klasik adabiy arab til asosida uning yangi shakli-zamonaviy arab tili vujudga keldi. Milliy yuksalish harakati - an-nahda arab tilini o'zgarayotgan yangi hayot sharoitiga moslashuvini talab qildi. Zamonaviy arab tili XIX asrning ikkinchi yarmida milliy-ozodlik harakati jarayonida yanada rivojlanib ketdi. Shu davrda yashab ijod qilgan yirik yozuvchilar, shoirlar, publitsistlar zamonaviy arab tilini yaratishda o'zlarining katta hissalarini qo'shdilar. Bular: Misrlik Ahmad Shavqiy Ibrohim, Abdulloh Nodim, Mustafo Komil, Jirji Zaydon, Livanlik Nasif al-YAzijiy, Butrus al-Bustaniy, Ahmad Foris ash-Shidyaq, Amin ar-Rayhoni, Suriyalik adib Ishoq, Abdurahmon al-Kavakibiy va boshqalar.

Zamonaviy arab tili hozirda 22 ta arab tili davlatlarida «Davlat tili» maqomidadir. U ilm, fan, matbuot, badiiy adabiyotda, ijtimoiy-siyosiy, ommaviy habarlarda, ta'lim-tarbiya muassasalarida, radio, televidenie, barcha davlat hujjatlari olib borishda qo'llanadi. Zamonaviy adabiy arab tili har hil arab davlatlarida yashovchi arab halqlari uchun umumiy bo'lib, ularning o'zaro munosabatlarida va yaqinlashish jarayonida muhim vositadir.

Mustaqil O'zbekiston hozirgi kunda arab davlatlari bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatmoqda. Arab tlini yahshi o'zlashtirib, bemaolol gaplasha oladigan arab tilida puhta tarjima qilib, ilmiy tadqiqotlar olib boradigan mutahassislarga talab katta. Shu bois Respublikamizda arab tilini o'rganishga ahamiyat berilib kelmoqda ekan, butun dunyoda arab tili jahon tili sifatida mavqei oshganligini, ko'p davlatlarda uni o'rganilayotganligini hisobga olib, nazarda tutishimiz kerak. Jahondagi 15 yirik tilning bittasi arab tilidir.

Adabiy arab tili bilan bir qatorda har bir arab davlati o'z shevasiga ega. O'ozirgi arab shevalari bir tomondan zamonaviy arab adabiy tilidan, ikkinchi tomondan bir-biridan talaffuz, luqat va nahv jihatida sezilarli darajada farq qiladi. Hatto bir shevada gapiruvchi ikkinchi shevada so'zlovchini tushunmasligi mumkin. Arab mamlakatlarida lahjalar faqatgina oqzaki nutqda foydalanilmasdan, balki radio eshittirishda, teatr, kino va adabiyotda o'z o'rnini topmoqda. Ayniqsa, Mirs adabiyotida salmoqli o'rin tutgan she'riy asarlar yaratilgan. Adabiy asarlardagi so'zlashuv-diolog ko'pincha lahjalarda yoziladi. Ba'zi bir yozuvchilar o'z asarlarini ham adabiy tilda, ham lahjada yozadilar. Masalan, mashhur yozuvchii Mahmud Taymur birinchi bo'lib ikki tilda yozish uslubini qo'llagan.

Keng tarqalgan arab shevalarini o'rgatish arab tilini o'rganish jarayonida o'rin olgan.

SAVOLLAR

1. Arab tili qaysi tillar oilasiga kiradi?

2. Bu tarmoqning umumiy hususiyatlari nimada?
3. Arab tili qanday shakllandi?
4. Arab tili tarixini qanday bosqichlarga ajratish mumkin?
5. Arab tili rivojiga mintaqamizning olimlaridan qaysilariatta hissa qo'shgan?
6. Bizning madaniy merosimizda arab tilining ahamiyati qanday?
7. Zamonaviy arab tili qachon rivojlangan?
8. Adabiy arab tili va arab shevalarining o'rtasida qanday farq bor?

TOPSHIRIQLAR

1. Arab nahvi rivojiga hissa qo'shgan Markaziy Osiyolik olimlar haqida ma'lumot bering.

ADABIYOTLAR

1. Dyakonov I.M. Semito-homitskie yaz'ki. M. 1958
2. Zvegintsev V.A. Istoriya arabskogo yaz'koznaniya. M. 1958
3. Belova A.G. Istoriya arabskogo yaz'ka. Kurs lektsii. Voenn'y institut. M. 1979.
4. Belkin V.M. Istoriya stanovleniya sovremennogo arabskogo literaturnogo yaz'ka. Sb. Arabskaya filologiya. M. M. 1968. Str 27-39.
5. Sharbatov G.Sh. Sovremenn'y arabskiy yaz'k. M. 1961.
6. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T.1997.
7. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka M. 1998. Predislovie.
8. 1998 ، القاهرة . علم اللغة العربية . د. محمود فهمي حجازي .
9. . 1998 ، القاهرة . علوم اللغة .

2.1.-2.6. ARAB TILINING TOVUSHLAR TIZIMI

REJA

1. Fonema haqida tushuncha.
2. Fonemalar tizimi haqida tushuncha.
3. Nutq tovushlarining artikulyatsion akustik tasnifi.

Tovush deb bo'qinning bir artikulyatsiyasi bilan talaffuz qilinadigan bo'lagiga aytiladi. Tovush nutqning eng kichik fonetik bo'lagidir. Tildagi so'z ma'nolarini ifodalash va farqlash uchun xizmat qiladigan tovush fonema /lotincha *Phonema* - «tovush»/ deyiladi.

Tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida to'plangan ma'lum fonemalar yiqindisi fonemalar sistemasidir. Har bir tilning, shu jumladan, arab tilining ham o'ziga hos fonemalar sistemasini bor.

So'zdagi biror fonema o'zgarsa, so'zning ma'nosi ham, shakli ham o'zgaradi:

a) jarangli undoshni jarangsizlantirganda, masalan:

دل *dalla* -ishora qilmoq

ضل *dalla* -adashmoq

b) cho'ziq unlilar qisqa talaffuz qilinganda, masalan:

باكر *ba:kara* - erta kelmoq

بكر *bakara* - erta turmoq

Eshitilishi bir-biridan farq qiladigan hamma tovushlar ham fonema bo'lavermaydi. Fonemaning variantlari bir-biridan sezilarli farq qiladi. o'ar qaysi fonemaning variantlari unga yondosh tovushlar ta'sirida paydo bo'ladi.

Har bir tilning o'ziga hos fonemalar tizimi bor, dedik. Ayrim fonemalar bir necha tilda bir hil bo'lishi mumkin, ammo shunday bo'lsa ham har bir tildagi fonemalar o'ziga hos ma'lum tarixiy sistemadan iborat bo'lib, boshqa tillardagi fonemalar tizimidan farq qiladi.

Ob'ektiv borliqdagi mavjud narsa va hodisalar har hil guruh va turlarga ajratilganidek, nutq tovushlari ham artikulyatsion-akustik xususiyatlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi.

Dastlab tovushlar unli va undoshlarga ajratiladi. Bularning miqdori turli tillarda turlichadir. Masalan, rus tilida undoshlar 43 ta, unlilar 6 ta; frantsuz tilida 21-13; arman tilida 30-6; gruzin tilida 28-5; eston tilida 16-9; arab tilida esa 28-6.

SAVOLLAR

1. Tovush nima?
2. Fonema nima?
3. Fonemalar tizimi deganda nimani tushunasiz?
4. Fonemaning o'zgarishi ma'no o'zgarishiga ta'sir qiladimi?

TAYANCh IBORALAR

1. Fonema.
2. Tovush.
3. Fonemalar tizimi.
4. Nutq tovushi.
5. Artikulyatsiya.
6. Akustika.
7. Unlilar.
8. Undoshlar.

ADABIYOTLAR

- 1 **Kamenskiy N.S., Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka, Moskva, 1946, str. 10-15.**
2. Abdurahmonov ., Rustamov A., Navoiy tilining grammatik hususiyatlari, Toshkent, 1984, 13-b.
3. Reshetov V.V., Osnov' fonetiki i grammatiki uzbekskogo yaz'ka, Toshkent, 1965, str. 12-14.

UNLILAR TASNIFI

1. Arab tilidagi unli tovushlar tizimi.
2. Unlilarning akustik hususiyati.
3. Unlilarning sifat belgilariga ko'ra tasnifi.
4. Unlilarning miqdor belgilariga ko'ra tasnifi.

Aritulyatsion-akustik va eshitib his etilishi hamda tildagi funksional hizmati jihatidan unli va undosh tovushlar o'rtasida katta farq bor.

Artikulyatsion jihatdan unli tovushlarning hosil bo'lishida o'pkadan chiqib kelayotgan havo oqimi oqiz bo'shliqida hech qanday to'siqqa uchramaydi. Akustik hususiyatiga ko'ra unlilar talaffuzida havo oqimi kuchsiz tebranadi. Unlilar musiqa ohangiga jo'r bo'la oluvchi mayin ohangga egadir.

Unlilarning bir-biridan farqi rezonator vazifasini o'tovchi o'z bo'shliqining shakliga boqliq. Oqiz bo'shliqining shakli esa til, lab va pastki jaqning holatiga bo'liq bo'ladi. Shunday qilib, unli tovushlar: 1) tilning muayyan tovushni hosil qiladigan qismi (gorizontal harakatiga); 2) tilning tovush hosil qiladigan qismining ko'tarilish darajasi (vertikal harakatiga); 3) labning holatiga qarab bir-biridan farq qiladi.

1. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra unlilar tiloldi, tilo'rta, tilorqa qator unlilarga bo'linadi. Masalan, tiloldi unlisi *i*.
2. Tilning vertikal harakatiga ko'ra yuqori, o'rta, quyi ko'tarilish yoki yopiq, yarim yopiq, yarim ochiq, ochiq unlilari bilan farqlanadi. Masalan, yuqori ko'tarilish unlisi *u*.
3. Unlilarning talaffuzida lab ishtirok etsa, lablangan, ishtirok etmasa, lablanmagan unlilar deyiladi. Masalan, lablangan *u*.

Unlilarning yuqoridagi klassifikatsiyasi ularning sifat belgilaridir. Unlilar yana miqdor belgisi bilan, ya'ni unlilarning talaffuz vaqti bilan o'lchanadigan qisqalik va cho'ziqlik belgilari bilan ham farqlanadi. Bunday unlilar arab tili uchun harakterli hisoblanadi va ular ma'no farqlash uchun hizmat qiladi.

Arab tilida 6 ta unli fonema bor bo'lib, ularning uchtasi qisqa: (*a*, *i*, *u*) va uchtasi cho'ziq (*a:*, *i:*, *u:*) unlilardir.

Arab tilidagi qisqa unlilar *a*, *i*, *u* o'zbek tilidagi *a*, *i*, *u* fonemalariga o'hshashdir. Cho'ziq fonemalar esa qisqalariga sifat jihatdan mos keladi, ulardan artikulyatsiyani ko'proq cho'zish bilan farq qiladi.

Arab tilida undoshlar unli tovushlarning talaffuziga ta'sir qiladi. Shuning uchun

unli fonemalar undoshlarning hususiyatiga qarab, yoki o'zgarishsiz, ya'ni fonema sifatida, yoki vaziyatga qarab fonemaning varianti sifatida talaffuz qilinadi.

SAVOLLAR

1. Arab tilida nechta unli fonema bor?
2. Unli tovushlar qanday hosil bo'ladi?
3. Unlilar tilning harakati bo'yicha qanday unlilarga bo'linadi?
4. Unlilar miqdor belgilariga ko'ra qanday unlilarga ajratiladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Unli fonema.
2. Vokalizm.
3. Rezonator.
4. Tilning harakati.
5. Tiloldi.
6. Tilorqa.
7. Tilo'rta.
8. Yuqori ko'tarilish.
9. Juyi ko'tarilish.
10. O'rta ko'tarilish.
11. Lablangan.
12. Lablanmagan.
13. Cho'ziq.
14. Jisqa.
15. Miqdor belgi.

ADABIYOTLAR

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, str. 11, 14-16.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1981, 17,19.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1995, 9-10 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1987, 17-18.

UNDOSH LARNING HOSIL BO'LIH O'RNI VA TALAFFUZ USULIGA KO'RA TASNIFI

1. Undosh tovushlarning akustik hususiyati.
2. Undoshlarning hosil bo'lish usuliga ko'ra tasnifi.
3. Undoshlarning tovush ishtirokiga ko'ra tasnifi.
4. Undoshlarning hosil bo'lish o'rniga ko'ra tasnifi.
5. Undosh fonemalar tavsifi.

Undosh tovushlarning hosil bo'lishi uchun muhim bo'lgan hodisa nutq organlarining bir-biriga tegishi natijasida o'pkadan kelayotgan havoning to'siqqa uchrashidir.

Undosh tovushni talaffuz qilganda havo oqimi unlilarga qaraganda kuchli tebranadi va shovqin yordamida hosil bo'ladi.

Eshitib his etilishi jihatdan ham undoshlar kuchli shovqin bilan unlilardan farq qiladi. Jahon tillarining deyarli hammasida undosh tovushlar unlilardan ko'p. Shu tufayli ularning funktsional hizmati ham kattadir.

Arab tili ham shunday tillar qatoriga kiradi. Arab adabiy tilida 34 ta fonema bo'lib, ularning 28 tasi undosh, 6 tasi unlidir.

Arab adabiy tili fonetik jihatdan undosh fonemalar sistemasining, ayniqsa, bo'qiz, itboq va tish undoshlarining keng qo'llanishi bilan harakterlanadi.

Arab tilida undosh tovushlar:

1. O'osil bo'lish usuliga ko'ra quyidagilarga ajratiladi:
  - a) portlovchilar. Ularning hosil bo'lishida talaffuz organlarining to'la jipslashuvi natijasida havo oqimi kuchli to'siqqa uchraydi va tovush kuchli portlash bilan chiqadi. Masalan: ط ت ك
  - b) sirqaluvchilar yoki sizqiruvchi (frikativ) undoshlar. Bunday undoshlarning hosil bo'lishida talaffuz organlari to'liq yaqinlashmaydi, lekin havo oqimi ular orasidan kuch bilan o'tadi va sirqalish hosil bo'ladi. Bu sirqalish shovqinli bo'ladi. Masalan: س ف .
2. Tovushning ishtirokiga ko'ra jarangsiz va jarangli undoshlarga bo'linadi. Jarangsiz undoshlarning talaffuzida tovush paychalari titramaydi. Masalan: ف ت .

Jarangli undoshlarning talaffuzida esa tovush paychalari titraydi. Masalan: د ز .
3. O'osil bo'lish o'rniga ko'ra quyidagicha tasnif qilinadi:
  - a) lab undoshlari. Ular qatoriga ikkala labning jipslashuvidan hosil bo'luvchi lab-lab (bilabial) undoshlari (م ب) va pastki lab va yuqori tishlarning orasida hosil

bo'ladigan lab-tish (labiodental) undoshlari (ف) kiradi;

b) yumshoq yoki palatal undoshlar. Ular tilo'rtasi qismining qattiq tanglayga yaqinlashuvi bilan hosil bo'ladi (ك);

v) tilorqa yoki velyar undoshlar. Ular tilorqa qismining yumshoq tanglayga tegishi yoki yaqinlashishi bilan hosil bo'ladi (خ ق);

g) bo'qiz yoki tomoq, halqum (laringal) undosh tovushlar. Ularning hosil bo'lish o'rni bo'qizdir (ع);

d) burun (sanor) tovushlar. Tovushlarning talaffuzida yumshoq tanglay pastga tushib, havo burun bo'shligi orqali o'tsa, sanor tovushlar hosil bo'ladi. Bunday tovushlar lab-burun (م) va tish-burun (ن) sanorlariga ajratiladi.

4. *u:* va *i:* bo'qin hosil qila olmaydigan unlilar ham undosh tovushlar qatoriga kiradi (*u, i*).
5. Itboq (emfatik) tovushlarning talaffuzida til uchi tishga yaqinlashadi yoki tish bilan birikadi, til o'rtasi esa yumshoq tanglayga yaqinlashadi va tovush kuch bilan chiqadi (ص ض ط).
6. YA'na shunday tovushlar borki, ular boshqa tovushlardan talaffuz vaqtida tovush paychalarining ajralishidan hosil bo'luvchi portlashning qo'shilishi bilan ajralib turadi (ء). Bunday tovushlar «bo'qiz portlovchisi» deb ataladi.

ARAB KONSONANTIZMINING ARTIKULYASIYA HUSUSIYATLAR

Arab tilidagi ب ت ج خ د ر ز س ش غ ف ق ك ل م ن ه ي undoshlari o'zbek tilidagi shu undoshlardan talaffuz jihatdan farq qilmaydi. YA'ni:

ب - lab-lab, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ت - tiloldi, jarangsiz, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ج - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

خ - chuqur tilorqa, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

د - tiloldi, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ر - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, titroq sof sonor undosh tovush, talaffuzida til uchi yuqori tishlarga yo'naladi, tiloldi esa tanglayning old qismiga tegib turadi. ر ning talaffuzida til uchi titraydi. Arab tilidagi ر o'zbek tilidagiga qaraganda ancha qattiq

talaffuz qilinadi. Arab tilidagi ر ning aytilishida til uchi ko'proq titraydi (راحة- rohat)

ز - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

س - tiloldi, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ش - tiloldi, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

غ - chuqur tilorqa, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ف - lab-tish, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ق - chuqur tilorqa, jarangsiz, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ك - tilorqa, jarangsiz, portlovchi shovqinli undosh tovush;

ل - tilorqa, jarangli, yon, sof sonor undosh tovush; O'zbek tilidagiga nisbatan yumshoqroq talaffuz qilinadi. «Alloh» so'zi bundan mustasno.

م - lab-lab, jarangli, portlovchi, sof sonor undosh tovush;

ن - tiloldi, jarangli, portlovchi, sof sonor undosh tovush;

ه - bo'qiz tovushi, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh; O'zbek tilidagidan yengilroq talaffuz qilinadi;

ي - tilo'rta, sirqaluvchi, jarangli undosh tovush;

و ع ظ ط ص ض ذ ح ث .

ث - tishora, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ذ - tishora, jarangli, shovqinli, sirqaluvchi undosh tovush;

ث va ذ ning talaffuzida til uchini tishlar orasiga qo'yib yuqori tishlarga qattiq yopishtirish kerak, til uchi va pastki tishlar o'rtasida ozgina oraliq bo'lishi lozim. ث va ذ tovushlarini shu tariqa talaffuz qilish kerak. Masalan: ثمر

ع portlovchi, jarangli, shovqinli, bo'qiz undoshi. ع ning hosil bo'lishida bo'qiz muskullari qattiq jipslashib taranglashadi. Jipslashish spazmatik qisilish hususiyatiga ega bo'ladi. Vaqf (pauza)dan so'ng muskul bir oz bo'shashadi. Bo'qiz muskullarining qisqarishi vaqtida tovush paychalari titraydi. Shuning uchun ع jarangli undoshdir. Yumshoq tanglay ko'tariladi va havo oqiz bo'shliqi orqali chiqadi. Masalan: علم، عين

Bo'qiz muskullari ajralganda tilning holati o'rta qator undoshlardagidek bo'ladi. Shuning uchun ع da *a* fonemasining o'rniga uning varianti 'a talaffuz qilinadi. i va u fonemalarida o'zgarish bo'lmaydi. Masalan: عمر علم عادل. ع ikkilanganda bo'qiz muskullari qattiq birlashgan holdagi vaqf uzaytiriladi. Masalan: دعم

ح sirqaluvchi, shovqinli, jarangsiz, bo'qiz undosh tovushi. hosil bo'lish o'rni jihatdan ع bilan mos keladi. Ularning talaffuzidagi farq shunday: ح ning talaffuzida muskullar ع dagidek qattiq jiplashmaydi, balki tarang bo'lib tortiladi va tor oraliq hosil qiladi. Nafas chiqarganda havo shu oraliq orqali ishqalanib o'tadi, natijada sirqaluvchi jarangsiz undosh hosil bo'ladi, tovush paychalari titramaydi. Yumshoq tanglay ko'tariladi. Burun bo'shliqidagi havo yo'li berkiladi. Nutq organlari tarang bo'ladi. Masalan: حسن

Bu tovush ikkilanganda havoning bo'qiz muskullari oraliqidan chiqayotgan vaqti cho'ziladi. Masalan: تحم

ض ص ط ظ itboq undoshlar deyiladi. Bu tovushlar talaffuzining muhim sharti shuki, til orqasi yumshoq tanglayga ko'tariladi va tovush kuch bilan chiqadi. Itboq tovushlarning talaffuzi boshqa undoshlarga qaraganda ancha jadal, nutq organlari ancha tarang bo'ladi.

ط - itboq, tishora, shovqinli, portlovchi, jarangsiz undosh tovush. ط ning talaffuzidagi nutq a'zolarining holati oddiy ت dagidek. Lekin itboq ط ning talaffuzida tilning old qismi milkka qattiq tiralib, undan keskin ajraladi. Til orqasi yumshoq tanglayga iloji boricha ko'tariladi. o'avo oqiz bo'shliqi orqali o'tadi. Masalan: طريق ، طالب

ض - itboq, tishora, shovqinli, portlovchi, jarangli undosh. ض talaffuz hususiyati jihatdan itboq ط ga to'la mos keladi. ض ning talaffuzida tovush paychalari titraydi. Natijada bu tovush jarangli bo'ladi. Shuni aytish kerakki, ط kabi ض ning aniq talaffuziga butun nutq a'zolarining, ayniqsa, tilning tarangligi bilan erishiladi. Masalan: ضيف ، ضحك

ص - itboq, tilorqa, shovqinli, sirqaluvchi, jarangsiz undosh tovush. ص ning talaffuzida nutq a'zolarining holati tishorqa س ning talaffuzi kabidir. Til uchi pastki tishlar orqasiga tegadi, til orqasi havo o'tadigan oraliq hosil qilib qattiq tanglayga

ko'tariladi. Bu oraliq س ga qaraganda itboq ص da ancha tor bo'ladi. Til va butun nutq a'zolari taranglashadi. Til orqasi iloji boricha yumshoq tanglayga ko'tariladi. ط va ض kabi havo shiddat bilan chiqadi. Masalan: صوت ، مصر

ظ - itboq, tishorqa, shovqinli, sirg'aluvchi, jarangli undosh tovush. Talaffuzida nutq a'zolarining holati itboq ص ga to'la mos keladi. Faqat ظ ning talaffuzida tovush paychalari titragani uchun jarangli tovushga aylangan. Masalan: نظام ، نظر

و - lab-lab, sirqaluvchi undosh tovush. Talaffuz vaqtida lablar oldinga cho'zilib yumaloqlanadi va toraytiriladi. Tilning orqa qismi yumshoq tanglayga ko'tarilib, ozgina orqaga tortiladi. Lablar va til tarang bo'ladi. و ning talaffuzida titrab jarangli tovush chiqaradigan tovush paychalari ham ishtirok etadi. Yumshoq tanglay ko'tariladi va burun bo'shlig'idagi havo yo'li berkiladi. O'zbek tilidagisi arab tilidagi dan talaffuz O'rniga ko'ra lab-tish tovushi ekanligi bilan farq qiladi. Masalan: vatan - وطن va - و.

Arab tili fonetikasiga hos bo'lgan yana bir fonema hamzadir.

hamza - portlovchi, jarangsiz, bo'qiz undosh tovushi. U tovush paychalarining to'la birlashishi va ularning tovush chiqarish oraliqidan o'tilib chiqadigan kuchli havo oqimi ostida ochilishi natijasida hosil bo'ladigan kuchsiz shovqindir.

Bu tovushning hosil bo'lishi: yumshoq tanglay ko'tariladi va havoning burun bo'shliqi orqali o'tadigan yo'li yopiq bo'ladi. 'amza tovushi biron unli tovush talaffuz qilinishidan oldin yoki talaffuz qilingandan keyin eshitiladi. Masalan: اقرأ

Bu tovush «bo'qiz portlovchisi» deb ham yuritiladi va u mustaqil fonemadir.

Boshqa undoshlar kabi hamza ham tashdidlanadi. Bunday paytda tovush paychalarining birlashib ochilishi orasidagi vaqf uzayadi. Masalan: تسال. Unlilarga o'rta qator undoshlari kabi ta'sir etadi va so'zning turli bo'qinlarida kelishi mumkin. Hamza tovushi hozirgi arab alfavitiga kiritilmay yozuvda mahsus belgi bilan ifodalanadi. Bu hodisa B.M.Grande tomonidan quyidagicha tushuntiriladi:

Makka talaffuzini o'zida ifodalagan Qur'on arab tilining hamma imlosi uchun namuna vazifasini o'tagan; lekin unda ba'zi tovushlar uchun qo'llangan belgilar, masalan, qisqa unlilar va bo'qiz portlovchisi, ya'ni hamza yo'q edi.

Birinchi arab grammatistlari Jur'onga, shuningdek, jonli halq tili va arab halq oqzaki poeziyasi asarlariga asoslandilar.

Arablarning talaffuzida bo'qiz tovushi mavjud bo'lib, uni yozuvda ifodalash lozim edi. Lekin musulmonlarning muqaddas kitobi Jur'onga hatto kichik o'zgarish kiritish ham ta'qiqlangan edi. Shuning uchun bu bo'qiz tovushini ifodalash uchun mahsus belgi hamza kiritilgan. Bu belgi hamzaning o'rniga yozilgan harflar ustiga

qo'yila boshlangan yoki hamzadan hech qanday belgi qolmagan bo'lsa, o'zi mustaqil yozilgan.

Arab tilida hamza belgisining yozilishi o'ziga hos xususiyatlarga ega:

hamza belgisi ا harfining ustiga yoki tagiga, و ي harflarining esa ustiga yoziladi. hamza uchun yozilgan harf «markaz» deb ataladi, ya'ni hamza alifning ustiga yoki tagiga yozilsa, markaz alif, vavning ustiga yozilsa, markaz vav, yaning ustiga yozilsa, markaz ya harflari bo'ladi. Markaz harflar talaffuz qilinmaydi. hamza markazsiz, mustaqil yozilishi ham mumkin.

Markaz harflar quyidagi qoidalar asosida ishlatiladi:

1. hozirgi arab adabiy tilida hamza so'zning boshida kelganda markaz doim alif bo'ladi. Agar hamza fatha yoki damma bilan harakatlangan bo'lsa, alifning ustiga, kasra bilan harakatlangan bo'lsa, alifning tagiga (darsliklardan tashqari adabiyotlarda. Gazetalarda ko'pincha alifning ustiga qo'yilib, kasra hamza belgisining tagiga qo'yiladi - ا). Masalan: أخذ - olmoq, اجلس - o'tir, اكتب - yoz.

Ammo hamzaning yozilish tarixida uning so'z boshida mustaqil yozilganini ko'rish mumkin. Masalan:

يا أيها الذين آمنوا

Arab adabiyotlaridan «Al-Munjid»da yuqoridagi qoidani davom ettirib shunday deyilgan:

a) agar so'z boshidagi hamza oldiga boshqa harflar qo'shilsa ham , markaz alif bo'ladi. Masalan: بأجمل ، لأفضل

b) lekin لعن va لعن so'zlarida markaz ya harfi bo'ladi.

ل va إلا , ل va إن yuklamalari birgalikda juda ko'p qo'llangani uchun ularning birikmasini yozishda hamzaning so'z o'rtasidagi yozilish qoidasiga amal qilinadi;

v) ل ko'makchisidan keyin ال anqlik artiklining hamzasi tushib qoladi.

Masalan:

فعلت هذا للخير

B.M.Grande hamzaning yozilishidagi o'zgarishlarga yana quyidagilarni kiritadi.

2. Agar so'z qisqa unlili hamza bilan boshlangan bo'lsa, u holda undan keyin kelgan bo'qiz portlovchisi tushib qoladi va qisqa unlining cho'zilishi bilan tiklanadi, ya'ni 'a' , 'i' , 'u' birikmalari 'a:, 'i:, 'u ga aylanadi. YOzuvda bunday ifodalanadi:

a) آ - أ

-I bob, hozirgi-kelasi zamon, 1 shahs ko'rsatkichi أ qo'shilganda. Masalan:

أسف - أسف - أسف hafa bo'lmoq

-IV fe'l shakli yasalganda. Masalan:

hafa qilmoq - آسف - آأسف - آأسف

أومل - أومل - أومل shaklida yoziladi. Masalan: أومل ishonmoq; أومل ishon; أومل asir olmoq; أومل - أومل - أومل asir ol!

2. VIII bobdagi ba'zi fe'llarni tuslaganda hamza VIII bob ko'rsatkichi t bilan assimilyatsiyalashadi. Masalan: أومل - أومل olmoq; أومل - أومل .

Lekin أومل - أومل - أومل ;

Nima uchun shundayligi B.M.Grande tomonidan aytilmagan.

-Ba'zan hamza tushib qoladi. Masalan: أومل - أومل; hosil bo'lishi: أومل - أومل -

أومل

-Ba'zan VI bob fe'li tuslanganda so'z boshidagi hamza و undoshi bilan almashadi. Masalan: أومل - أومل - أومل

hamza so'zning o'rtasida kelganda markaz ي و أ harflaridan biri bo'ladi. Bu harflar «unlilarning kattalik qonuni» bilan tanlanadi.

- «Kattalik qonuni»ga asosan unlilar quyidagi tartibda bo'ladi: *kasra* eng katta unli, undan kichigi *damma*, so'ngra *fatha* (*fatha* faqat sukundan katta). Kasrali hamza uchun *ya*, dammali hamza uchun *vav*, fathali hamza uchun *alif* markaz bo'ladi.
- Markaz tanlashda ikki unli, ya'ni hamzaning unlisi va undan oldingi unlilar taqqoslanadi va ulardan kattasi tanlanadi. Masalan: أومل markaz ي bo'ladi u i.
- Lekin arab adabiy tilida so'zning o'rtasidagi hamzaning bu qoidaga nomuvofiq yozilgan holatlarini ham ko'ramiz, ya'ni uning uchun markaz vazifasini *vav* yoki *alif* o'tashi kerak bo'lganda ba'zan *ya* yoziladi. Masalan:

مسألة = مسألة

مسؤول = مسئول

Bu so'zlarning har ikkala shakli ham mavjud bo'lib, ularning ikkinchisi qonunga to'g'ri keladi. Birinchisini esa tez yozish uchun qulayligi sababli shu shaklda yozilgan, deb tahmin qilish mumkin.

- Agar hamza so'zning o'rtasida cho'ziq unli alifdan keyin kelib. Fatha bilan harakatlangan bo'lsagina, markazsiz yoziladi. Masalan:
- الولد يسمع خذاه ساءل
- So'z o'rtasidagi hamza tushib qolishi ham mumkin. Lekin bu juda kam uchraydigan hodisa. Masalan: إسأل = سل

1. agar hamza sukun bo'lsa, oldidagi harakatga mos keluvchi harf yoziladi: بؤس بئس
بأس
2. agar harakatli hamzadan oldingi harfning harakati sukun yoki fathali bo'lsa, hamzaning harakatiga mos keluvchi harf bilan yoziladi. Masalan: رؤف سأل مسألة
3. agar damma va kasradan keyin hamza fatha bilan kelsa, oldidagi harakatga mos keluvchi harf bilan yoziladi. Masalan: سؤال مؤنس
4. alif bilan yaning orasiga tushsa, hamzani mustaqil yoki ya bilan yozish mumkin: الرائي = الرائي بقاءي = بقاءي
5. olmoshlarda alif bilan yadan boshqa harf orasiga tushib, kasra yoki damma bilan harakatlangan bo'lsa, shu harakatga mos keluvchi harf yoziladi, agar harakati fatha bo'lsa, hamza markazsiz yoziladi:

بقاءه بقاءه بقاءه

III So'z ohiridagi markaz tanlash hamzadan oldingi unli tovushga boqliq:

a) agar hamzadan oldin qisqa unli kelgan bo'lsa, u holda hamza uchun markaz shu qisqa unliga mos keluvchi harf boqladi. Masalan: جرؤ فتىء بدأ

b) agar hamzadan oldin uzun unli yoki sukun kelgan bo'lsa, hamza markazsiz yoziladi. Masalan: جاء ساء جزء شىء

Shuningdek, hamzadan keyin «-atun» qo'shimchasi kelganda hamzaning yozilishi haqida «Al-Munjid»da shunday deyilgan:

a) hamzadan oldingi harf bo'sh harf bo'lmay, sukun bilan harakatlangan bo'lsa, markaz alif bo'ladi. Masalan: نشأة

b) hamzadan oldingi harf harakatli bo'sa, o'sha harfga mos keluvchi harf yoziladi. Masalan: فئئة لؤلؤة

v) hamzadan oldin bo'sh harf ya bo'lsa, markaz ya shaklida bo'ladi, alif yoki vav bo'lsa, hamza mustaqil yoziladi. Masalan: بريئة قراءة

Arab tilida hamza ikkiga boqlinadi:

1. همزة الوصل
2. همزة القطع

«hamzatul vasli» o'zining luqaviy ma'nosidan kelib chiqsak, «birlashtiruvchi» ma'nosini beradi.

«hamzatul vasli»ning qo'llanishi bo'qin nazariyasi bilan boqliq, ya'ni arab tilida bo'qin ikkita undoshning ketma-ket talaffuzi bilan boshlanmaydi. Ana shunday ketma-ketlikning oldini olish uchun bo'qin boshiga hamza va bitta qisqa unlidani

iborat bo'lgan bo'qin/'a, 'u, 'i/ qo'shiladi. YOzuvda bu bo'qin alif va uning ustida vasla belgisi bilan beriladi. Bu belgi mos keluvchi harakat bilan o'qiladi. Masalan:

استجمل - ستجمل أكتب - كتب

Jumladan, اسم ابن so'zlaridagi, (i) ham yordamchi tovush bo'lib, bo'qinning ketma-ket kelgan ikki undoshdan boshlanishini bartaraf etish uchun qo'llanilgan.

B.M. Grande shunday deydi: arab tilida ال artikli va ba'zi fe'llarning yordamchi shakllari unli bilan boshlanadi.

Jur'onning harakatlangan matnlarida bunday hollarda alif hamzasiz yoziladi.

* Arab tilida ال artiklining qo'shilishidan va ba'zi fe'llarda (VII, VIII, IX, X) birinchi undosh oldida unli paydo bo'ladi. Masalan: أكتب - الكتاب

* Nutq o'rtasida (bir takt oraliqida) unli tushib qoladi, ketma-ket kelgan ikkita undoshning birinchisi esa oldingi so'zning ohiriga qo'shib ketib, u bilan birga yopiq bo'qin hosil qiladi. Masalan:

قال أكتب - qa:la ktub

دخل الأب - dahala l'abu

Bo'qinlarga ajratsak bunday bo'ladi:

qa:-lak-tub da-ha-lal-'a-bu

YOzuvda har ikkala holda ham alifning o'qilmasligini ko'rsatish uchun vasla belgisi qo'yiladi.

Arab tiliga bosha tillardan o'tgan so'zlarda bo'qin ketma-ket undoshlardan iborat bo'lganda ham bu so'zlar qanday bo'lsa shundayligicha talaffuz ilinmay, yordamchi unli qo'shiladi. Masalan: افلاتون *Platon*

Undosh bilan tugagan so'z keyingi so'zga qo'shilishi uchun so'z ohirida yordamchi unli oladi. Bu faqat nutq ravonligini amalga oshirish uchundir. Bu hodisani vaslalar deyiladi. YOrdamchi unlini tanlash unlilarning almashnuvi qoidasiga muvofiq tanlanadi.

Ohirgi bo'qinning unlisi	Ohirgi undosh oladi
-a-	
-i-	-i-
-u-	-a-
-ai-	-u-, -i-
-au-	-i-
	-i-

Masalan:	
من الغرفة	<u>mina-l-gurfati</u>
من الرجل	<u>mani-r-raguli</u>
او الكتاب	<u>au-i-l-kita:bu</u>

hamzatul qat'i ma'no tashuvchi bo'lgani uchun yo'qolmaydi. Masalan: IV bob fe'llarida, orttirma darajadagi sifatlarda *أفعل* *احمل*

«hamzatul qat'i»ning luqaviy ma'nosi: ajratuvchi hamza. Birlashtiruvchi hamzaga qarshi o'laroq vaslalamaydi. U so'zning negizini tashkil etadi yoki ma'no kashf etuvchi grammatik vaznlarning elementi sifatida ishlatiladi.

Masalan: أم أقلام

Hulosa qilib shuni aytish mumkinki, hamza faqatgina havo oqimining tovush chiqayotgan oraliqdagi to'siqni yorib chiqishigina emas, balki ana shu havo oqimining to'siqqa urilib to'htab qolishi natijasidagi tovushhamdir.

SAVOLLAR

1. Undosh tovushlar akustik jihatdan qanday hosil bo'ladi?
2. Undoshlar hosil bo'lish usuliga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
3. Jarangli-jarangsiz undoshlar talaffuzida qanday farq bor?
4. Undoshlar mahrajiga ko'ra qanday tavsiflanadi?
5. O'zbek tilidagi undosh fonemalarga o'hshash fonemalarni sanang va ularni tavsiflang.
6. Arab tilining o'ziga hos fonemalari qaysilar va ular qanday tavsiflanadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Undoshlar.
2. Konsonantizm.
3. Portlovchi.
4. Frikativ.
5. Jarangli
6. Jarangsiz.
7. Labial.
8. Palatal.
9. Velyar.
10. Laringal.
11. Sonor.
12. Lab-burun.
13. Lab-tish.
14. Bo'qiz portlovchisi.

15. Chuqur tilorqa.
16. Tiloldi.
17. Shovqinli.
18. Sof sonor.
19. Itboq.
20. Tishora.
21. hamza.

ADABIYOTLAR

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 1, 6, 7, 12, 13, 17, 26, 27,32, 38, 39.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1981, str. 17, 28-29, 35, 41, 45. .
3. Ibrohimov N.,Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1998, 8, 11-19 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1987, 19-44.

ARAB TOVUSHLARINING FONOLOGIK HUSUSIYATLARI

REJA

1. Arab tili fonemalari haqida Grande nazariyasi.
2. Arab tilidagi undoshlar alohida fonemadir.
3. Fonologik oppozitsiyalar haqida tushuncha.

Arab tilining fonemalari haqida ikki hil fikr mavjud. Keng tarqalgan bir fikrga ko'ra arab tilining fonemalari, masalan, o'zbek tilidagi singari bir tovushdan iborat bo'lib, ular dastlab unli va undosh fonemalarga bo'linadi. Somiy, jumladan, arab tilidagi fonemalarning o'ziga hos hususiyatlari haqidagi ikkinchi fikr, to'qriroqi nazariya B.M.Grandega tegishlidir. U o'zining «Somiy tillarda bo'qin-fonema» degan maqolasida somiyshunoslikda fonemaga oid yangi bir nazariyani maydonga tashladi.

B.M.Grandening yozishicha arab tilidagi qisqa unli larni alohida fonema deb hisoblab bo'lmaydi. Ular undosh tovush bilan birgalikda turli variantlarni hosil qiladi.

Olim arab tilida qancha undosh tovush bo'lsa, shuncha fonema bor va har bir fonema to'rt ko'rinishdan iborat, masalan, *ta, tu,ti,t* singari, deydi. B.M.Grande unlisiz ko'rinishni «nul unlili ko'rinish» deb atash sharti bilan arab tilidagi fonemalar

tovush fonemalar emas, bo'qin fonemadir, deydi.

U unlilarning o'zicha alohida fonema bo'lmasligiga ularning o'zak hosil qiluvchi tovush sifatida qo'llanmasligini asos qilib ko'rsatadi. Ammo bu nazariya boshqa arabshunoslar tomonidan qabul qilingani yo'q. Buning sababi unlilarning bir o'zak doirasida bo'lsa ham, so'z va vazn yasashda muhim o'rin tutishidadir.

Masalan, quyidagi so'z va so'z shakllari unli tufayli bir-biridan farq qiladi:

bir necha - عِدَّةٌ	hozirlik - عِدَّةٌ
sanadi - عَدَّ	sanaldi - عُدَّ
hozirlash - إَعْدَادٌ	sonlar - أَعْدَادٌ
soch - شَعْرٌ	she'r - شِعْرٌ

Mana shuning uchun biz ham ko'pchilik tomonidan tan olingan fikrga qo'shilib «arab tilida bo'qin fonema bor» degan fikrga qo'shilmaymiz va undoshlarning o'zini alohida fonema hosil qiladi, deb tushunamiz va arabcha undosh fonemalarning o'ziga hos hususiyatlarini shu nazariya asosida ko'rib chiqamiz.

Arab tilida interdentallik, ya'ni tishoralik fonemalik belgilaridan biridir. Buni biz quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

efir - أَثِيرٌ	tutqin, asir - أُسِيرٌ
qimmatbaho - ثَمِينٌ	yoqli - سَمِينٌ
tuya lo'killashi - ذَمِيلٌ	hamkasb - زَمِيلٌ
majburiyat - ذَمَامٌ	jilov - زَمَامٌ

- 'ain va ha' halqum undoshlari alohida fonema bo'lib, bular chuqur tilorqa undoshlari bilan bir tomondan va bo'qiz undoshlari bilan ikkinchi tomondan fonemalik nuqtai nazaridan qarshi turadilar (oppozitsiya hosil qiladilar). Buni biz quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

bo'qiz - خلق	yaratish - خلق
maqtalgan - محمود	so'ngan - مهمود
yechish - حل	sirka - خل
isitmal - محموم	qiziqarli - مهموم
qamish - أسل	asal - عسل
buyruq - أمر	obod bo'lish - عمر
latta - عمر	oy - قمر
sharbat - عصير	qisqa - قصير
nom - اسم	bo'lak, qism - قسم

- Bo'qiz tovushlari o'zaro bir-biri bilan va halqum tovushlari ham o'zaro bir-biri bilan fonologik oppozitsiya hosil qiladilar. *ha'* va *hamza* oppozitsiyasiga misollar:

so'raluvchi - مسؤل	engillashtirilgan - مسهول
soqayish; dori - شفاء	suhbat - شفاه

- '*ain* va *ha'* oppozitsiyasiga misollar:

ishchi - عامل	tashuvchi - حامل
sabab - علة	lager - حلة

- Arab tilining faqat o'ziga hos bo'lib, uni boshqa tillardan ajratib turadigan muhim fonologik oppozitsiyalardan biri bu emfatiklik oppozitsiyasidir. Bu oppozitsiya ت bilan ط, ذ bilan ظ, س bilan ص, د bilan ض fonemalari orasida mavjud.

Birinchi oppozitsiyaga misollar (ط - ت):

izdosh; qaram - تابع	marka - طابع
to'zutilgan - مترب	shodlantirilgan - مطرب

Ikkinchi oppozitsiyaga misollar (ظ - ذ):

ogohlantirish - نذير	o'hshash - نظير
horlash - تذليل	soya solish - تظليل

Uchinchi oppozitsiyaga misollar (ص - س):

sir aytish - اسرار qattiq turib olish اصرار

tezlar (tezning ko'p.) - صراع kurashish - سراع

To'rtinchi oppozitsiyaga misollar (ض - د):

ishora qilmoq - دل adashmoq - ضل

o'rgatmoq - درب qattiq urmoq - ضرب

- Eksplozivlik (portlash-sir±alish) oppozitsiyasi hamma tillarda bor. Lekin bu oppozitsiyaning tarqalish doirasi turli tilarda turlichadir. Arab tili uchun س bilan ت fonemalari, د bilan ز; ق va ح bilan ب fonemalari orasidagi eksplozivlik oppozitsiyasi keng tarqalgan.

oppozitsiyasiga misollar: ت - س-

arzimaslik - تفاهة nodonlik - سفاهة

yo'qotmoq - تبر sinamoq - سبر

oppozitsiyasiga misollar: ز - د-

ishora qilmoq - دل toymoq - زل

qabihlar - دمام jilov - زمام

oppozitsiyasiga misollar: ح - ق-

belgilash - تقدير yashirish - تخدير

mushukcha - قطيط chiziqcha - خطيط

oppozitsiyasiga misollar: و - ب

ilgari - قبل so'z - قول

yangilik - بدیعة jamqarma - وديعة

Arab tilida jaranglilik-jarangsizlik hamma hollarda saqlanadi, shuning uchun arab tili konsonantizmi jaranglilik-jarangsizlik oppozitsiyasining kuchliligi bilan farq qiladi.

oppozitsiyasiga misollar: د-ت-

oqqush - تم bo'yoq - دم

o'tkirlik - حدة - parcha, bo'lak - حنة

parda - ستارة - furajka - سدارة

oppozitsiyasiga misollar: ذ - ث-

yomonlamoq - ذم - ثم - narida

suyuq asal - ذوب - ثوب - ko'ylak

kechirim so'ramoq - عذر - عثر - qoqilmoq

oppozitsiyasiga misollar: ز-س-

qo'shib to'qimoq - زجل - سجل - yozib qo'yimoq

chetlashmoq - عزل - عسل - asal qo'shmoq

kitobcha - كراس - كراز - ko'zalar

oppozitsiyasiga misollar: غ-ق-

laqillatmoq - غر?? - قر - o'rnashmoq

qiynovchi - باغ - باق - qoluvchi

hachir - بغل - بقل - ko'kat

- Sonorlik oppozitsiyasi ب bilan م, د bilan ن, ك bilan ي orasida bor.

oppozitsiyaga misollar: م-ب-

cho'zmoq - مد - بد - uzoqlashtirmoq

maqtamoq - مدح - بدح - urmoq

yuklash - حمل - حبل - arqon

oppozitsiyasiga misollar: ن-د-

kishilar - نسّم - دسم - yoq

zorlanmoq - حن - حد - o'tkir qilmoq

hom qisht - لبن - لبد - kigiz

oppozitsiyasiga misollar: ي-ك-

noumidlik - يأس - كأس - kosasimon idish

sindirib tashlash - كسر   yengillashtirmoq - يسر

artmoq- حك   yashamoq - حي

-ر va ل larning shovqinli juftlari yo'q. ular o'zlari bir-biri bilan qiltiroqlikda oppozitsiya hosil qiladi.

-ر-ل oppozitsiyaga misollar:

singimoq - تغلغل   tomoqni chayib olmoq - تغرغر   qulflamoq - أغلق

cho'ktirmoq - أغرق

ustun kelmoq - غلب   botmoq (quyosh haqida) - غرب

Demak, arab tili koseantizmida hamma tillar uchun umumiy bo'lgan oppozitsiyalar bilan birga arab tilining o'zidagina ko'p uchraydigan va arab tilining o'ziga hos bo'lgan oppozitsiyalar ham mavjud.

SAVOLLAR

1. Bo'qin-fonema nima?
2. Grande nazariyasi to'qrimi? Nima uchun?
3. Arab tilida fonologik oppozitsiya qanday tovushlar orasida mavjud?
4. Arab tilida eksplozivlik (portlash-sirqalish) oppozitsiyasi mavjudmi?
5. Jarangli-jarangsizlik oppozitsiyasi-chi?

TAYANCh IBORALAR

1. Bo'qin-fonema.
2. Somiy tillar.
3. Somiyshunoslik.
4. Interdentallik.
5. Tovushlar oppozitsiyasi.
6. Emfatiklik oppozitsiyasi.
7. Eksplozivlik oppozitsiyasi.
8. Tarqalish doirasi.
9. Jarangli-jarangsizlik oppozitsiyasi.

ADABIYOTLAR

1. Grande B.M. Slogofonema v semitskih yaz'kah. Semitskie yaz'ki, V'p.2, Moskva, 1965,
2. Vilenchik YA.S., Arabskie gortann'e, ZIV, T.5, 1930, str.35-40.

TOVUSHLARNING O'ZARO TA'SIRI. TO'LIJ VA JUZ'IY

ASSIMILYASIYA

REJA

1. Tovush o'zgarishi haqida.
2. To'liq assimilyatsiya.
3. Juz'iy assimilyatsiya.
4. Regressiv assimilyatsiya.
5. Kontakt va distakt assismilyatsiya.

Tildagi tovushlar, jumladan, undosh tovushlar turli o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Eng ko'p uchraydigan tovush o'zgarishi assimilyatsiyadir. Assimilyatsiya to'liq va to'liqsiz bo'lishi mumkin.

To'liq assimilyatsiya bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib uni aynan o'ziga o'hshatib qo'yishidir. Masalan, arab tilida *l* tovushi *n* ning ta'sirida *n* ga, *s* ning ta'sirida *s* ga aylanadi.

To'liqsiz assisilyatsiyada esa bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib, uni biror jihatdangina o'ziga o'hshatadi. Masalan, arab tilida itboq *s* itboq bo'lmagan *t* ga ta'sir qilib, uni itboq *t* ga aylantirishi mumkin. Bunda assimilyatsiya faqat itboqlik jihatdan bo'ladi.

YAna assimilyatsiya progressiv va regressiv bo'lishi mumkin. Agar oldindagi tovush keyingi tovushga ta'sir qilsa, uni progressiv assimilyatsiya deb ataydilar. Agar keyingi tovush oldingi tovushga ta'sir qilsa, u regressiv assimilyatsiya deyiladi.

Assimilyatsiya kontakt va distakt bo'lishi mumkin. Agar bir-biriga ta'sir qiluvchi tovushlar yonma-yon bo'lsa, uni kontakt assimilyatsiya, agar ularning orasida boshqa tovush bo'lsa, distakt assimilyatsiya deb ataladi.

Arab tilida asosan kontakt regressiv assimilyatsiyaning to'liq va to'liqsiz turlari uchraydi. Aniqlik artikli *al* ning *l* si (الـخروف الشمسية) deb atalgan tiloldi undoshlari oldida kelganda to'liq regressiv assimilyatsiyaga uchraydi:

التعب	<i>at-ta'abu</i> (charchash)
الثعلب	<i>at-ta'labu</i> (tulki)
الدخول	<i>ad-duhu:lu</i> (kirish)
الذهب	<i>at-tahabu</i> (oltin)
	<i>ar-ra'su</i> (bosh)
الرأس	<i>az-zaitu</i> (moy, yoq)
الزيت	<i>as-sama:'u</i> (osmon)
السماء	<i>as-sarafu</i> (sharaf)
الشرف	<i>as-sabru</i> (chidam)
الصبر	<i>ad-darbu</i> (urish)
الضرب	<i>at-ta:libu</i> (tolib)
الطالب	<i>az-za:limu</i> (zolim)
	<i>an-naqdu</i> (pul)
الظالم	
النقد	

YAna ko'makchilardan *n* tovushi ham to'liq regressiv assimilyatsiyaga uchraydi:

إن+لا=إلا	<i>illa</i> (yo'qsa)
من+ما=مما	<i>mimma</i> (nimadandir)
أن+لا=ألا	<i>alla</i> (-ki, yo'q)

To'liqsiz progressiv assimilyatsiya arab tilida itboqlik jihatdan bo'lishi mumkin, sakkizinchi bobning infeksi *t* ga aylanadi. Masalan, اصطلاح o'zagidan اصلاح emas, اصطلاح bo'ladi; اضطرار o'zagidan اضطرار emas, اضطرار bo'ladi va hokazo.

Fonetik hodisalardan yana biri o'tish hodisasi bo'lib, bu bir tovushning ikkinchi tovushga aylanishidir. Boshqa tillardagi kabi arab tilida ham o'zlashma so'zlar bor. Ma'lumki bir tilning o'ziga hos fonemalari boshqa tilga o'zlashma so'zlar tarkibida o'tganda ular o'zlashtiruvchi tilning fonetik qonunlariga bo'ysunadi. Arab tiliga hos bo'lmagan fonemalar quyidagi o'zgarishlarga uchraydi:

p fonemasi arab tilida ب yoki ف ga o'tadi:

Papa (diniy unvon) - بابا Po'lat - فولاذ

Panama - باناما

v fonemasi arab tilida ف ga o'tadi:

viza - فيزا Vatikan - فاتيكان vazelin - فازلين

g fonemasi ج yoki غ ga o'tadi:

gavhar - جوهر Go'rgon - جرجان gaz - غاز

Demak, arab tilining tovush o'zgarishi doirasida o'ziga hos hususiyatlari, birinchidan, ba'zi hususitlarning arab tilida borligi va ikkinchidan, ba'zi hususiyatlarning unda yo'qligi bilan belgilanadi.

SAVOLLAR

1. Assimilyatsiya nima?
2. To'liq assimilyatsiya nima?
3. Assimilyatsiyaning yana qanday turlarini bilasiz?
4. Arab tilida asosan qanday assimilyatsiya uchraydi?
5. Aniqlik artikli qo'shilgan so'zlarda qanday assimilyatsiya sodir bo'ladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Tovush o'zgarishi.
2. Assimilyatsiya.
3. To'liq
4. Juz'iy.
5. Regressiv.
6. Progressiv.
7. Kontakt.
8. Distakt.

ADABIYOTLAR

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 31, 32, 36.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1977, str. 51-55.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, 8, 19-24 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1993, 55.
5. Gabuchyan G.M. Teoriya artiklya i problem' arabskogo sintaksisa, Moskva, 1972, str.220

ARAB TILIDA URU'U . GAPNING MAZMUNIGA KO'RA OO'ANG HUSUSIYATLARI.

1. Asosiy urqu.
2. Ikkinchi darajali urqu.
3. Urquning ko'chishi.

O'zbek tilidagidan farqli ravishda, arab tilida urquli bo'qin kuchli va ancha yuqori ovozda talaffuz qilinadi. Urquning o'rni, sifati hammavaqt bo'qinning turi va soniga boqliq bo'ladi.

Arab tilida ur±ular asosiy va ikkinchi darajali bo'ladi. Asosiy urquli bo'qin ovozning yuqoriligi bilan ajralib turadi - u alohida kuch bilan, boshqa bo'qinlardan ajralib talaffuz qilinadi. Ikkinchi darajali urqu tushgan bo'qin asosiy urqulidan bir oz sust, biroq urqusizlardan birmuncha kuchli aytiladi. o'lar bir so'zda bir asosiy va bir yoki ikkita ikkinchi darajali urquli bo'qinlar bo'ladi.

Asosiy urqu hech qachon so'z ohiriga tushmaydi. Agar so'z ohiridan ikkinchi bo'qin cho'ziq bo'lsa, asosiy urqu o'shanga tushadi:

mak-tu:-bun, da-ras-tum

So'z ohiridan ikkinchi bo'qin qisqa bo'lsa, urqu undan oldingi uchinchi bo'qinga tushadi:

mak-ta-bun, ma-sha:ki-lu

Ikki bo'qinli so'zlarda urqu, hoh cho'ziq, hoh qisqa bo'lsin, birinchi bo'qinga tushadi:

qul-tu, na:-la, ya-dun

Ikkinchi darajali urqular, ososiy urquli bo'qinning har ikki tomonidan cho'ziq bo'ginlar mavjud bo'lsa, o'shalarga tushishi mumkin:

mus-tah-di-mun.

Eslatilgan o'rinlardagi qisqa bo'lsa, ularga hech qachon ikkinchi darajali urqular tushmaydi.

Ma'lumki, muzakkar so'zlardan muannas shakllar yasalganda so'z ohirida yangi bo'qin paydo bo'ladi. Demak, bo'qinlar munosabatida o'zgarish vujudga keladi. Ana shu yangi grammatik munosabat ko'p so'zlarda bo'qinning ko'chishiga sabab bo'ladi:

sa:kinun, ka:tibun

Urg'ular barcha hollarda ham ko'chavermaydi. Uch va undan ortiq bo'g'inli muzakkar shakllardan muannas so'zlar yasalgandagina urg'u ko'chishi mumkin. Yana shart shuki, orqadan ikkinchi bo'g'in urg'usiz qoladigan holat mavjud bo'lishi kerak.

mudarrisun, mudarrisatun

muhandisun, muhandisatun.

quyidagi holatlarda urg'u ko'chmaydi:

a) ikki bo'qinli so'zlardan muannas shakllar yasalganda:

ibnun - ibnatun, zavjun - zavjatun

b) uch bo'g'inli so'zlarning ikkinchi bo'g'ini cho'ziq bo'lganda:

hama:lun - hamma:latun

SAVOLLAR

1. Arab tilidagi urg'u o'zbek tilidagisidan qanday farq qiladi?
2. Asosiy urg'u nima?
3. Asosiy urg'u qaysi bo'g'inlarga tushadi?
4. Ikkinchi darajali urg'u qanday urg'u?
5. U qanday bo'g'inlarga tushadi?
6. Urg'u qanday hollarda ko'chadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Asosiy urg'u.
2. Ikkinchi darajali urg'u.
3. Cho'ziq bo'g'in.
4. Yuqori ovoz.
5. Ikkinchi bo'g'in
6. urg'usiz bo'g'in.
7. urg'u ko'chishi.

ADABIYOTLAR

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 5, 25, 83, 90
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1977, str. 58-60.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, 8, 19-24 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1993, 24-25, 60 b.

ZAIF TOVUSHLAR. ULARNING O'ZGARISH JONUNIYATLARI.

REJA

1. Zaif tovushlar haqida tushuncha.
2. Tovush o'zgarish qonuniyatlari.
3. *a* tovushining ta'sirida.
4. *u* tovushining ta'sirida.
5. *i* tovushining ta'sirida.

a:, *u:*, *i:* uzun unli tovushlar zaif tovushlar deb ataladi. Arab so'zlarining o'zak tarkibida kuchli va kuchsiz tovush birikmalari bo'ladi. *v*, *y* undoshlari bilan hosil bo'lgan tovush birikmalari kuchsiz hisoblanadi. Mana shunday kuchiz tovush birikmalarining barchasi ham qat'iy emas. Ularning bir qismi fonetik o'zgarishlarga uchraydi.

1. *a* tovushining ta'sirida

aya- a: *ayi: - ay*
ayi- a: *avi: - ay*
ayu- a: *ayu: - av*
ava- a: *avu: - av*
avi- a:
avu- a:

2. *u* tovushining ta'sirida

iyu: - u:
ivu: - u:
uv - u:
uvu - u:
uvu: - u:

3. *i:* tovushining ta'sirida:

iy - i: *iva - iya*
iyi - i: *uya - iya*
iyi: - i:
iyu - i:
iv - i:
ivi - i:
ivi: - i: *i:v - i:y*
ivu - i: *u:y - i:y*
uy - i:
uyi - i:
uyu - i:
uvi - i:
uvi: - i:

SAVOLLAR

1. qanday tovushlar zaif tovushlar deyiladi?
2. qaysi tovushlar *a:* tovushiga o'zgaradi?
3. qaysi tovushlar *u:* tovushiga o'zgaradi?
4. qaysi tovushlar *i:* tovushiga o'zgaradi?

TAYANCh IBORALAR

1. Zaif tovushlar.
2. Kasal fe'llar.
3. Uzun unli.

4. Kuchsiz tovush birikmasi.

ADABIYOTLAR

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 90
2. .Yushmanov N.V., Grammatika literaturnogo arabskogo yaz'ka, Moskva, 1985, str. 65.

TEST TOPSHIRIJLARI

1. Fonema tushunchasiga qaysi ta'rif mos keladi?
  - A. So'z ma'nolarini ifodalash uchun hizmat qiladi.
  - B. So'z ma'nolarini ifodalashga ta'sir qilmaydi.
  - V. So'z ma'nolarni farqlash uchun hizmat qiladi.
  - G. To'qri ta'rif yo'q.
  - D. A va V.
2. O'ar bir tildagi fonemalar tizimi boshqa tillardagilari ...
  - A. ...dan farq qilmaydi.
  - B. ...ga to'la mos keladi.
  - V. ...dan farq qiladi.
  - G. To'qri javob yo'q.
3. Artikulyatsion jihatdan undosh tovushlarning hosil bo'lishida o'pkadan chiqib kelayotgan havo oqimining to'siqqa uchrash-uchramasligining ahamiyati bormi?
  - A. Bor.
  - B. Yo'q.
  - V. A va B.
4. Unlilar qaysi holatga ko'ra bir-biridan farqlanadi?
  - A. Tilning vertikal harakatiga ko'ra.
  - B. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra.
  - V. Labning holatiga ko'ra.
  - G. A, B, V.
5. Arab tilida nechta unli fonema bor?
  - A. Uchta.
  - B. Oltita.
  - V. O'nta.
  - G To'qri javob yo'q.
6. Arab tilida unli va undosh tovushlarning talaffuzi bir-biriga qanday ta'sir qiladi?
  - A. Undoshlar unlilarga.
  - B. Undoshlar unlilarga.
  - V. A va V.
  - G. Bir-biriga ta'sir qilmaydi..
7. Arab adabiy tilida nechta fonema bor?

A 28 ta.

B. 29 ta.

V. Aniq emas.

G. 34 ta.

8. o'ng ustundagi tasnifga chap ustundagilardan mosini toping.

A. hosil bo'lish usuliga 1. Portlovchi, sirqaluvchi.

ko'ra. 2. Lab, palatal, velyar,

B. Tovushning ishtirokiga laringal, sonlar.

ko'ra. 3. Jarangli, jarangsiz.

V. hosil bo'lish o'rniga

ko'ra.

9. > tovushiga qaysi ta'rif mos keladi?

A. Tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, titroq undosh.

B. Tilo'rta, sirqaluvchi, jarangli undosh.

V. Tiloldi, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh.

G. To'qri javob yo'q.

10. Jaysi qatorda faqat itboq tovushlar ko'rsatilgan?

A. د ض ط ص

B. ظ ض ث ط

V. ص ظ ض ط

G. O'ech qaysi.

11. Jaysi qatorda tiloldi tovushlari yo'q?

A. ج ل ك ب

B. ر ه د م

V. ع ذ ش ت

G. ب غ خ ف

D. O'mmasida bor.

12. Faqat sirqaluvchi tovushlar bor qatorni ko'rsating.

A. س د ه ث

B. ز ش ف ي

V. غ ق ك ذ

G. ج ر ن ح

D. To'qri javob yo'q.

13. Faqat shovqinli tovushlar bor qatorni ko'rsating.

A. ب ت ز ك

B. ج خ د ر

V. ز س ل ش

G. ف ق غ م

D. To'qri javob yo'q.

14. O'zbek tilida muqobili bo'lgan tovushlar bor javobni ko'rsating.

A. ب ث ر م

B. ب د ر س

V. ن ه ي ذ

G. ش غ ق ك

D. A, G.

Ye. B, G.

15. hamzaning ta'rifini toping.

A. Portlovchi, jarangli, shovqinli, bo'qiz undosh tovush.

B. Sirqaluvchi, shovqinli, jarangsiz, bo'qiz undoshi.

V. Portlovchi, jarangsiz, kuchsiz shovqinli, bo'qiz undoshi

G. To'qri javob yo'q.

16. Chuqur tilorqa tovushlari qaysi javobda ko'rsatilgan?

A. ع ق ح

B. غ خ ق

V. غ خ ح

G. O'ech qaysi.

17. Tishora tovushlari ko'rsatilmagan javobni ko'rsating.

A. ط د ث ل

B. س ز ظ ت

V. ن م ص ذ

G. To'qri javob yo'q.

18. Arab tili fonemalari haqida B.M.Grande nazariyasi qanday?

A. Jisqa unlilar ham fonema.

B. Jisqa unlilar fonema emas.

V. Bo'qin fonema.

G. Tovush fonema.

D. B va V.

Ye. To'qri javob yo'q.

19. Jisqa unlilar haqidagi qaysi fikr to'qri?
- A. Jisqa unlilar ham so'z va vazn yasashda muhim o'rin tutadi.
  - B. Jisqa unlilarning so'z va vazn yasashda ahamiyati muhim emas.
  - V. Jisqa unlilar so'z va vazn yasashda mutlaqo ahamiyatsiz.
  - G. To'qri javob yo'q.
20. حامل - عامل so'zlari qanday oppozitsiya hosil qiladi?
- A. Bo'qiz undoshlari.
  - B. Halqum undoshlari.
  - V. Chuqur tilorqa undoshlari.
  - G. To'qri javob yo'q.
21. صراع - سراع so'zlari qanday oppozitsiyaga misol bo'ladi?
- A. Portlash- sirqalish.
  - B. Jarangli - jarangsiz.
  - V. Itboqlik.
  - G. To'qri javob yo'q.
22. Portlash-sir±alish oppozitsiyasi qaysi fonemalar orasida mavjud?
- A. ح-ق
  - B. ب-و
  - V. ت-س
  - G. O'mmasida.
  - D. To'qri javob yo'q.
23. ز-س juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?
- A. Portlash - sirqalish.
  - B. Jarangli - jarangsiz.
  - V. To'qri javob yo'q.
24. ذ-ث juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?
- A. Jaranglilik-jarangsizlik.
  - B. Tishoralik.
  - V. Portlash-sirqalish.
  - G. O'mmasida to'qri.
25. Sonorlik oppozitsiyasi qaysi fonemalar orasida mavjud?
- A. ن-د
  - B. م-ب
  - V. ل-ر
  - G. O'mmasida.
  - D. A va V.

26. ل-ر juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?
- A. Sonorlik.
  - B. Tishoralik.
  - V. Jiltiroqlik.
  - G. Itboqlik.
27. غلب-غلب misolida qanday oppozitsiya mavjud?
- A. Portlash-sirqalish.
  - B. Sonorlik.
  - V. Jarangli-jarangsizlik.
  - G. Jiltiroqlik.
28. Bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib uni aynan o'ziga o'hshatib qo'ysa, qanday assimilyatsiya deyiladi?
- A. To'liqsiz.
  - B. Kontakt.
  - V. To'liq.
  - G. To'qri javob yo'q.
29. Agar oldindagi tovush keyingi tovushga ta'sir qilsa, qanday assimilyatsiya bo'ladi?
- A. Distakt.
  - B. Progressiv.
  - V. Regressiv.
  - G. Kontakt.
30. Agar bir-biriga ta'sir qiluvchi tovushlar yonma-yon bo'lsa qanday assimilyatsiya bo'ladi?
- A. To'liq.
  - B. Regressiv.
  - V. Kontakt.
  - G. Distakt.
31. Arab tilida asosan assimilyatsiyaning qaysi turlari uchraydi?
- A. To'liq kontakt regressiv.
  - B. To'liq kontakt progressiv.
  - V. To'liqsiz kontakt regressiv.
  - G. Distakt progressiv.
  - D. A va V.
  - Ye. B va G.
32. Sakkizinchi bob infiksi t itboq tovushlar bilan yonma-yon kelganda qanday assimilyatsiyaga uchraydi?
- A. To'liq progressiv.
  - B. To'liqsiz regressiv.
  - V. To'liq regressiv.
  - G. To'liqsiz progressiv.

ADABIYOTLAR

1. Ahvlediani V.G., Assimilyatsiya faringaln'h soglasn'h v sovremenn'h arabskih dialektah / TIYA. T.III., str. 179-180.
2. Ahvlediani V.G., Refleks' faringaln'h soglasn'h v sovremenn'h arabskih dialektah/kand. diss./ Tbilisi. 1953.
3. Ahvlediani V.G., Foneticheskiy traktat Avitsenn'. Tekst, perevod, issledovanie. Tbilisi, 1966.
4. Baranov H.K. K state «Ob udarenii v sovremennom arabskom yaz'ke» / Uz VIYAYA. V'p.3. 1946.
5. Baranov H.K. Predislovie k kn.: N.Kamenskiy. Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka. Moskva. 1946.
6. Vilenchik YA.S., Arabskie gortann'e / ZIV. T.V. 1930.
7. Vilenchik YA.S., Sistema glasn'h v narodno- arabskom yaz'ke gorozan Sirii i Palestin' / ZIV. T.VI. 1936.
8. Vilenchik YA.S., Etyud' po istoricheskoy fonetike vulgarno-arabskih dialektov / DAN-V. 1927. №1.
9. Girgas V. Ocherk' grammaticeskoy sistem' arabov' S.Peterburg, 1873.
10. Grande B.M. Vvedenie v sravnitelnoe izuchenie semitskih yaz'kov. Izd. «Nauka», Moskva. 1972.
11. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatike v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. Izd. Vostochnoy literatur'. Moskva. 1963.
12. Grande B.M. Slogofonema v semitskih yaz'kah. Semitskie yaz'ki. V'p.2. Izd. «Nauka». Moskva. 1965.
13. Zvegintsev V.A. Istoriya arabskogo yaz'koznaniya. Moskva. 1958.
14. Ibrohimov N.I., Yusupov M.M., Arab tili grammatikasi. 1 jild. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. Davlat milliy nashriyoti. Toshkent. 1997.
15. Kamenskiy N.S. Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka. Moskva. 1946.
16. Kamenskiy N.S. Udarenie v sovremennom arabskom literaturnom yaz'ke / UzVIIYA. T.2. V'p.3. 1946.
17. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka. Izd. «Nauka». Moskva. 1998.
18. Talabov E. Arab tili darsligi. Toshkent. 1977.
19. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Izd. «O'qituvchi». Toshkent. 1977.
20. Shagal V.E., Merkin M.N., Uchebnik arabskogo yaz'ka. Voennoe izd. Moskva. 1983.
21. Sharbatov G.Sh. Sovremenn'y arabskiy yaz'k. Moskva. 1961.
22. Yushmanov N.V. Grammatika literaturnogo arabskogo yaz'ka. Moskva. 1985.

3.1. YOZUV (GRAFIKA).

REJA

1. «Kosonantivlik» so'zini tushuntirish

2. Arab alifbosi, harflar soni, yozuv yo'nalishi;
3. Arab yozuvida harflarni qo'shib yozilishi;
4. Jo'shib yozilmaydigan harflar.

Arab tili o'ziga hos va mukammal yozuv sistemasiga ega bo'lib unda undosh va cho'ziq unlilargina o'z ifodasini topgan. Arab yozuvining konsonantivlik hususiyati ham shundan, ya'ni boshqa tillarga o'hshab unli harflari mavjud emas. Harflar o'ngdan chapga tamon yoziladi. Tildagi mavjud unlilar yozilmaydi. Arab tilining yozuv sistemasi tildagi barcha hususiyatlarni to'liq aks ettira oladi.

Arab alifbosi arab tili uchun juda mos bo'lishiga qarmay, arab yozuvi bilan tilining fonetik sistemasi o'rtasida kattagina farq bor. Ana shu qiyinchiliklarni bartaraf qilish maqsadida mutahassislar tilning barcha hususiyatlarni to'la tasvirlashda qo'l keluvchi transkribtsiyalash usulidan foydalanishadi. Aslida transkriptsiyaga laifboni to'liq o'zlashtirib olgunga qadar ihtiyoj seziladi. So'ng esa uning zaruriyati qolmaydi. Chunki arab unlilari talaffuzidan hilma-hillik yo'q. Ular doim bir turli deb aytiladi.

Arab alifbosida 28 ta harf bor. Ular yordamida 31 tovush ya'ni 28 undosh 3 cho'ziq unli ifodalanadi. Unda har bir harf alohida so'z boshida, o'rtasida va oirida keladigan shakllarga ega. Har bir harfning hat tizmasida yozilishi uning qanday vaziyatda turganiga bo'liq. Harflarning ko'pi har ikki tomondan boshqa harflarga qo'shib yoziladi. Harflardan 6 tasi esa faqat o'zidan oldingi harf bilan qo'shib o'zidan keyin esa qo'shilmasdan yoziladi, ya'ni bir tomonlama qo'shiladi.

Bir necha harflar yozilishi jihatidan bir biriga o'hshash shakllariga ega bo'lib ularni farqlaydigan belgi harfning ustiga yoki ostiga qo'yiluvchi nuqtalardir.

Arab alifbosi.

№	harfning nomi	Transkriptsiya	Harfning yozilishi			
			alohida	So'z ohirida	So'z boshida	So'z o'rtasida
1.	alif					
2.	ba					
3.	ta					
4.	sa					
5.	jim					
6.	ha					
7.	ha					
8.	dol					
9.	zol					
10	ro					
11	zo					

12	sin					
13	shin					
14	sod					
15	dod					
16	to					
17	zo					
18	ayn					
19	±ayn					
20	fa					
21	qof					
22	kof					
23	lam					
24	mim					
25	nun					
26	vov					
27	ha					
28	ya					

SAVOLLAR

1. Kansonantivlik nima?
2. Arab yozuvida nechta undosh bor?
3. Nechta harf qo'shilib yoziladi?
4. Nechta harf o'zidan keyingi harf bilan birikmaydi?
5. Arab yozuvida nechta harf bor va nechta tovush bor?
6. Arab alifbosida unli harflar bormi?

Tayanch iboralar.

1. Konsonantivlik
2. Arab alifbosi
3. Yo'nalish
4. Undosh
5. Cho'ziq unli
6. Sistema
7. Transkriptsiya
8. Tovush

9. Jo'shilish
10. Nuqta
11. Shakl

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

3.2. UNLILARNING YOZUVDA IFODALANISHI

REJA

1. Unli tovushlarning yozuvdagi ifodasi-harakatlar.
2. Unlilarning fonetik tavsifi
3. Lablangan va lablanmagan unlilar

Arab alifbosi yordamida barcha undosh tovushlarni va cho'ziq unlilarnigina ifodalash mumkin. qisqa unlilar harf sifatida yozuvda o'z aksini topmagan.

O'qishda juda aniqliq talab qiluvchi manbalar-nazm obidalari, darsliklar va qomuslardan foydalanishni osonlashtirish maqsadida qisqa unlilarni ifodalash uchun qo'shimcha belgilar -harakatlar qo'yiladi.

O'arakat - ma'lum o'rindagi undoshdan so'ng qanday unli talaffuz aytilishiga ishora qiluvchi belgidir. o'arakatlar harf ustiga yoki tagiga qo'yiladi.

Jisqa unli «a» fatha --َ-- harakati bilan ifodalanadi. Fatha qaysi harfdan so'ng talaffuz etilsa, o'shaning ustiga qo'yiladi:

Masalan:

بَ -ba,   تَ -ta,   ثَبَتَ -sabata

Jisqa unli «u» damma _____ harakati bilan ifodalanadi. Damma harf ustiga qo'yiladi:

بُ - bu,   تُ - tu,   سُ - su,

Jisqa unli «i» kasra _____ harakati bilan ifodalanadi. Kasra harf ostiga qo'yiladi:

بِ -bi,   تِ -ti,   سِ -si,

Unli tovush talaffuzining asosi musiqaviy tondir. Unlilar akustik nuqtai nazardan ovozning ustunligi bilan ajratilsa, fizologik tomondan o'izning ochilish darajasi bilan belgilanadi. Unlilar talaffuzida asosiy vazifani tovush paychalari, til va lablar bajaradi.

Arab unlilari talaffuz paytida tilning o'iz bo'shliqidagi ufqiy harakatiga va o'izning ochilishi darajasiga qarab qator bilan, tilning tik harakatiga qarab esa ko'tarilish bilan farq qiladi.

Jator -old, o'rta va orqa bo'lishi mumkin, ko'tarilishiga ko'ra esa unli yuqori , o'rta va quyi darajada belgilanadi. Labning talaffuz lahzasida tutgan o'rniga qarab unlilar lablangan yoki lablanmagan bo'ladi. Lablangan unlilar talaffuzida lablar oldinga cho'chchayib cho'ziladi. Lablanmagan unlilar talaffuzida esa lab faqat ayrim sust harakatlarnigina bajaradi.

SAVOLLAR

1. Arab alifbosida unli harflar bormi?
2. Unli tovushlar qanday ifodalanadi?
3. O'arakatlar nima?
4. Nechta unli tovush bor?
5. Nechtasi qisqa va nechtasi uzun?

TAYANCh IBORALAR

1. Unli
2. o'arakat
3. Fonetik tavsif
4. Harf usti
5. Harf osti
6. Fatha

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

3.3. «HAMZA» NING YOZILISH JOIDALARI.

Reja:

1. hamzaning yozilishi
2. hamzaning taglik harflari
3. Harakatlarning kattaligi
4. hamzaning alohida yozilishi
5. Mad-cho'ziq hamza

hamza undoshi « ء » alifboda o'z aksini topmagan. U qo'shimcha belgi bilan ifodalanadi va alifboga ilova qilinadi.

hamza belgisi harflar tizmasida tutgan mavqe'iga qarab o'zi alohida yoki (alif) و (vov) va ي (yoy) tayanchligida satr usti yoki ostiga qo'yilishi mumkin. Mazkur harflar hamzaga tayanch vazifasini bajarganda o'zlari hech qanday tovushni bildirmaydi. Ayrim o'rinda hamza belgisini qanday yozish va tayanch uchun qanday harf tanlash jumboqi mazkur belgining harflar tizmasida tutgan o'rni va ikki tomondagi harakatlarning nisbatiga muvofiq hal qilinadi.

So'z boshida hamzaga tayanch vazifasini alif bajaradi

Agar so'z boshida yozilayotgan hamzadan so'ng «a» yoki «u» bo'lsa, hamza belgisi munosib harakat bilan tayanch harf (alif) ustiga qo'yiladi

أَبُ abun - ota   أُمُّ ummun - ona

So'z boshidagi hamzadan so'ng qisqa «i» o'qilsa, hamza belgisi kasra bilan birgalikda tayanch harf (alif) ostiga qo'yiladi:

ابْنُ ibnun- o'±il,   إِسْمَعُ «isma» -eshit

So'z o'rtasidagi hamzaga tayanch vazifasini zikr qilingan uch harf

va ا و ي dan biri bajaradi. Ulardan qaysi biri ma'lum bir holat uchun yaroqliligi masalasa «harakatning kattaligi» qoidasiga binoan hal etiladi. Unga muvofiq «i» unlisining ifodasi -«kasra» eng kattadir, «u» unlisining ifodasi «damma» esa undan kichik, biroq «a» unlisi ifodasi «fatha»dan kattadir. Demak, fatha hamma harakatlardan kichik, biroq «sukun»dan katta.

O'rtadagi hamzaning tayanchini topish uchun uning o'ng va chapida kelayotgan harakatlar va sukunni qiyoslashtirib ko'ramiz. Ularning qaysi biri katta bo'lsa, o'shanga tabiatan muvofiq harf hamzani «ko'tarib» keladi- unga tayanch vazifasini o'taydi. Misol uchun سَوَّالُ «su'alun»- so'roq so'zini olib ko'raylik.

Ko'rinib turibdiki hamzaning har ikki tomonidagi «u» va «a» unilari qiyoslansa, harflar kattaligi qoidasiga asosan «u» ning kuchliligini aniqlaymiz. Binobarin, bu

o'rinda hamzaga tayanch vazifasini o'z tabiati bilan «u» ga mos keluvchi «vov» bajaradi:

«su'alun». سُؤَالٌ

Masalan:

سَأَلَ -«sa'ala»-so'ramoq

فَأَسَّ -«fa'sun» - bolta

O'rtadagi hamzaga «yo» harifi tayanch bo'lganda, yozuvni osonlashtirish uchun uning diakritik qo'sh nuqtasi tushirib yoziladi.

سَائِمٌ -sa'ima, جِئْتُ ji'tu

O'amza sukundan so'ng kelganida, ba'zan uchrab turadigan juft vovlik holatda hamzaning tayanchi «yo» harfi bilan almashtirilishi mumkin. Biroq u nuqtalarsiz yoziladi:

مَشْتُومٌ yoki مَشْتُومٌ mash'umun-mash'um

مَسْئُولٌ yoki مَسْئُولٌ mas'ulun -mas'ul

O'rtadagi fathalik hamza cho'ziq «a» dan keyin kelganda hech bir tayanchsiz yoziladi.

تَفَاءَلَ -tafa'ala

سَاءَلَ -sa'ala

So'z ohiridagi hamzaning yozilishi quyidagicha:

a) hamzadan oldinda cho'ziq unli yoki sukun bo'lsa, u tayanchsiz yoziladi:

سُوءٌ su'un, مَجِيئٌ majiun

شَيْئٌ shay'un

b) hamzadan oldingi qisqa unli bo'lsa, o'shaning tabiatiga muvofiq harf unga tayanch bo'lib yoziladi:

جَرُوءٌ jaru'a قَرَأَ qara'a

بَرِيءٌ bari'a

O'amza tovushidan keyin «a» unlisini maddali alif bildiradi. Masalan:

أَكَلَ 'akala - birgalashib ovqatlanmoq

SAVOLLAR

1. O'amza nima
2. O'amza qanday yoziladi?

3. Taglik harflar qaysilar?
4. O'arakatlar kattaligi nima?
5. O'amza alohida yoziladimi?
6. ا و ي harflaridan qaysi biri qachon hamzaga taglik vazifasini o'taydi?
7. «Mad» nima?

TAYANCh IBORALAR

1. O'amza
2. Taglik
3. Kattalik
4. Harf tanlash
5. Unli ifodasi
6. O'amzani ko'tarish
7. Kuchli unli
8. Tayanchsiz hamza, madda

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
  2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
  3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.
-

3.4. ARAB YOZUVINING TURLARI

REJA

1. Arab yozuvining kelib chiqishi.
2. Arab yozuvining turlari.
3. Nash yozuvi haqida.

Arab alifbosi uzoq taraqqiyoti davomida jiddiy o'zgarishlarga uchragan. Natijada arab hatining ko'p turlari paydo bo'lgan.

Bular kufa, riq'a, nash nasta'liq, shikasta kabilar bo'lib, har biri ma'lum bir tarihiy davrni yoki sharoitni o'zida aks ettiradi.

Nash yozuvi arab yozuvining eng mukammal hamda qo'llanishga oson bo'lgan turidir. Nash yozuvi hozirgi kunda kitob, gazeta va oson bo'lgan turidir. Nash yozuvi hozirgi kunda kitob, gazeta, va boshqa yozma nashrlarning barchasi uchun qo'llanadigan yozuvdir.

Nash deb atalishiga sabab, boshqa yozuv turlaridan ko'proq qo'llangani, Jur'onning ko'plab qo'lyozma nusxalari va boshqa kitoblar shu nash yozuvida ko'chirilgani va nihoyat boshqa yozuvlar «siqib» chiqarilgani ya'ni «mansuh» bo'lgani uchundir.

SAVOLLAR

1. Arab yozuvi qaysi yozuvdan kelib chiqqan?
2. Arab yozuvi necha turga bo'linadi?
3. Keng qo'llanadigan yozuv qaysi?
4. Nash yozuvi qanday yozuv?

TAYANCh IBORALAR

1. Arab yozuvi.
2. Hat turlari.
3. Nash.
4. Nashr yozuvi.

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
  2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
  3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.
-

3.5. «ABJAD» TARTIBI

REJA

1. Arab harflarining qiymatlari.
2. «Abjad» tartibi.
3. «Abjad» hisobining qo'llanishi.

Arab alifbosida har bir harfning ramziy son ma'nosi bor.

1.	أ	10	ي	100	ق
2.	ب	20	ك	200	ر
3.	خ	30	ل	300	ش
4.	د	40	م	400	ت
5.	ه	50	ن	500	ث
6.	و	60	س	600	خ
7.	ذ	70	ع	700	ذ
8.	ح	80	ف	800	ض
9.	ط	90	ص	900	ظ
				1000	غ

Jiymatlarni eslab qolishni osonlashtirish maqsadida harflarning qiymat tartiblari saqlangan holda, quyidagi sun'iy so'zlar yasalgan:

Bu tasnifni so'zlarning dastlabkisi nomi bilan «Abjad hisobi» deb yuritiladi.

Harflarning son qiymatlari o'rta asrlarda hronologiya, astronomiya, matematika kabi fanlarda keng qo'llanilgan. O'ar bir alohida so'zning son ma'nosini bilish uchun uni tashkil tashkil qiluvchi harflarning son qiymatlarini jamlash kerak: «Abjad» so'zi masalan, 10 (1+2+3+4=) ga teng. Nodir kitoblarda son qiymatiga ishora qilinayotgan so'zning ustiga chiziqcha tortiladi.

خالد - (halidun)=600+1+30+4=635

عليشير - (alisher)=70+30+10+300+10+200=620

SAVOLLAR

1. Arab alifbosidagi harflarning son qiymatlarini aytib bering?

2. «Abjad hisobi» nima?
3. «Abjad» qaysi holatlarda qo'llanadi?
4. «Abjad» nechta so'zdan iborat?

TAYANCh IBORALAR

1. «Abjad» hisobi.
2. Son qiymati.
3. Ramziy son.
4. Jiymat tartiblari.
5. «Abjad» so'zlari

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
  2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
  3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.
-

4.1. GRAMMATIKA. MORFOLOGIYA. ARAB TILIDA O'ZAK VA NEGIZ. VAZNLAR.

REJA

1. O'zak undoshlar.
2. O'zak bo'lmagan undoshlar.
3. So'z vaznlari.

Arab tilidagi so'zlarning o'zagi uning skletini tashkil etib faqatgina undosh tovushlardan tuziladi. So'zning o'zagi ko'pincha asosiy umuman ma'nolarni bildiradi. So'z tarkibidagi unli tovushlar o'zakning ma'nosini o'zgartiradi va grammatik munosabatni aks ettiradi. So'z strukturasi o'zgarishi va tovushlarning almashish hodisalari arab morfologiyasining harkaterli hususiyatidir.

Bu so'zlarning forma va konkret leksik ma'nolari farqlansa ham ular o'zaro umumiy o'zakka ega, ular asosiy ma'no bilan boqlanadilar. Arab tilida o'zak aksariyat holatda 3 undosh tovushdan iborat bladi. Bundan tashqari 2-4-5 o'zakli so'zlar ham mavjud – سفرجل ، فم ، جحفل ، كتاب ، كَتَب ، كَاتِب

a) Fe'ning 3 ta o'zagi 3 turli undoshdan tashkil topgan bo'lsa «to'qri o'zak» deyiladi. - كَتَب ، شَرِب -

b) Agar o'zak tarkibida 2 ta bir hil undosh bo'lsa «ikkilangan o'zak» deyiladi. - ظَنَّ ، ضَلَّ -

v) Agar o'zak tarkibida hamza bo'lsa hamzali o'zak deyiladi - أَخَذ -

g) Agar o'zak tarkibida kasal harflar bo'lsa «noto'qri o'zak» deyiladi -

So'z o'zak harflardan tashqari o'z tarkibida o'zak bo'lmagan «ishchi harflardan» tuzilgan bo'lishi mumkin. Bunday ishchi undoshlar fe'llarga yoki boshlanqich so'zlarga qo'shib yangi so'zlar yasaydi yoki o'zgartiradi. «Ishchi» ya'ni yordamchi undoshlar 10 ta. Ularni yodda saqlash oson bo'lishi uchun ulardan «Bugun uni esingdan chiqarasan» degan hazil ma'nodagi ibora yasalgan.

Bu iboradagi ا و ي ham undosh, ham cho'ziq unli, ت ham ة o'rnida ifodalangan.

Masalan: كِتَاب مَكْتَبَة ، مَكْتُوب

Arab filologlari so'zlarning turli morfologik formalarini sistemalash-tirish ularning turlariga umumiy nom berish maqsadida qolip sifatida faala o'zagidan foydalaniladi. Istalgan so'zning o'zak harflari فَعْل (faala) qolipidagi o'zak harflar bilan almashtirilib o'zak bo'lmagan undoshlar va harakatlar o'zgarishsiz qoldiriladi. Shunday yo'l bilan istalgan so'zning vaznini topish mumkin. (فَاعِلٌ) – (كَاتِبٌ) –

مَكْتَبَةٌ – (مَفْعَلَةٌ) كِتَابٌ – (فِعَالٌ) مَكْتُوبٌ – (مَفْعُولٌ) كَتَبَ .

4 yoki 5 undoshli vaznga tushirilayotganda 4 va 5 harflar o'zak harf bilan almashtiriladi.

ترجم - فَعَلَّلَ ، جَهْمَرِشُ - فَعَلَّلَ

SAVOLLAR

1. O'zak nima?
2. So'z tarkibidagi qanday tovushlar o'zakning ma'nosini o'zgartiradi?
3. Arab morfologiyasining harakterli hususiyati nimada?
4. Aksariyat o'zaklar nechta undoshdan paydo bo'ladi?
5. So'zlarga fazn sifatida qaysi o'zakdan foydalaniladi?

TAYANCh IBORALAR

1. O'zak.	7. O'amzali o'zak.
2. Negiz.	8. Noto'qri o'zak.
3. Undoshli tovush.	9 O'zak bo'lmagan undosh.
4. Undosh tovush.	10Leksik ma'no.
5. To'qri o'zak.	11. Umumiy o'zak.
6. Ikkilangan o'zak.	

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
  2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
  3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.
-

4.2. ARAB TILIDA SO'Z TURKUMLARI

REJA

1. Ism so'z turkumi.

2. Fe'l so'z turkumi.
3. O'arf so'z turkumi.

An'anaga ko'ra arab filologlari arab tildagi barcha so'zlarning 3 ta katta guruhga bo'ladilar.

1. Ism. - Bu gruppaga ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh, masdarlar, va h.k.z.
2. Fe'l.- Bu gruppaga barcha fe'llar, fe'l formasidagi so'zlar.
3. Harf. - Bu gruppaga artikli, old qo'shimchalar boqlovchi, predlog, yuklama, undov va h.k.z.

Arab morfologiyasida so'z turkumlari turkum guruhlaridir. Ism turkumi o'z tarkibiga ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh va masdarlarni oladi. So'nggi ikkisida fe'llik hususiyati ham mavjuddir. Ismlar kelishik (Bosh, qaratqich, tushum) jins (muzakkar va muannas), grammatik son (Birlik, ikkilik, ko'plik) va holat (aniq va noaniqlik) kategoriyalariga ega. So'zlarning o'zaro boqlanishi so'z tarkibi bilan ham kelishiklar yordami bilan ham shuningdek yordamchi so'zlar vositasi bilan ham olib boriladi.

Fe'llar tarkibiga zamon shakllari, darajalari, shuning mazmunlariga ko'ra sifatdosh va masdarlar kiradi. Umuman fe'llar turli shakllarni juda rivojlanganligi va kengqo'llanishi fe'liy boblarning (asosan 10 ta) mavjudligi barcha boblarning hamma zamon shakllarida tuslanishi shahs shakllari (birlik, ikkilik, ko'plik)ning mavjudligi, mayllar (darak, buyruq, istak, shart, kuchaytirma,)ning rivojlanganligi, darajalar(aniq va majhul)ning mavjudligi bilan harakterlanadi.

Harf so'z turkumi (yordamchi so'zlar) boqlovchi, ko'makchi (predlog), yuklama, undovlarning hammasini o'zida jamlaydi. Arab tilining boqlovchi va ko'makchi sistemasi juda rivojlangan, undovlarning ba'zilar jins shakllariga ega. Olmoshlarning ba'zilar jins va son kategoriyalariga ega. Yuklama sistemasi unchalik rivoj topmagan.

SAVOLLAR

1. Arab filologlari so'zlarni necha turga bo'ladilar?
2. Ism turkumiga qaysi so'zlar kiradi?
3. Fe'l so'z turkumiga qaysi so'zlar kiradi?
4. Harf so'z turkumi qaysi yordamchi so'zlarni o'ziga jamlaydi?

TAYANCh IBORALAR

1. Turkum guruhlar

2. Soʻz turkumlari.
3. Ism.
4. Feʼl.
5. Harf.

ADABIYOTLAR

1. Uchebnik arabskogo yazʻka. Holidov B.Z. Toshkent 1997 y.str-63
  2. Kovalyov A.A., Sharbatov Sh. Uchebnik arabskogo yazʻka, M., 1998 str-52
-

4.3.2. SIFAT. TUB VA YASAMA SIFATLAR, NISBIY SIFAT, SIFATNING ChOoʻISHIRMA VA ORTTIRMA DARAJALARI.

REJA

1. Nisbiy sifat haqida maʼlumot.

2. Nisbiy sifatni misollar orqali tushuntirish.
3. Ikki o'zak undoshdan iborat ayrim otlardagi nisbiy sifat.
4. Siniq ko'plikdagi otlarda nisbiy sifat.

Nisbiy sifat predmetning belgisini boshqa predmetga yoki tushunchaga nisbatan bildiradi. U ko'pincha belgisi aniqlab kelayotgan aniqlanmishning ishlangan materialini,. Kelib chiqqan joyini, biror predmetga mansubligini va shunga o'hshash boshqa belgilarini bildiradi.

Nisbiy sifat ham asliy sifat kabi muzakkar va muannas shakllariga ega.

Nisbiy sifatning muzakkari asosan otdan ohiridagi-un qo'shimchasini olib tashlab, o'rniga **ي** iyyun qo'shimchasini qo'yish bilan hosil bo'ladi. Muannas nisbiy sifat esa, ko'pchilik sifat qatori muzakkar ohiriga **ة** - atun qo'shimchasini qo'shish bilan hosil qilinadi.

Masalan:

حَشَبٌ - حَشِيٌّ - حَشِيَّةٌ
البيتُ حَشِيٌّ   الملعقةُ حَشِيَّةٌ

ي yoki **ي** harfi bilan tugagan otlardan nisbiy sifat hosil bo'lganda **ي** qo'shimchasidan oldin **ا** yoki **ي** harflari **و** ga aylanadi.

Masalan:

دنيا - دنيويٌّ
آسيا - آسيويٌّ

Bu so'zlardan ba'zan nisbiy sifat boshqacharoq shaklida ham hosil bo'ladi:

دنيا - دنياويٌّ

Ayrim so'zlardan esa, oldingi **ا** (alif) tushib qolib, **ي** (iyyun) -qo'shimchasi qo'shish bilan hosil bo'ladi.

Masalan:

فرنسا - فرنسيٌّ - فرنسية
أوروبا - أوروبيٌّ - أوروبيةٌ

ة (ta'marbuta) bilan tugagan so'zlardan nisbiy sifat hosil bo'lganida mazkur harf tushib qoladi.

Masalan:

خرافة - خرافي - خرافية

جمهورية - جمهوري

Ayrim otlardan nisbiy sifat hosil bo'lganida so'zning vazni ham biroz o'zgaradi.

Masalan:

مدينة - مدني - مدنيّة

فرضة - فرضي - فرضيّة

Ikki o'zak undoshdan iborat ayrim otlardan nisbiy sifat hosil qilishganida, (vov) harfi orttiriladi.

Masalan:

يد - يدوي - يدويّة

سنة - سنوي - سنويّة

Ba'zi so'zlardan ikki hil nisbiy sifat hosil bo'ladi.

Masalan:

روح - روحي - روحية

روح - روحاني - روحانية

Nisbiy sifatlar gapda ko'pincha moslashgan aniqlovchi bo'lib keladi.

Masalan:

البستاني يعمل في البستان

ابن عمي بستاني

Geografik nomlardan hosil bo'lgan nisbiy sifat o'sha yerli yoki o'sha yerda tuzilgan vazifasida kelishi mumkin.

Masalan:

مصر - مصري - مصريّة

Nisbiy sifat gapda moslashgan aniqlovchi vazifasidan boshqa ega, kesim vazifalarida ham kelishi mumkin.

Masalan:

البستاني يعمل في البستان - *Boqbon boqda ishlaydi. (ega).*

إبن عمي بستاني - *Amakimning o'qli boqbondir. (kesim).*

SAVOLLAR

1. Nisbiy sifat nima?
2. Nisbiy sifatga misollar keltiring.
3. Nisbiy sifat kelganda yuz beradigan o'zgarishlar.
4. Nisbiy sifat vazifalari.

TAYANCh IBORALAR

1. Nisbiy sifat
2. Muzakkar jins.
3. Muannas jins.
4. Moslashuv

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

SIFAT DARAJALARI

REJA

1. Arab tilida sifat.
2. Sifatning oddiy darajasi.

3. Sifatning qiyosiy darajasi.
4. Sifatning orttirma darajasi.

Bizga ma'lumki arab tilida sifatlar fe'llardan yasaladi. Arab tilidagi sifatlar ham o'zbek tilidagi sifatlar kabi predmet yoki shahsning belgisini, ya'ni rangini, hajmini, ta'mi va hokazolarni anglatishda ishlatiladi. Shunday qilib predmetning shaklini, hajmini rangini, muvzunini bildirib, uni darajalab ko'rsata oladigan so'zlar sifatlar deyiladi.

Sifatlar arab tilida ham 3 hil darajaga ega: oddiy, qiyosiy, orttirma daraja.

1. Biz shu vaqtgacha ko'rib kelgan sifatlar, sifatning oddiy darajasiga kiradi.

Masalan:

قريب حسن كبير

2. Qiyosiy daraja.

qiyosiy daraja uch undoshli fe'lni أَفْعَلٌ (afalu) formasiga tushirish va مِنْ (min) predlogini orttirish orqali hosil qilinadi. Bunda qaysi bir predmet yoki shahs, qaysi bir predmet yoki shahsning belgisi qiyoslanayotgan bo'lsa o'sha so'z مِنْ (min) prelogidan keyin keladi, sifat darajasi esa sonda va jinsda o'zgarmaydi.

Masalan:

الكتاب أكبر من المجلة - *Kitob jurnaldan kattaroq*

أختي أصغر مني - *Singlim mendan kichikroq*

Misollardan ko'rinib turibdiki sifatning qiyosiy darajasi o'zbek tiliga «roq» qo'shimchasi bilan tarjima qilinadi.

Agar مِنْ (min) predlogidan keyin bevosita fe'l kelsa, prelogdan keyin (ma) yuklamasi orttiriladi;

Masalan:

الطقس اليوم أحرُّ ممَّا كان أمس - *Ob-havo bugun kechagidan issiqroq.*

Shuni ham aytib o'tish kerakka, agar bir predmet, shu predmetning o'ziga, ma'lum bir vaqt o'tgandan keyin qiyoslanadigan bo'lsa predmetni 2 marta takrorlamalik uchun o'ziga tegishli olmoshni qo'ishi mumkin.

Masalan:

3. Orttirma daraja.

Orttirma daraja o'z navbatida 2 ga bo'linadi: a) mutloq orttirma daraja;
b) qiyosiy orttirma daraja;
Mutloq orttirma daraja.

Mutloq orttirma daraja va qiyosiy orttirma daraja ham أَفْعَلٌ (afalu) vaznida

bo'lib, mutloq orttirma daraja moslashgan aniqlovchilarday bo'lib keladi., shuning uchun ham u sifatlanmish bilan to'la moslashadi (holatda, kelishikda, jinsda va hokazoda) va o'zbek tilida «...eng...» deb tarjima qilinadi.

Ko'plik	Ikkilik	Birlik	Jins.
أَفْعَالٌ	أَفْعَالَيْنِ	أَفْعَلٌ	M.z.
فَعْلِيَّاتٌ	فَعْلِيَّانِ	فَعْلَى	M.n.

Masalan:

العامل الأَحْسَن - *Eng yahshi ishchi*

الغرفة الكُبْرَى - *Eng katta hona*

الطلاب الأَشَاهِرُ - *Eng mashhur studentlar*

الطالبات الحَسَنِيَّات - *Eng go'zal talabalar*

Jiyosiy orttirma daraja.

Jiyosiy orttirma daraja أَفْعَلٌ (af'alu) o'zidan keyin kelayotgan ismni qaratqich kelishigida va aniq holatda bo'lishini talab qiladi, bu vazndagi sifat jinsda o'zgarmaydi.

Masalan:

من أَحْسَنِ الطالِبَاتِ - *Eng yahshi student qizlardan*

من أَحْسَنِ الطالِبِ - *Eng yahshi studentlardan*

أَفْعَلٌ (af'alu) qolipidan keyin ism birlikda noaniq holatda va qaratqich kelishigida kelsa, «eng...lardan biri» deb tarjima qilinadi.

Masalan:

أَحْسَنُ طالِبَةٍ - *Eng yahshi student qizlardan biri*

أَحْسَنُ طالِبٍ - *Eng yahshi studentlardan biri.*

القاهرةُ أَجْمَلُ مَدِينَةٍ - *Johira eng chiroyli shaharlardan biri.*

Bulardan tashqari yana, أَفْعَلٌ - فَعْلَاءٌ (af'alu-fa'lau) shaklidagi sifatlardan, belgini bildiruvchi sifatdoshlardan va nisbiy sifatlardan qiyosiy va orttirma daraja sintaktik yo'l bilan ya'ni أَقْلٌ ، أَشَدُّ ، أَكْثَرُ kabi so'zlar va undan keyin solishtiriladigan belgi shu o'zakdan hosil bo'lgan tushum kelishigidagi noaniq holatda turgan masdar yordamida hosil qilinadi.

Masalan:

هذه الوردَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً من تلك - *Bu atirgul narigisidan qizilroq.*

أخي أقلُّ اجتهادا من صديقه - *Ukam o'rtoqidan ko'ra kamroq tirishqoqdir.*

حَيْرٌ (hayrun) yahshi, شَرٌّ (sharrun) yomon kabi sifatlardan أفعالٌ (af*alu) vaznida emas, shu sifatlarning o'zidan hosil bo'ladi.

Masalan:

الصلاة خيرٌ من النوم - *Nomoz uyqudan yahshiroqdir.*

شَرُّ البلادِ مكانٌ لا صديقٌ به - *Yurtlarning eng yomoni do'sti bo'lmagan yurtdir.*

SAVOLLAR

1. Sifat deb nimaga aytiladi?
2. Arab tilida sifat darajalari qanday bo'ladi?
3. Sifat darajalari haqida gapirib bering va misollar keltiring?

TAYANCh IBORALAR

1. Sifat.
2. Sifat darajalari.
3. Oddiy daraja.
4. Jiyosiy daraja.
5. Orttirma daraja.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

4.3.3. OLMOSH. KISHILIK OLMOSH LARI, BIRIKMA OLMOSH LARI, KO'RSATISH OLMOSH LARI. SO'ROJ OLMOSH LARI. NISBIY OLMOSH LAR.

REJA

1. Kishilik olmoshlari
2. Birikma olmoshlari
3. Birikma olmoshlarining fe'llarga qo'shilishi

4. Birikma olmoshlarining otlarga qo'shilish

Arab tilida kishilik olmoshlari (الضمائر المنفصلة) dan boshqa birikma olmoshlari ham bor. Bu olmoshlar fe'llarga, ismlarga yoki predloglarga birikib kelishi mumkin.

1. Fe'llarga birikkan olmoshlar jumladan to'ldiruvchi vazifasida keladi va tushum kelishigida, ya'ni nasb holatida bo'ladi.

Masalan:

رَأَيْتَكَ yoki أَيَّتِكَ

Bu olmoshlar o'tgan, hozirgi kelasi va ba'zi buyruq fe'llariga birikishi mumkin. Bunda barcha olmoshlar fe'llarga to'±ridan to'±ri birikadi, ammo 1 shahs ياءِ si (المتكلم) saqlash nuni (نون الوقفة) orqali birikadi.

Masalan:

عَلِمَنِي ضَرَبَنِي

Bu nun fe'lining ohirini kasrali bo'lishdan saqlaydi. Agar fe'lga ياءِ ni nunsiz biriktirsak, ضَرَبَنِي bo'lib, fe'ning ohiri kasra bo'lib qoladi. Bu esa mumkin emas. III shahs muzakkar ko'pligidagi o'tgan zamon fe'lga ياءِ qo'shilganda bir و (vov) harfi ziyoda qilinadi.

Masalan: رأيتموه - رأيتموني yoki boshqa olmoshlar qo'shilganda ham رأيتموه kabi. III shahs muzakkar ko'pligidagi o'tgan zamon fe'lga olmoshlar birikkanda ohiridagi alifi tushib qoladi.

Masalan:

ضربوا - ضربوك

O'ozirgi kelasi zamon fe'li II-III shahs muzakkar ko'pligiga 1 shahs olmoshlari ني va نا (ni va na) lar qo'shilganda ko'pincha ohiridagi ن (nun) tushib qoladi.

Masalan:

يَضْرِبُونَا - يَضْرِبُونِي yoki يَضْرِبُونِي - يَضْرِبُونِي

Shuningdek, huddi shu fe'l ikkiligidagi ن (nun) lar ham tushib qolishi mumkin.

Masalan:

يَضْرِبَانَا yoki يَضْرِبَانِي

Ba'zi hollarda II shahs muannas birligidagi ن (nun) ham tushib qoladi.

Masalan: تَضْرِبِي - تَضْرِبِي asli esa

Ohiri ى ga tugagan رَمَى va بِنَى kabi fe'llarga birikma olmoshlar birikkanda ohiri ي (y) harfi alifga aylanib ketadi.

Masalan:

بِنَى - بِنَاه رَمَى - رَمَاك

Buyruq fe'llariga birikkanda esa, faqat o'timli fe'llarning buyruqlari birikadi.

Masalan:

إِضْرِبِي أَكْتُبُهُ

Bunda faqat I-III shahs olmoshlariga birikadi. Ismlarga birikkan olmoshlar qaratqich kelishigida bo'lib, tegishlilikni bildiradi. Boshqacha qilib aytganda, ism bilan olmosh izofa bo'ladi.

Masalan:

كِتَابِك قَلَمُهَا

I shahs ي (y) (يا) (ya) sidan boshqa barcha olmoshlar ismlarga birikkanda ismning kelishik harakatlari (okonchaniyalar) saqlanib qoladi.

Masalan:

كِتَابُكَ كِتَابُكَ كِتَابُكَ

Agar ism ة (tamarbuta)ga tugagan bo'lsa, olmosh birikkanda oddiy ت (t) aylanadi.

Masalan:

مَدْرَسَةٌ - مَدْرَسَتُكَ

Agar ikki kelishikli ismlarga olmoshlar biriksa, uch kelishikli ism kabi turlanadi.

Masalan:

رَأَيْتُ أَحْمَدَكَ va سَلَّمْتُ عَلَى أَحْمَدِكَ kabi

Ohiri ا (a) va ي (y) ga tugagan ismlarga olmoshlar biriksa quyidagicha bo'ladi.

Bosh k. قَاضِيكَ

Jaratqich k. قَاضِيكَ

Tushum k. قَاضِيكَ

Bosh k.

Jarat. k.

Tush. k.

عَصَاكَ

عَصَاكَ

عَصَاكَ

فَتَاكَ

فَتَاكَ

فَتَاكَ

ذَكَرَكَ

ذَكَرَكَ

ذَكَرَكَ

Ohiri ء (hamza) ga tugagan ismlarga olmoshlar birikkanda hamza yozish qoidalariga amal qilinadi.

1 shahs (y)si ohiri soqlom harfga tugagan ismlarga qo'shilsa, (y) bevosita qo'shiladi va barcha kelishiklarda turlanganda o'zgarmaydi.

Agar ي (y) alif va ي (y)ga tugagan ismlarga qo'shilsa (ya) ko'rinishida bo'ladi.

Masalan:

عَصاً - عَصَائِي kabi.

Agar 1 shahs ي (y)si ohiri يِ (iy) yoki يِ (ay) -ga tugagan ismlarga qo'shilsa, unda ikkala ي (y) tashdid bilan yoziladi.

Masalan:

جَوَارِي - جَوَارِيِي
مُعَلِّمِينَ - مُعَلِّمِيِي
قَاضِيِي - قَاضِيِيِي

Juyidagi ismlar arab tilida boshqa ismlardan ajratilib أسماء الستة (asmaus sittati)

deyiladi: أَبٌ ، أَخٌ ، حَمٌّ ، هُنٌّ ، فَمٌّ ، دُوٌّ ،

Avvalo bu olti ism nima uchun alohida o'rganiladi, boshqa ismlardan nima farqi bor? Bu savolga shunday javob beramiz: Bu olti ism birikma olmoshlari yoki birorta ism bilan izofaga kirganda, e'robi, ya'ni ismning ohirgi harfining harakatlari zohir bo'lmaydi, balki uning o'rniga boshqa harflar bilan e'roblanadi.

Bunda bosh kelishikda damma o'rniga vov bilan e'roblanadi.

Masalan:

جاء أبوك ذهب أخوك

Jaratqich kelishigida esa, kasma o'rniga ي (y) bilan e'roblanadi.

Tushum kelishigida esa fatha o'rniga alif bilan e'roblanadi.

Bu ismlarning harakat o'rniga harflar bilan e'roblanishining 4 sharti bor.

1. Bu ismlarning birlikda bo'lishi.
2. Bu ismlarning izofa bo'lishi
3. Kichraytirilmagan siy±asi (مُكَبَّرٌ) bo'lishi.
4. Izofasi 1 shahs ي (y)ga bo'lmasligi.

Agar bu ismlar birlikda bo'lmay, ikkilik yoki ko'plikda bo'lsa, «Asmaus sitta» qoidalariga javob bermay, ikkilik va ko'plik qoidalari bilan e'roblanadi.

Masalan:

أَبَوَانِ   أَحْوَانِ
أَبَوَيْنِ   أَحْوَيْنِ
أَبَاءٌ   أَبَاءٌ   أَبَاءٌ

Agar izofada bo'lmasa, unda uch kelishikda to'la turlanaveradi.

Agar kichraytirilgan siyqasi (مُضَعَّرٌ) bo'lsa ham uch kelishikda, zohir harakatlar bilan turlanadi.

Masalan:

أَبِي - أَبِي - أَبِيَا   أَحِي - أَحِي - أَحِيَا

Agar izofasi 1 shahs ي (y) siga bo'lsa,

Masalan: أَبِي va أَحِي kabi unda uning e'robi ي (y)dan oldingi harfning taqdiridagi harakati bilan bo'ladi.

Bu qoidalar حُن ، حَم ، أَح ، أَب larga tegishli bo'lib دُو va فَم larga tegishli alohida qoidalar bor.

Masalan: دُو ning «al-asmaus sitta» qoidalarida e'roblanishi uchun, u صاحب ya'ni, ega ma'nosida bo'lishi kerak.

Masalan:

Agar u ega ma'nosida bo'lmay, الذي ma'nosida bo'lsa, unda bu qoidadan chiqib ketadi.

Masalan: جاءني الذي قام ,aslida esa, جاءني ذو قام

فَم esa, «asmaus sitta» qoidalari bo'yicha e'roblanishi uchun م (m) harfidan holi bo'lishi kerak.

Masalan:

رَأَيْتُ فَاهُ ، أَعْجَبْتُ فِيهِ ، هَذَا قُوهُ

Agar فَم ning م (m)i tushib qolmasa unda oddiy e'robda e'roblanadi.

Masalan:

هَذَا فَم ، رَأَيْتُ فَمَا ، أَعْجَبْتُ بِفَم

SAVOLLAR

1. Olmoshlarning qanday turlari mavjud?
2. Birikma olmoshlari nimalarga qo'shilib keladi?
3. Birikma olmoshlari fe'llarga qo'shilganda qanday o'zgarishlar yuz beradi?
4. Birikma olmoshlari otlarga qo'shilganda qanday o'zgarishlar yuz beradi?

TAYANCh IBORALAR

1. Olmosh
2. Kishilik olmoshlari
3. Birikma olmoshlari
4. Ko'rsatish olmoshlari
5. So'roq olmoshlari

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

4.3.4.- 4.3.5. SON

REJA

1. Arab tilida son.
2. Sanoq sonlar va tartib sonlar
3. 1-10 gacha bo'lgan sanoq sonlar
4. 11-19 gacha bo'lgan sanoq sonlar
5. Yuzliklar va mingliklar

Arab tilida ham sonlar sanoq va tartib sonlarga bo'linadi. Sanoq sonlar ham, tartib sonlar ham, raqamlarni ifodalovchi quyidagi so'zlar yordamida yasaladi:

Raqamlar	Mz.	Mn.
Bir	واحد	واحدة
ikki	اثنان	اثنان
uch	ثلاث	ثلاثة

to'rt	أربع	أربعة
besht	خمس	خمسة
olti	ست	ستة
yetti	سبع	سبعة
sakkiz	ثمان	ثمانية
to'qqiz	تسع	تسعة
o'n	عشر	عشرة
yigirma	عشرون	عشرون
o'ttiz	ثلاثون	ثلاثون
qirq	أربعون	أربعون
ellik	خمسون	خمسون
oltmish	ستون	ستون
yetmish	سبعون	سبعون
sakson	ثمانون	ثمانون
to'qson	تسعون	تسعون
yuz	مئة (مائة)	مئة (مائة)
ming	ألف	ألف
million	مليون	مليون
milliard	مليار	مليار

Eslatma. Bu sonlar ichidan اثنان - اثنان, kelishikda turlanmaydigan so'z, 20 dan 90 gacha sonlar muzakkar to'qri ko'plik ikkilik soni kabi turlanadigan so'z, qolganlari esa uch kelishikli so'zlardir.

so'zi gapda «kimdir» gumon olmoshi yoki inkor gaplarda «hech kim» ma'nosida ham ishlatiladi. Masalan:

Oldinga kimdir keldi. - جاءني أحد

Oldinga hech kim kelmadi. - ما جاءني أحد

1 dan 10 gacha SANOJ SONLAR

1 va 2 sanoq sonini ifodalash uchun sonni iishlatmaslik mumkin, chunki birlik va ikkilik grammatik kategoriyasi predmetning bitta yoki ikkitaligini ko'rsatib beradi. Mas.,

كتاب - kitob yoki bitta kitob,

مجلتان - Ikkita jurnal.

Lekin predmetning bitta yoki ikkitaligi ta'kidlanishi kerak bo'lsa, واحد (واحدة), اثنان (اثنتان) sonlari sanalmish otdan keyin qo'yiladi va sanalmish ot bilan moslashgan aniqlovchi kabi to'rt jihatdan moslashadi. Mas.,

لي كتاب واحد - menda bitta kitob bor.

في الكتاب الواحد حقيقة - Bitta kitobda haqiqat bor.

اشترت كتابا واحدا - Bitta kitob sotib oldim.

في المجلتين الاثنتين مقالتان - Ikki jurnalda ikki maqola bor.

3-10 gacha bo'lgan sonlar sanalmish bilan ikki usulda birikadi:

1. Son bilan sanalmish ot izofa tashkil etadi. Bunda son muzof ilayhi, bo'lib keladi. Son sanalmish ot birligining jinsiga teskari jinsda keladi., sanalmish ot esa, noaniq holatda ko'plikda keladi. Mas.,

أربعة بيوت - to'rtta uy,

سبع غرف - yettita hona,

عشرة أيام - o'n kun,

8 soni muannas ot bilan ishlatilganda, kelishiklarda عالٍ so'zi kabi turlanadi. Mas.,

ثمان ساعات - 8 soat.

في ثمان ساعات - 8 soatda

انتظرنا ثمان ساعات - 8 soat kutdik.

Izofa qoidasiga muvofiq gapdagi bajarayotgan vazifasiga qarab, sonning kelishigi o'zgaradi, holos. Mas.,

في أربع غرف طلاب - To'rtta honada studentlar bor.

اشترت الجامعة سبعة بيوت - Universitet yettita uy sotib oldi.

عطلتنا الشتوية عشرة أيام - Jishki kanikulimiz o'n kun.

Umumiy qoidaga binoan bunday izofalar من predlogi yordamida ajratilishi ham mumkin. Mas.,

رأيت أربعة من الطلاب - To'rt studentni ko'rdim.

3-10 gacha bo'lgan ma'lum sonni bildirgan «bir necha» so'zi ham (بضع ، بضعة) sanalmish ot bilan 3-10 gacha bo'lgan son kabi izofa hosil qiladi. Mas.,

بضعة أيام - bir necha kun

بضع ليالٍ - bir necha tun

2. Avval sanalmish ot, so'ng son keladi. Bunda ham sonning jinsi sanalmish otning jinsiga teskari bo'lishi shart. Gapdagi vazifasiga qarab ikkovining kelishigi o'zgarishi mumkin. Mas:

الأركان الخمسة للإسلام - Islomning beshta rukni

الصلوات الخمسة - Besh vaqt namoz

11 dan 19 gacha bo'lgan sanoq sonlar

11-19 gacha bo'lgan sonlar sanalmish bilan quyidagicha munosabatda bo'ladi:

1. 11 soni sanalmish ot bilan jinsda to'qri moslashadi va har uch kelishikda ham tanvinsiz tushum kelishigida keladi. 1 soni uchun واحد - إحدى varianti ishlatiladi.

Mas:

Shahrimizda 11 ta muzey bor - في مدينتنا أحد عشر متحفا

11 ta muzeyda - في أحد عشر متحفا

11 ta muzeyni tomosha qildik. - زرنا أحد عشر متحفا

2. 12 soni ham sanalmish ot bilan shunday munosabatda bo'ladi. Faqat 2 soni - اثنا

shaklida, qaratqich va tushumda esa اثني - اثنتي shaklida bo'ladi. Mas:

Jo'shnimizning 12 ta bolasi bor. - لجارنا اثنا عشر ولدا

12 ta uyda - في اثني عشر بيتا

12 ta kutubhonada - في اثنتي عشرة مكتبة

3. 13-19 gacha bo'lgan sonlar har doim tanvinsiz tushum kelishigida bo'ladi. Birlar honasining jinsi sanalmish ot jinsiga teskari, o'nlar honasining jinsi sanalmish ot jinsi bilan bir hil bo'ladi. Mas:

سبعة عشر عاما - 17 yil

في سبعة عشر عاما - 17 yilda

أربع عشرة طاولة - 14 ta stol

20-99 gacha bo'lgan sonlarning ishlatilishi

Bu sonlarni ishlatishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. 21,31,41 va boshqalardagi 1 raqami uchun واحد - واحدة varianti olinadi va u sanalmish ot bilan jinsda to'qri moslashadi. Birlar honasi bilan o'nlar honasi و boqlovchisi yordamida boqlanadi hamda sanalmish ot birlikda noaniq holatda tushum kelishigida keladi. Sonlar esa har uch kelishikda uch hil turlanadi:

واحد و ثلاثون مترا - 31 metr

في واحد و ثلاثين مترا - 31 metrda

قراءات واحدة و عشرين مجلة - 21 ta jurnal o'qidim.

2. 22, 32, 42 kabi sonlarda 2 raqami uchun اثنان - اثنتان so'zlari olinadi va u sanalmish bilan jinsda to'qri moslashadi. Bu sonlarning sanalmish ot bilan birikuvi 21 , 31 , 41 kabilarning birikuvi bilan bir hil bo'ladi. Mas:

اثنان و عشرون كتابا - 22 ta kitob

في اثنين و عشرين كتابا - 22 ta kitobda

اثنتان و خمسون مجلة - 52 ta jurnal

في اثنتين و خمسين مجلة - 52 ta jurnalda

3. 23, 33, 43 va undan yuqori sonlarda birlar honasi sanalmish ot bilan teskari moslashadi. O'nlar honasi bilan و boqlovchisi yordamida birikadi. O'ar uch kelishikda turlanadi. Sanalmish ot birlikda noaniq holatda tushum kelishigida keladi. Mas:

تسعة و أربعون مترا - 49 metr

49 metrda - في تسعة و أربعين مترا

86 ta pero sotib oldim. - اشتريت ستا و ثمانين ريشة

100 va undan ortiq sanoq sonlar

Bu sonlarni ishlatishda quyidagilarni bilish kerak:

1. 100, 1000 kabi yahlit sonlar sanalmish ot bilan izofa hosil qiladi. Muzof ilayhi bo'lib kelgan sanalmish ot noaniq holatda birlikda keladi. Mas:

100 oqshom - مائة مساء

100 oqshomda - في مائة مساء

1000 kecha - ألف ليلة

1000 kechada - في ألف ليلة

2. 200 va 2000 kabi yahlit sonlar ham shu tahlit yasaladi. Faqat bu sonlarning ikkilik shakli olinadi. Mas:

200 oqshom - مائتا مساء

2000 kecha - ألفا ليلة

2000 kechada - في ألفي ليلة

3. 1000 gacha bo'lgan yuzliklarda yuz so'ziga sanalmish ot sifatida qaraladi, lekin u birlikda keladi. Sanalmish ot bilan esa izofa zanjiri hosil qilinadi. Mas:

300 - ثلاثمائة yoki ثلاث مائة

500 - خمسمائة yoki خمس مائة

300 ta studentdan - من ثلاثمئة طالب

4. Yahlit sonlardan keyin 1 yoki 2 soni qo'shilsa u quyidagicha bo'ladi:

502 ta qalam - خمسمئة قلم و قلمان

1001 kecha. - ألف ليلة و ليلة

1. Son necha hil bo'ladi?
2. 1-10 gacha bo'lgan sanoq sonlar sanalmish bilan qanday moslashadi?
3. 21-99 gacha bo'lgan sanoq sonlarning sanalmish bilan moslashuvi qanday bo'ladi?
4. «Bir necha» so'zi qanday beriladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Son
2. Sanalmish
3. Moslashuv
4. Izofa shakli
5. Bir necha
6. Ko'makchi

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

5.1-5.2. OTLARDA JINS KATEGORIYASI

REJA

1. Muzakkar jins haqida.
2. Muannas jins haqida

Arab tilida otlar ikki jinsga muzakkar va muannasga ajraladi. Muannas jinsning grammatik belgisi so'z ohiridagi -atun, -atu qo'shimchadir. U yozuvda ة (ta-marbuta) harfi bilan ifodalaniladi.

مكتبة -kutubhona   المدينة -shahar   غرفة -hona

القرية - qishloq.

Shuningdek, اء au qo'shimchasi bilan tugagan hamda اى (a) qo'shimchasi

bilan tugagan soʻzlar, agar, **ى** (a) harfi oʻzak tarkibiga kirmasa muannas soʻz hisoblanadi. Masalan:

صَحْرَاءُ -sahro, بُشْرَى - esdalik, حُبْلَى - oqiroyoq.

Arab tilida yana shunday soʻzlar mavjudki ularning belgisi grammatik belgiga ega emas, shu soʻzning mazmuniga qarab belgilanadi.

1. **ة** ta marbuta harfi bilan tugagan soʻz erkak zotini bildirsa yoki erkak kishiga qoʻyilgan ism boʻlsa, bu soʻz muzakkr soʻz hisoblanadi.

Masalan:

خَلِيفَةٌ -halifa   قِتَادَةٌ -Jatoda

حَمْرَةٌ -hamza   طَلْحَةُ -Talha

2. Muannaslik grammatik belgisi boʻlmagan quyidagi soʻzlar muannas hisoblanadi. a) ayol kishini va ayollarni ismini bildiruvchi soʻzlar. **أُمُّ** -ona, عَرُوسٌ - kelinchak, زَيْنَبُ -Zaynab, **بِنْتُ** -qiz.

b) tanadagi juft aʼzolarni bildiruvchi soʻzlar.

كَوْنٌ -koʻz, يَدٌ -qoʻl, أذنٌ -quloq, رَجُلٌ -oyoq

v) aniqlik artiklni olmagan va tanvin qoʻshimchasi bilan tugamaydigan geografik nomlar.

مِصْرٌ -Misr   بَغْدَادٌ -Baqdod

بَصْرَةٌ -Basra,   طَرَابُلُوسٌ -Tripoli

g) shamol, olov, urush, quyosh kabi soʻzlar.

Masalan:

سَمُومٌ   حَرْبٌ   نَارٌ   شَمْسٌ

3. Bundan tashqari **ة** bilan tugamagan ayrim otlar har ikkala jinsda ham ishlatilishi mumkin.

Masalan:

فَرَسٌ - ot   كَبِدٌ - jigar   فَوْسٌ - yoy

SAVOLLAR

1. Muzakkar jins nima?
2. Muannas jinsning qushimchalari qaysilar?
3. Ikki jinsda ham ishlatiluvchi ismlar ham bormi?

TAYANCh IBORALAR

1. Muzakkar jins
2. Muannas jins
3. ta marbuta
4. Ikki jinsga oid ismlar

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

5.3. KELISHIK KATEGORIYASI.

REJA

1. Arab tilida kelishik.
2. Ismlarning kelishikda turlanishi.

Arab tilida ism guruhiga, kiruvchi so'zlarning 3 ta kelishigi mavjud: Bosh, qaratqich, tushum kelishiklar. Bu kelishiklar o'ziga hos qo'shimchalarga ega.

Bosh	Jaratqich	Tushum
كِتَابٌ	كِتَابٍ	كِتَابًا
الْكِتَابُ	الْكِتَابِ	الْكِتَابَ

الطاولةُ	الطاولةِ	الطاولةَ
----------	----------	----------

Shu yo'sinda turlanuvchi so'zlar 3 kelishikli deyiladi.
Bular noaniq holatda kelganda tanvin bilan tugaydigan birlik va siniq ko'plikdagi so'zlar.

Ikkilik va to'qri ko'plikdagi ismlarni turlanishi.

Ikkilik sondagi so'zning qaratqich va tushum kelishiklari bir-hil qo'shimchalarga ega.

To'qri ko'plikdagi so'zlarning kelishiklarda turlanishi quyidagicha.

B.k. - فلاحاتٌ فلاحونَ

J.T.k. - فلاحاتٍ فلاحينَ

Ko'rsatish olmoshlari aslida kelishikda turlanmaydi, lekin ularning ikkilikdagi variantlari qaratqich va tushum kelishiklarida boshqacha bo'ladi.

YAqindagi

Uzoqdagi

B.k. هاتانِ , هذانِ

ذَيْنِكَ , ذَانِكَ

J.k. هاتَيْنِ , هذَيْنِ

تَيْنِكَ , ذَيْنِكَ

5.4. SON KATEGORIYASI.

REJA

1. Birlik
2. Ikkilik
3. Ko'plik

Ma'lumki, ismlardan 2 turdagi ko'plik soni yasaladi: 1. To'qri ko'plik. 2. Siniq ko'plik.

Siniq ko'plik yasashning juda ko'p turlari mavjud. Ba'zi so'zlardan barovariga bir necha variantlarda siniq, ko'plik hosil qilish ham mumkin. Birlikdagi so'zlar siniq ko'plikka aylanayotganda aniq bir formaga tushmaydi. Uni lu±at orqali yodlab qolish bilan o'zlashtiriladi. Siniq ko'plik hosil qilish yo'llari quyidagicha:

1. فَعْلًا qolipidan فَعْلٌ varianti orqali hosil qiladi.

2. فَعْلًا - أَفْعَلٌ qolipidagi rang, jismoniy kamchiliklarni bildiradigan hamda فَعْلٌ

qolipidagi otlardan فُعْلٌ formasi orqali ko'plik yasaladi.

Masalan:

أَحْمَرٌ - حَمْرٌ   أَسْوَدٌ - سُودٌ
أَسَدٌ - أَسْدٌ

فُعْلَةٌ ba'zan فُعْلَةٌ qoliplaridagi so'zlardan فُعْلٌ formasi orqali ko'plik yasaladi.

Masalan:

تُحْفَةٌ - تُحِفٌ   دَوْلَةٌ - دَوْلٌ

Shuningdek فُعْلٌ ، فَعْلٌ ، فُعَيْلٌ ، فِعَالٌ ، فُعَلٌ ، فُعُولٌ ، أَفْعَالٌ ، فَعْلَةٌ ، فَوَاعِلٌ ، فَعَائِلٌ variantlarida ham siniq ko'plik hosil qilinadi.

Masalan:

سَاحِلٌ - سَوَاحِلٌ   سُؤَالٌ - أَسْئَلَةٌ   وَزِيرٌ - وَزَرَاءٌ

Bundan tashqari 4 o'zakli fe'llarga yana alohida variantlar beriladi. Yuqorida keltirganimizdek, bu formadan bu forma keladi deb yodlagandan, so'zning o'zi va ko'pligini yodlab qolish osonroq.

Siniq ko'plikdagi tanvinsiz ___ُ damma bilan tugasa 2 kelishikli hisoblanadi.

جَرَائِدٌ B.k.   جَرَائِدٌ J.T.k.

Faqatgina izofaning bir bo'lagi va ال olsa 3 kelishikliga aylanadi:

الجرائدُ - B.k.   الجرائدُ - T.k.   الجرائدُ - J.k.

Siniq ko'plikning qolgan formalari turlanmaydi.

Moslashuvda siniq ko'plik umumiy qoidaga bo'ysinadi. YA'ni aniqlanmish bilan aniqlovchi to'liq moslashadi.

Masalan:

الرجالُ العقلاءُ

Aniqlanmish qayri oqil bo'lsa, aniqlovchisi odatdagidek muannas birlikda beriladi.

Masalan:

البيوتُ الجديدةُ

Aniqlovchi vazifasida ko'rsatish olmoshlari kelganida hali yuqoridagi qoida to'liq saqlanadi.

هذه البيوتُ

هؤلاءِ الرجالُ

SAVOLLAR

1. Ismlardan necha hil ko'plik yasaladi?
2. Necha hil siniq ko'plik yasash yo'lini bilasiz?
3. Barcha siniq ko'plikdagi ismlar 3 kelishiklimi?
4. Siniq ko'plik vaznlarini sanang?

TAYANCh IBORALAR

1. To'qri ko'plik
2. Siniq ko'plik
3. Jolip
4. Ikki kelishikli
5. Tanvinsiz damma
6. Turlanmaslik

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

5.5. FE'LDAN YASALUVCHI ISMLAR: MASDAR, SIFATDOSHLAR, ASBOB NOMI, O'RIN PAYT NOMI, KASB-KOR NOMI

Sifatdoshlar

REJA

1. Sifatdoshlar haqida ma'lumot.
2. Sifatdoshlarning turlari.
3. Aniq daraja sifatdoshlari.
4. Mahul daraja sifatdoshlari.
5. Sifatdoshlarning gapdagi vazifasi.
6. O'osila boblarida sifatdoshlar.

Sifatdoshlar arab tilida fe'ldan hosil bo'lgan va o'zida ham fe'llik, ham sifatlik hususiyatlarni mujassamlashtirilgan so'zlardir. Arab tilidagi sifatdoshlarning o'zbek tilidagidan farqi shuki, o'zbek tilida ular zamonga qarab o'zgarsa (borgan, borayotgan) arab tilida barcha zamonlar uchun bir hil shaklga ega.

Sifatdoshlar ikki hil bo'ladi:

1. Aniq nisbat sifatdoshlari. Bular 1 bob fe'lidan فَاعِلٌ qolipida hosil bo'ladi va fe'ldan anglashilgan ish-harakatning bajaruvchisini (sub'ektini) bildiradi.

Masalan: دَاخِلٌ - دَخَلَ - kiruvchi. شَرِبَ - شَارِبٌ - ichuvchi

Bu so'zlar ism toifasidagi boshqa so'zlar kabi ال artiklini olishi, jinsda va sonda hamda kelishikda turlanishi mumkin.

Masalan: الداخِلون - الداخِلان - الداخِلُ

الداخِلاتُ - الداخِلتان - الداخِلَةُ

2. Majhul daraja sifatdoshlari. Bular 1 bob fe'lidan مَفْعُولٌ vazniida hosil bo'ladi, hamda fe'l ifodalangan ish-harakat ob'ekti bo'lgan predmetni yoki ish-harakat natijasida hosil bo'lgan natijani (ish-harakat natijasini) bildiradi.

مَفْتُوحٌ - فَتَحَ - ochilgan.

مَشْرُوبٌ - شَرِبَ - ichilgan.

مَقْتُولٌ - قَتَلَ - o'ldirilgan

Bular ham aniq daraja sifatdoshlari kabi ismlarga hos umumiy hususiyatlarga ega.

Agar majhul daraja sifatdoshi o'zidan keyin u yoki bu predlogni talab qiladigan fe'ldan yasalgan bo'lsa, u jinsda va sonda o'zgarmasdan har doim muzakkar birlikda ishlatiladi. Jins va sonda esa sifatdoshdan keyin keluvchi predlogga qo'shib kelgan olmosh moslashadi.

عَظِيبٌ عَلَى - عَاضِبٌ عَلَيْهِ - غَاضِبٌ عَلَيْهَا

Aniq va majhul daraja sifatdoshlar gapda turli vazifalarni bajaradi:

1. Ular masdar kabi otlashishi va gapda ot bajaradigan vazifani bajarishi mumkin:
Masalan:

عَالِمٌ - biluvchi - عَالِمٌ - olim.

2. Sifatdoshlar ko'pmncha gapda moslashgan aniqlovchi vazifasida keladi.
Masalan:

عَالِمٌ مَشْهُورٌ - mashhur olim

3. Gapning kesimi vazifasini bajaradi va bunda nutq so'zlashib tugan paytda amalga oshayotgan ish-harakatni ifodalaydi.

أَنَا ذَاهِبٌ

O'osila boblarida aniq va majhul daraja sifatdoshlari hozirgi kelasi zamon - aniq va majhul daraja fe'llari oldidagi qo'shimchasini olib, o'rniga مُم qo'shimchasini qo'shish va ohirgi o'zakni tanvinlash yo'li bilan yasaladi.
Aniq va majhul daraja sifatdoshlari.

boblar	Aniq daraja sifatdoshlari	Majhul daraja sifatdoshlari
I	فَاعِلٌ	مَفْعُولٌ
II	مُفَعَّلٌ	مُفَعَّلٌ
III	مُفَاعِلٌ	مُفَاعِلٌ

IV	مُفْعِلٌ	مُفْعَلٌ
V	مُتَّفَعِلٌ	مُتَّفَعَلٌ
VI	مُتَّفَاعِلٌ	مُتَّفَاعَلٌ
VII	مُنْفَعِلٌ	مُنْفَعَلٌ
VIII	مُفْتَعِلٌ	مُفْتَعَلٌ
IX	مُفْعَلٌ	مُفْعَلٌ
X	مُسْتَفْعِلٌ	مُسْتَفْعَلٌ

Makon va zamon nomlari

Makon va zamon nomlari ish-harakat sodir bo'ladigan joyga va vaqtga ishora qiladi. Bunday ismlar 1 bob, hozirgi kelasi zamon vaznidagi يا old qo'shimchasining o'rniga م va ohirgi harkat bo'lgan dammaning o'rniga tanvin damma qo'yish orqali yasaladi.

Bunda ikkinchi o'zak harfning harakati fatha va kasra bilan ifodalangan bo'lsa, ismlar yasalganda ular o'z harakatini saqlab qoladi, agar o'rta o'zak damma bilan harakatlangan bo'lsa, unda u o'zining harakatini fathva yoki kasraga aylantiradi. Shunday qilib zamon va makon nomlari مَفْعَلٌ (maf-alun) va مَفْعِلٌ (maf-ilun) vaznlarida yaasaladi.

Masalan:

مَفْعَلٌ - qolipidagi

مَفْعَلٌ - qolipidagi

مدخلٌ - دخل

مجلسٌ - جلس

مطبخٌ - طبخ

منزلٌ - نزل

Shuningdek makon nom-belgilangan muddat, paytlari yana مَفْعَلَةٌ vaznida ham yasalishi mumkin.

Masalan:

درسٌ - مدرسةٌ

كتبٌ - مكتبةٌ

طبعٌ - مطبعةٌ

حكمٌ - محكمةٌ

Ba'zi hollarda ismul makon majhul daraja sifatdosh formasida ham hosil qilinadi.

Masalan:

مُسْتَفْعَلٌ - مُسْتَوْدِعٌ

Barcha makon va zamon otlari uchun bir ko'plik qolipi mavjud.
Masalan:

مَوْقِفٌ - مَوَاقِفُ   مَخْرَجٌ - مَخَارِجُ

Ish qurollarning nomlari

Ish-harakatni amalga oshirish vositasini bildiruvchi otlar qurol otlari deyiladi. Ish qurollarining nomlar ko'pincha 1 bobdagi o'timli fe'llardan مِفْعَلَةٌ ، مِفْعَالٌ ، مِفْعَلٌ vaznlarida hosil bo'ladi.

1.   بَرَدٌ - مِبْرَدٌ
         نَجَلٌ - مِنجَلٌ
2.   كَنَسٌ - مِكنَسَةٌ
         طَرَقٌ - مِطْرَقَةٌ
3.   فَتَحٌ - مِفْتَاخٌ

Bundan boshqa vaznlarda ham bunday ismlarni yasash mumkin.
Masalan:

زِمَامٌ   فَأْسٌ

Zamonaviy arab tilida yuqoridagi vaznlardan tashqari yana فَعَالَةٌ vaznida ham bunday ismlar hosil qilinmoqda.

Masalan:

جَرَارَةٌ   ثَلَاجَةٌ   دَبَابَةٌ

Masdarlar

Arab tilida harakat nomi *masdarlar* deyiladi va fe'ldagi ma'noni shahs va sondan, zmondan va jinsdan holi holda ifodalaydi. U o'zbek tilidagi «o'qish», «yozish», «yigiruv», «to'quv» kabi shakllarga mos keladi.

Harakat nomi arab tilida ma'lum vaznga ega:

فُعُولٌ - خُرُوجٌ - خَرَجَ

فَعْلٌ - ضَرَبَ - ضَرَبَ

O'ar bir bob fe'lining o'ziga hos masdar vaznlari mavjud. Bular ichida eng murakkabi 1 bob fe'lidir. Chunki 1 bobdagi har bir fe'ldan masdar o'ziga hos vaznda yasaladi.

1 bobdagi eng ko'p qo'llaniluvchi masdar qoliplari

Masdar-lar	Fe'llar va ularning masdarlari
1	فُعُولٌ ، فِعَالٌ ، فَعْلٌ ، فِعْلٌ ، فُعْلٌ ، فَعْلٌ
2	فِعْلَةٌ ، فَعْلَةٌ ، فَعِيلٌ ، فَعُولٌ ، فُعُولٌ

Bulardan tashqari yana مَ old qo'shimchasi orqali yasaladigan masdarlar ham mavjuddir. Bunday masdarlarning quyidagi shakllari ishlatiladi:

Vaznlar	Masdarlar
مَفْعَلٌ	مَدْحَلٌ
مَفْعَلَةٌ	مَرْحَمَةٌ

Ayrim hollarda 1 bob fe'llarning ba'zilaridan bittadan ortiq masdar yasalishi ham mumkin.

O'osila boblaridan masdarlar ma'lum qoliplar asosida hosil qilinadi:

Boblar	Joliplar	Misollar
1	40 dan ortiq	شُكْرٌ ، عِلْمٌ ، نَصْرٌ
2	تَفْعِيلٌ ، تَفْعِلَةٌ	تَعْلِيمٌ ، تَجْرِيَةٌ
3	فِعَالٌ ، مُفَاعَلَةٌ	سِبَاقٌ ، مُسَابَقَةٌ
4	إِفْعَالٌ	إِعْلَامٌ
5	تَفَعُّلٌ	تَعَلُّمٌ
6	تَفَاعُلٌ	تَبَادُلٌ
7	إِنْفِعَالٌ	إِنْقِلَابٌ

8	إِفْتِعَالٌ	إِجْتِمَاعٌ
9	إِفْعَالٌ	إِحْمِرَاءٌ
10	إِسْتِفْعَالٌ	اسْتِفْعَالٌ

1 bob fe'llarining masdarlari turli hildagi qoliplarga egaligi va ularni yodda saqlab qolish qiyinligi tufayli zamonaviy luqatlarda har bir 1 bob fe'lidan keyin o'sha fe'lning masdari yozib qo'yiladigan bo'ladi.

To'rt o'zakli fe'llarning masdarlari

Boblar	Joliplar	Misollar
1	فَعْلَلَةٌ	دَحْرَجَةٌ
2	فَعْلَالٌ	دِحْرَاجٌ
3	تَفَعُّلٌ	تَدْحُرْجٌ
4	إِفْعَالٌ	إِضْمِحَالٌ

Masdarlar fe'ldan yasalgani bilan grammatik hususiyatlarga ko'ra otga ko'proq o'hshab ketadi. U tanvin qo'shimchasini qabul qiladi. Ot kabi ikkilik soniga ega va otlar kabi kelishiklarda turlanadi.

Shu bilan birga masdarlarning fe'llik hususiyati ham yo'q emas. Masdar hosil bo'lgan fe'l qaysi predlogni talab qilsa, masdar ham to'ldiruvchi yoki holni o'sha predlog yordamida boshqaradi.

Masalan:

العَاقِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى عَمَلِهِ

Agar fe'l o'zidan keyingi otni tushum kelishigi yordamida boshqarsa, shu fe'lning masdari o'sha ot bilan izofa hosil qiladi.

Masalan:

إِنْتِقَالُ الْعَمَالِ

Barcha tillarda bo'lgani kabi arab tilida ham ko'pchilik so'zlar, shu jumladan masdarlar ham otlashadi. Bu *substantivatsiya* deb yuritiladi.

Masalan:

قَتَلَ الْخَلِيفَةُ جَعْفَرًا

Bular otga aylangandan keyin otlar qanday hususiyatga ega bo'lsa, ular ham shunday hususiyatlarni qabul qiladilar-ko'plik shakliga ega bo'ladilar.

Eng muhimi shundaki, ular masdar kabi «nima qilish» savoliga emas «nima»

savoliga javob bo'lib keladi.

MAVZU YuZASIDAN SAVOLLAR VA TEST TOPSHIRIHLARI

1. Sifatlar deb nimaga aytiladi?
2. Arab tilida nechta sifat darajalari bor.
3. Jiyosiy daraja qanday vaznda yasaladi?
4. Orttirma daraja necha hil bo'ladi?
5. Mutloq orttirma daraja sifatlanmish bilan qanday moslashadi? Misollar keltiring.
6. Jiyosiy orttirma daraja sifatlanmish qaysi kelishikda keladi? Misollar keltiring.
7. Jaysi so'zlar bilan sifat darajasi sintaktik yo'l bilan solishtiriladi?
8. Cheklov deb nimaga aytiladi? Uning kesimga qanday aloqadorligi bor?
9. Sanoq sonlardan keyin ham cheklov qo'yiladimi?
10. Makon va zamon nomlari qanday vaznlarda yasalaladi? Ularning ko'plik formasi qanday?
11. Ish quollarini nomlari qanday vaznlarda yasaladi? Zamonaviy ish quollari nomlari-chi? Misollar keltiring.
12. Cheklov, makon va zamon, ish quollarining nomlari nimadan yasalaladi?

TEST SAVOLLARI

1. Orttirma daraja qanday so'zlardan yasaladi?
  - a) fe'llarning masdarlaridan
  - b) arab tilida mavjud bo'lgan jamiki sifatlardan.
  - v) fe'l o'zaklaridan yasalgan sifatlardan
  - g) rang yoki jismoniy kamchilikni ifodalagan qolipdagi sifatlardan
2. Orttirma darajadagi sifatdan keyin kelgan so'z qanday holatda bo'ladi?
  - a) birlikda, muzakkar, bosh kelishikda.
  - b) noaniq holatda, ikkilikda, tushum kelishigida
  - v) مِنْ bilan ko'pincha, qaratqich kelishigida
  - g) مِنْ siz qaratqich kelishigida va faqat birlikda.
  - d) «V» va «A» punktlaridagi javoblar to'qri berilgan.
3. Orttirma darajadagi sifat gapda qanday vazifani bajarib kelishi mumkin?
  - a) ega, kesim va ba'zan moslashgan aniqlovchi
  - b) kesim, holat holi.
  - v) faqat aniqlovchi bo'lib keladi.
  - g) ega, kesim, aniqlovchi va holat holi.

4. «Dunyodagi eng go'zal ayol» jumlasini to'qri variantini toping.
a)
b)
v)
g)
5. Jaysi qatorda sifatlarning orttirma darajasi formasi yasaladi.
a)
b)
v)
g)
d) to'qri javob berilmagan.
6. «Abdulla Oripov O'zbekistonning eng mashhur shoirlaridan» jumlasining to'qri tarjimasini toping.
a)
b)
v)
g)
7. Jaysi jumlada ..... ga oid to'qri misol berilgan?
a)
b)
s)
d)
8. Ismi makon va zamon qanday vaznlarda yasaladi?
a)
b)
s)
d)
9. Ismi zamon va makon otlari fe'l boblaridan ham yasalishi mumkinmi?
a) yo'q mumkin emas.
b) istisno tariqasida mumkin.
v) ha, faqat 5 bobda
g) mumkin
10. Zamonaviy arab adabiy tilida ish qurolnomalari qanday vaznda yasaladi?
a)   b)   s)   d)

SAVOLLAR

1. Sifatdoshlar nima?

2. Sifatdoshlarning turlari.
3. Aniq daraja sifatdoshlari.
4. Sifatdoshlarning gapdagi vazifasi.
5. O'sosila boblarida sifatdoshlar.

TAYANCh IBORALAR

1. Sifatdosh.
2. Aniq daraja sifatdosh.
3. Majhul daraja sifatdosh.
4. Hosila boblarida sifatdoshlar.
5. Aniqllovchi.

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N. Yusupov M. T-97y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.

6.1.-6.6. FE'L

REJA

1. Fe'l haqida umumiy ma'lumot
2. Fe'l zamonlari haqida.
3. Uch o'zakli fe'llarning o'tgan zamoni
4. O'tgan zamon fe'li haqida
5. I bob fe'llarining tuslanishi.

Arab tilidagi fe'llarning infinitiv (noaniq) shakli yo'q. Shuning uchun Yevropa va rus tillaridagi darsliklarda va luqatlarda shartli infinitiv shaklida fe'lning 3-shahs, muzakkar, birlikdagi shakli beriladi.

Masalan: كَتَبَ ، فَرِحَ ، كَبِرَ

Uch o'zakli fe'llarning 1 bobi فَعَلَ vaznida bo'ladi.

Masalan: فَعَلَ ، فَعِلَ ، فَعُلَ

Shu bob fe'llarining 80 foizi mana shu vaznda bo'ladi. Bundan tashqari فَعِلَ ، فَعُلَ

vaznidagi fe'llar ham bor.

Masalan: فرح ، كبر

فَعَلَ vaznidagi fe'llarning ba'zisi o'timli, ba'zilari o'timsiz bo'ladi. Ammo فَعَلَ vaznidagi fe'llar doimo o'timsiz bo'ladi.

Masalan: كَبُرَ

Ba'zi o'timsiz fe'llar predloglar yordamida 2- va 4- boblarda o'timli bo'ladi.

Masalan: ذَهَبَ - ذَهَبَ بِ - «ketmoq»-o'timsiz, «olib ketmoq»-o'timli.

Uning ta'rifi shunday:

O'tgan zamon fe'li bir ish-harakatning o'tgan zamonda bajarib bo'linganligiga dalolatdir. Uning ajratib turadigan alomati birorta harakatli va sukunli muannas ت - sini qabul qilishidir. Masalan: كَتَبْتُ

Bu ت larni «تاء الفاعل» - «bajaruvchi ت» deb ataladi. Muannas ت sini sukunli bo'lsin deb shart qilinishiga sabab shuki, harakatli muannas ت ham ت kabi. Ammo bu ت fe'lining alomati emas.

O'tgan zamon fe'lini inkor qilish uchun ما inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan: ما كتب . Unga kirgan ما yuklamasi ish-harakatning allaqachon bajarib bo'linganligini bildiradi.

SAVOLLAR:

1. Fe'llar deb nimaga aytiladi?
2. Fe'lining nechta zamoni bor?
3. O'tgan zamon fe'li qanday tuslanadi?
4. 1-bob fe'lining kichik tuslanishi qanday?

TAYANCh IBORALAR

1. Fe'l
2. Uch o'zakli fe'l
3. Fe'l zamonlari
4. Fe'l vaznlari
5. O'timli fe'l
6. O'timsiz fe'l

7. تاء الفاعل

ADABIYOTLAR

1. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T. 1981. 185-b.
2. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M. 1998. 131-b.
3. Ibrohimov N.I., Yusupov . Arab tili grammatikasi. T., 1997, 79-b.

UCH UNDOShLI VA TO'RT UNDOShLI FE'LLAR

REJA

1. To'rt undoshli fe'llar haqida ma'lumot
2. To'rt o'zakli fe'llarning hosil bo'lish yo'llari
3. To'rt o'zakli fe'llarning zamonlarda tuslanishi

Arab tilida uch o'zak undoshli fe'llar bilan bir qatorda to'rt o'zak undoshli fe'llar ham mavjud. Ular garchi uch o'zakli fe'llar kabi keng tarqalmagan bo'lsada, ma'lum salmoqqa ega.

To'rt o'zak undoshli fe'llarning hosil bo'lish yo'llari quyidagicha:

1. Ikki undoshdan iborat tqlidiy so'zlarni ikki marta takrorlash yo'li bilan.

Masalan:

وسوس - vasvasa solmoq

زلزل - silkitmoq

قهقهه - qahqaha otmoq

2. Uch undosh o'zakli fe'llar ikkinchi bobidagi ikkilanganlardan birining boshqa undoshga o'zgarishi (dissimilyatsiya) yo'li bilan.

Masalan:

دجج - jildirmoq

دحرج - qildiratmoq

زَلَّق - silliqqlamoq

زَحَلَق - sirqalmoq

3. Horijiy tillardan kirgan to'rt o'zak undoshli otlardan hosil bo'ladi.

Masalan:

فلسفة - falsafa   فلسف - faylasuflik qilmoq

4. Ayrim ibora yoki birikmalarni tshkil etgan asosiy harflardan qisqartma shaklida hosil qilingan to'rt o'zak undoshdan hosil bo'ladi.

Masalan:

بِسْمَل - «Bismillohir rahmonir rahiym» demoq.

To'rt o'zakli fe'llar orasida ikkinlangan fe'llar umuman uchramaydi. O'amzali fe'llar, shuningdek, tarkibida illatli harf mavjud bo'lgan fe'llar esa to'qri fe'llar qatori uchrab turadi. Lekin bu fe'llarda illatli harflarga illatli harf sifatida qaralmaydi. O'anda bu fe'llarning tuslanishi to'qri fe'llarnikidan farq qilmaydi.

Masalan

أَمْرَك - Amerikalashtirmoq

هُرُول - yugurmoq

سَيْطَر - hukmron bo'lmoq

شَيْطَن - yomonlik qilmoq

دُهُون - yo'rqalamoq

To'rt o'zakli fe'llarning hosila boblari.

To'rt o'zakli fe'llarning 4 ta bobi mavjud.

1 bob fe'lining o'tgan zamon vazni **فَعَّلَ** bo'lib, u shahs sonida quyidagicha tuslanadi:

Shahs	Jins	Ko'plik	Ikkilik	Birlik
I		فَعَّلْنَا	–	فَعَّلْتُ
II	mz. mn.	فَعَّلْتُمْ فَعَّلْتَنَّ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتَ فَعَّلْتِ
III	mn. mn.	فَعَّلُوا فَعَّلْنَ	فَعَّلَا فَعَّلْنَا	فَعَّلَ فَعَّلَتْ

O'tgan zamon majhul darajasi **فُعِّلَ** vaznida bo'ladi.

To'rt o'zakli fe'llar 1-bobining hozirgi-kelasi zamon aniq darajasi يُفَعِّلُ vaznida bo'ladi. Majhul darajasi esa يُفَعِّلُ vaznida bo'ladi.

SAVOLLAR

1. Uch o'zakli fe'llar qanday bo'ladi?
2. To'rt o'zakli fe'llarning yasalish usullari.

TAYANCh IBORALAR

1. Fe'l
2. Aniq daraja
3. Majhul daraja
4. Uch o'zak
5. To'rt o'zak

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I. Arab tili grammatikasi. T. 1997.
2. Kovalev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.

ZAMON KATEGORIYASI

REJA

1. Fe'llarda zamon tushunchasi
2. Fe'lning o'tgan zamoni
3. Fe'lning hozirgi-kelasi zamoni

Buning arabcha ta'rifi quyidagicha:

O'tgan zamon fe'li bir ish-harakatning o'tgan zamonda bajarib bo'linganligiga dalolat qiluvchi fe'ldir.

«Ali darslarini tayyorlayapti, bir ozdan keyin uhlaydi» degani kabi. Bu fe'lning ajratib turuvchi belgilaridan biri unga yuklamasini qabul qilishidir.

Masalan:

Uch o'zakli fe'llarning o'tgan va hozirgi-kelasi zamoni quyidagi olti vaznda keladi:

1. فَعَّلَ

2. فَعِلَ
3. فَعُلَ
4. يَفْعَلُ
5. يَفْعِلُ
6. يَفْعُلُ

Agar o'tgan zamon shaklining o'rta o'zagi dammali bo'lsa, hozirgi-kelasi zamonda ham dammali bo'ladi.

Masalan: كَبُرَ - يَكْبُرُ

O'tgan zamoni bo'lsa, hozirgi-kelasi zamoni ko'pincha bo'ladi.

Masalan:

O'tgan zamoni bo'lsa, hozirgi-kelasi zamonning aksariyati vaznida bo'ladi.

Masalan:

O'tgan zamoni bo'lib, hozirgi-kelasi zamoni bo'ladigan fe'llar juda kam uchraydi.

O'ozirgi -kelasi zamon fe'llarining inkori uchun لا inkor yuklamasi, ba'zan ما inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan: لا يكتب

Bu fe'llarning majhul darajasi يُفْعَلُ vaznida yasaladi.

Masalan: - يُكْتَبُ - yoziladi

Bularning hozirgi zamonidan kelasi zamonini ajratish uchun سوف yoki س yuklamalari qo'shiladi.

Masalan: سيكتب - u yozadi.

Bu fe'llarga qo'shiladigan قد yuklamasi gumon ma'nosini anglatadi.

Masalan:

قد يعرفه أبوك - «Otang uni taniydiganga o'hshaydi».

SAVOLLAR

1. Fe'llarda zamon tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
2. O'tgan zamon fe'lining ta'rifini aytib bering.
3. O'ozirgi-kelasi zamonning ta'rifini ayting.

4. فعل vazning hozirgi-kelasi zamondagi vazni qanday?

TAYANCh IBORALAR

1. O'tgan zamon
2. O'ziri zamon
3. Kelasi zamon
4. Vazn
5. Old qo'shimchalar

ADABIYOTLAR

1. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yah'ka. T., 1981. 187-b.
2. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998
3. Ibrohimov N.I., Yusupov A. Arab tili grammatikasi. T., 1997.

6.7.-6.8. FE'LLARDA MAYL KATEGORIYASI

REJA

1. Buyruq mayli
2. Buyruq maylining yasalihi
3. Buyruq maylining ishlatilishi

Buyruq maylidagi fe'l 2 va 3- shahsdagi buyruq, iltimos ma'nolarini bildiradi (o'qi, o'qing, o'qisin, o'qisinlar), 1 shahsda esa hohish, istak ma'nolarini ifodalaydi (o'qiy, o'qiylik).

Buyruq mayli arab tilida **فعل الأمر** deb yuritiladi va u shart mayli asosida yasaladi.

2 shahs uchun buyruq shart mayli oldidagi **ت** qo'shimchasini olib tashlash yo'li bilan hosil qilinadi. Bunda so'z boshidagi yonma-yon turgan va bir bo'qin ichidagi ikkita undosh tovush ular oldiga vaslali hamzani qo'yish bilan ikki bo'qinga ajratiladi.

Masalan:

فَتَحَ - تَفْتَحُ - تَفْتَحُ - اِفْتَحْ
دَخَلَ - تَدْخُلُ - تَدْخُلُ - اُدْخُلْ
جَلَسَ - يَجْلِسُ - يَجْلِسُ - اِجْلِسْ

Buyruq maylidagi fe'l oldiga qo'yilgan vaslali hamzaning harakati felning hozirgi-kelasi zamondagi o'rta o'zak undoshi harakatiga boqliq. Agar o'rta o'zak undoshining harakati – ُ «damma» bo'lsa, vasali hamza – ُ o'qiladi.

دَخَلَ - تَدْخُلُ - تَدْخُلُ - اُدْخُلْ

Agar o'rta o'zak undoshi harakati fatha yoki kasra bo'lsa, vaslali hamza kasra harakatini oladi.

إجلسن إجلس

Agar buyruq maylidagi fe'l gapning o'rtasida bo'lsa va undan oldingi so'z unli tovush bilan tugagan bo'lsa, vaslali hamza qoidasiga binoan yoziladi, lekin o'qilmaydi:

قُلْتُ إِجْلِسْ

Ikkinchi shahs buyruq mayli son va jinsda quyidagicha tuslanadi:

Jins	Ko'plik	Ikkilik	Birlik
Muzakkar	أدخلوا	أدخلا	أدخل
Muannas	أدخلن	أدخلا	أدخلي

Buyruq maylining 1 va 3 shahslari shu shahsdagi fe'lining shart mayli oldiga ل yuklamasini qo'yish orqali yasaladi:

لِنَدْخُلْ لِيَدْخُلْ

O'amma shahslar uchun buyruq maylining inkor shakli shart mayli oldiga لا yuklamasini quyish orqali hosil qilinadi:

لا يَكْتُبُوا لا تجلسي

Ba'zan 3 shahsga nisbatan buyruq mayli o'rnida o'tgan zamon fe'li ham ishlatilishi mumkin:

عاش السلام
طابت ليلتكم

ISTAK MAYLI

REJA

1. Istak maylining yasalishi
2. Istak maylining ishlatilishi
3. Istak mayli yuklamalari
4. Istak maylini ifodalashda ishlatiluvchi yordamchi fe'llar

Fe'llarning istak mayli hozirgi-kelasi zamon shaklidan ohirgi undosh harakatini fathalash yo'li bilan yasaladi.

Shahs	Jins	Ko'plik	Ikkilik	Birlik
I		نكتب	-	أكتب
II	m.z.	تكتبوا		تكتب
II	m.n.	تكتبن	تكتبا	تكتبي
III	m.z.	يكتبوا	يكتبا	يكتب
III	m.n.	يكتبن	تكتبا	تكتب

Istak mayli quyidagi vazifalarda ishlatiladi.

1. Ish-harakatni bajarishdan ko'zlangan maqsadni ifodalash uchun feldan oldin ل يoki كي yuklamasi ishlatiladi. ل yuklamasi istak maylidagi fe'lga qo'shilib yoziladi.

Masalan:

ليزوروا - Ular ziyorat qilishlari uchun, ular ziyorat qilsinlar deb.

كِي أَفْهَمَ - *Tushunishim uchun, tushunishim maqsadida.*

Bu ibolralar oldidan o'tgan yoki hozirgi-kelasi zamondagi fe'l ham kelishi mumkin.

أَسْمَعُ كِي أَفْهَمَ - *Tushunishim uchun quloq solyapman*

ذَهَبَ الطَّلَابُ لِيُزَوِّرُوا - *Studentlar ziyorat qilish uchun ketdilar.*

Ba'zan har ikkala yuklama qo'shilib kelishi mumkin va u ham yuqoridagi ma'noni anglatish uchun ishlatiladi.

Masalan:

أَسْمَعُ لَكِي أَفْهَمَ - *tushunishim uchun quloq solyapman*

Agar istak maylidagi fe'l inkor ma'noda bo'lsa, mazkur yuklamalardan keyin لَا yuklamasi qo'yiladi:

لِ + كِي + لَا = لِكِي لَا   لَا + كِي = كِي لَا

لَا تَظْلَمُ لَكِي لَا تَظْلَمُ - *Zulm ko'rmayin desang, zulm qilma*

2. Istak, maqsad, niyat, zarurat, imkoniyat, qaror, rozilik, man' etish, buyruq, iltimos, hursandchilik, qo'rquv, taajjub va shunga o'hshash turli hissiyotlarni ifodalovchi fe'llardan keyin o'sha fe'llarning ikkinchi komponenti sifatidagi fe'l istak maylida keladi va istak maylidagi fe'ldan oldin أَنْ, agar istak mayli inkor ma'noda bo'lsa لَا

أَنْ = لَا + yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

أَسْمَحُ لِي أَنْ أَقْرَأَ - o'qishimga ruhsat bering

قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرْفَةَ الْعَمِيدِ - Dekan honasiga kirishga jazm qildim

Istak mayli mazkur ma'noda ishlatilganda undan oldin (يُرِيدُ) *qo'lidan kelmoq, qila olmoq* fe'llari ishlatiladi:

نُرِيدُ أَنْ نَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا - *Uyimizga qaytmoqchimiz*

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ - *Biz arabcha yoza olamiz*

3. Zaruriyatni, imkoniyatni bildiruvchi ayrim fe'llardan keyin yuklamasi bilan birga ishlatiladi.

Bu fe'llarning hususiyati shuki, shahs va sonda tuslanmasdan, bir hil qolipda ishlatiladi va ish-harakatning kimga tegishli ekanligini va shu fe'ldan keyingi predlog yoki shu fe'lning o'ziga qo'shilib kelgan olmoshlar orqali ifodalanadi. Bular quyidagi fe'llardir:

يُمْكِنُ - mumkin, يَنْبَغِي لِي - kerak, يَجِبُ عَلَيَّ - kerak, lozim, يُمْكِنُ - mumkin.

Masalan:

يجب عليه أن يسكت - *u jim turishi kerak*

يجب عليك أن تكدح - *sen mehnat qilishing kerak*

ينبغي لك أن ترجع - *sen qaytishing kerak*

يمكنني أن أذهب - *borishim mumkin*

Ayrim hollarda zaruriyatni ifodalovchi bu fe'llar tushib qolib, ulardan keyingi predloglarning o'zi shu fe'l bildirgan ma'nolarda ishlatilishi mumkin:

علينا أن نذهب - *biz ketishimiz kerak*

لكم أن تفهموا - *sizlar tushunishingiz kerak*

4. Ba'zan istak maylidagi fe'l بعد ، قبل predloglaridan keyin ham ishlatilishi mumkin:

إغسل يديك قبل أن تأكل - *ovqatlanishdan oldin qo'lingni yuv*

5. Istak mayli حتى yuklamasidan keyin ham ishlatiladi va «gacha» ma'nosini bildiradi:

سهرت حتى ينتصف الليل - *tun yarim bo'lguncha bedor bo'ldim*

6. لن inkor yuklamasidan keyin istak mayli ishlatiladi va kelasi zamonda mutlaqo amalga oshmaydigan ish-harakatni ifodalaydi:

لن أذهب معك أبدا - *men hech qachon sen bilan bormayman*

TAYANCh IBORALAR

1. Istak mayli
2. Istak mayli yuklamalari
3. استطاع fe'li

SAVOLLAR

1. Istak mayli qanday yasaladi?
2. Istak mayli nimalarni ifodalashda ishlatiladi?
3. Istak maylida qaysi yuklamalardan foydalaniladi?
4. Istak maylida inkor qanday ifodalanadi?

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..

2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.

6.9. TO'O'RI VA NOTO'O'RI FE'LLAR

REJA

1. Ikkilangan fe'llar
2. O'amzali fe'llar
3. Kasal fe'llar

Arab tilida uch o'zakli fe'llarning har uchchovi uch hil undoshdan iborat bo'lsa, «to'qri fe'l» deyiladi. Agar o'zakdan birortasi hamza (ء) yoki alif, vov, yoy (ا، و، ي)

ي) kabi kasal harf yoki ikkinchi va uchinchi undoshi bir hil bo'lsa bunday

fe'llarga *noto'qri fe'llar* deyiladi. Ular o'z navbatida uch turga bo'linadi:

1. Ikkilangan fe'llar
2. O'amzali fe'llar
3. Kasal fe'llar:
  - a) To'qriga o'hshash fe'llar
  - b) bo'sh fe'llar
  - v) noqis fe'llar
4. Ikki marta noto'qri fe'llar:
  - a) hamzali va ikkilangan fe'llar
  - b) bo'sh va ikkilangan fe'llar
  - v) O'amzali va bo'sh fe'llar
  - g) uch marta bo'sh fe'llar
5. Uch marta noto'qri fe'llar

IKKILANGAN FE'LLAR

REJA

1. Ikkilangan fe'llar haqida tushuncha
2. Fe'l shakllarini yasashdagi fonetik o'zgarishlar
3. O'tgan zamonda tuslanish
4. O'ozirgi-kelasi zamonda tuslanish
5. Ikkilangan fe'llarda mayllar
6. Ikkilangan fe'llarning hosila boblari

Ikkinchi va uchinchi o'zaklari bir hil undosh bo'lgan fe'llar *ikkilangan fe'llar* deyiladi.

Ularning yasalishi:

1. Bir hil o'zak undoshlar qoidaga ko'ra birlashib, «tashdid» ostida bitta undosh bo'lib yoziladi. Agar bir hil o'zakdan birinchisidan keyin qisqa unli kelsa, u odatda tushib qoladi: دَلّ - دَلل

2. Agar bir hil undoshning birinchisidan oldin sukunli undosh bor bo'lsa, o'sha birinchisining harakati sukunning o'rniga o'tadi: يَدَلّ - يَدلل

3. Agar birinchi o'zakdan keyin uzun unli ا bo'lsa, birlashish sodir bo'ladi. Lekin birinchi o'zakdan keyin boshqa uzun unli bo'lsa, birlashish sodir bo'lmaydi: دال - دالل .

4. Juyidagi hollarda ikkita bir hil undoshning birlashishi sodir bo'lmaydi:

a) agar ikkita bir hil o'zakning ikkinchisi yopiq bo'qinni tashkil qilsa (sukun bo'lsa): فررت

b) Agar ikkita bir hil undoshning o'rtasida uzun unli bo'lsa: مدلول

v) Agar ikkita bir hil undoshning birinchisi ikkilangan bo'lsa, birlashish sodir bo'lmayadi: دَلّ

IKKILANGAN FE'LLARDA MAYLLAR

Ikkilangan fe'llarning shart mayli ikki hil usulda yasaladi:

1. Aniq daraja formasidagi ohirgi qisqa unlini tushirib qoldirish. Bunda ohirgi ikkita undosh yonma-yon kelib qoladi. Bundan qochish uchun ohirgi undoshga *a* yoki *i* unlisi, bordiyu fe'l o'rta o'zagining harakati *u* bo'lsa, *a*, *i*, *u* unilari qo'yiladi.

Masalan: فَرَّ - يَفِرُّ - يَفِرَّ - يَفِرَّ

2. To'qri fe'llardagi kabi yasash mumkin: يَدلل

Ammo ohiri ان ، ين ، ون qo'shimchalariga tugaydigan hollarda birinchi usul bilan yasaladi, ya'ni ن qushimchalari tushib qoladi.

Shahs	Jins	Birlik	Ikkilik	Ko'plik
I	M.z. M.n	أدلل	-	ندلل
II	M.z. M.n.	تدلل تدلي	تدلا	تدللن تدلوا

III	M.z.	يدلن	يدلاّ	يدللن
	M.n.	تدلن	تدلاّ	يدلوا

Ikkilangan fe'llarning buyruq mayli ularning shart mayli formasidan umumiy qoida asosida yasaladi.

Masalan:

تَفَرَّرَ - فَرَرُوا   فَرَزَ - فَرَزُوا

Ikkilangan fe'llarning istak maylida ohirgi o'zak undoshi fathalanadi.

Masalan:

يَمَسُّ - يَمَسُّ
يَفِرُّ - يَفِرُّ

SAVOLLAR

1. Janday fe'llarga ikkilangan fe'llar deyiladi?
2. Jachon bir hil undoshlar ajratib yoziladi?
3. Jayaan bir hil undoshlar tashdid bilan yoziladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Ikkilangan
2. Bir hil o'zak undosh
3. Sukunli bo'qin
4. YOpiq bo'qin
5. Uzun unli

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

6.10. O'AMZALI FE'LLAR

REJA

1. O'amzali fe'llar haqida tushuncha
2. O'amza haqida
3. O'amzali fe'llarning tuslanishi
4. O'amzali fe'llarning buyruq mayli
5. O'amzali fe'llarning hosila boblari

O'zak harflardan biri *hamza* bo'lgan fe'llarga *hamzali fe'llar* deyiladi. O'amza fe'l o'zagidagi uchta undoshdan biri bo'lishi mumkin.

O'amzali fe'llarning «noto'qri fe'llar» guruhiga kiritilishiga sabab, hamza bunday so'zlarda turlicha yoziladi, ya'ni hamzaga turli harflar taglik vazifasini bajaradi. Bundan tashqari ba'zi holatlarda hamzadan oldin kelayotgan unlining uzayishi sababli (o'zak undosh bo'lib kelayotgan) hamza tushib qoladi.

مفرد	مثنى	جمع
إقرأ إقْرِي	إقرأ	إقْرؤوا إقْرَأْ
إهْنِئ إهْنِي	إهْنِئَا	إهْنِئُوا إهْنِئِن
أبطؤ أبطِئِي	أبطؤَا	أبطؤُوا أبطؤُون

O'amzali fe'llarning hosila boblari

Masdar	Sifatdosh		Buyruq mayli	O'ozirgi-kelasi z.		O'tgan zamon		Bob
	Majh. d	Aniq d.		Majh. d	Aniq d.	Majh. d	Aniq d.	
إِلْفٌ	مَأْلُوفٌ	أَلِفٌ	إِيْلِفٌ	يُؤَلِّفُ	يَأَلِّفُ	أَلَّفَ	أَلِفَ	I
تَأَلَّفَ	مُؤَلِّفٌ	مُؤَلِّفٌ	أَلَّفَ	يُؤَلِّفُ	يُؤَلِّفُ	أَلَّفَ	أَلَّفَ	II
إِيْلَافٌ	مُؤَلِّفٌ	مُؤَلِّفٌ	أَلِفٌ	يُؤَلِّفُ	يُؤَلِّفُ	أَوَّلَفَ	أَلَّفَ	III

إِيلَافٌ	مُؤَلِّفٌ	مُؤَلِّفٌ	إِيْلَافٌ	يُؤَلِّفُ	يُؤَلِّفُ	أُولِيفٌ	آلَفٌ	IV
تَأَلَّفٌ	مُتَأَلِّفٌ	مُتَأَلِّفٌ	تَأَلَّفٌ	يُتَأَلِّفُ	يُتَأَلِّفُ	تُؤَلِّفُ	تَأَلَّفٌ	V
تَأَلَّفٌ	مُتَأَلِّفٌ	مُتَأَلِّفٌ	تَأَلَّفٌ	يُتَأَلِّفُ	يُتَأَلِّفُ	تُؤَلِّفُ	تَأَلَّفٌ	VI
إِيْتِلَافٌ	مُؤْتَلِّفٌ	مُؤْتَلِّفٌ	إِيْتِلَافٌ	يُؤْتَلِّفُ	يُؤْتَلِّفُ	أُؤْتَلِّفُ	إِيْتِلَافٌ	VIII
اسْتِئْلَافٌ	مُسْتَأَلِّفٌ	مُسْتَأَلِّفٌ	اسْتِئْلَافٌ	يُسْتَأَلِّفُ	يُسْتَأَلِّفُ	أُسْتَأَلِّفُ	اسْتِئْلَافٌ	X

SAVOLLAR

1. Janday fe'llar hamzali fe'llar deyiladi?
2. O'amza uchun tirkak qanday tanlanadi?
3. O'amzali fe'llarning 8-bobi haqida gapiring.
4. O'amzali fe'llarning buyruq mayli qanday hosil qilinadi?
5. O'amzali fe'llarning hosila boblari haqida gapiring.

TAYANCh IBORALAR

1. O'amzali fe'llar
2. O'amzali o'zak
3. Tirkak, taglik, markaz
4. Unlilarning kattalik qonuni
5. Markazsiz
6. Alohida
7. Assimilyatsiya

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

6.11.-6.12. Illatli fe'llar. To'qriga o'hshash fe'llar.
«Bo'sh» va «noqis» fe'llar.

REJA

1. Illatli fe'llar haqida tushuncha
2. To'qriga o'hshash fe'llar haqida tushuncha
3. To'qriga o'hshash fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi
4. To'qriga o'hshash fe'llarning o'tgan zamoni
5. To'qriga o'hshash fe'llarning hosila boblari

Birinchi o'zak harfi illatli و yoki ي bo'lgan fen'llar to'qriga o'hshash fe'llar deyiladi. To'qriga o'hshash fe'llarning aksariyati و harfi bilan boshlanadi. Ular hozirgi-kelasi zamonda tuslanganda o'rta o'zagi *kasra* yoki *fatha* bo'lsa, و harfi tushib qoladi:

وقع - يَقَعُ

Birinchi o'zak harfi ي bo'lgan fe'llarda bu hodisa ro'y bermaydi. Ular to'qri fe'llar kabi tuslanadi:

يسر - يَيْسِرُ

To'qriga o'hshash fe'llar o'tgan zamonda huddi to'qri fe'llarga o'hshab tuslanadi. O'ozirgi-kelasi zamonda esa quyidagicha tuslanadi:

وصل - يَصِلُ

To'qriga o'hshash fe'llarning majhul darajasi quyidagichadir:

وصل - وُصِلَ - يُوصَلُ

To'qriga o'hshash fe'llar mayllarda quyidagicha bo'ladi:

Shart mayli: لَمْ يَجِدْ

Buyruq mayli: جِدْ

Istak mayli: لَنْ يَجِدَ

وَدَعَ va وَفَرَ fe'lining buyruq maylidagi shakllari

مفرد	مثنى	جمع	مفرد	مثنى	جمع
دَعَا	دَعَا	دَعَوْا	أَوْفَرَ	أَوْفَرَا	أَوْفَرُوا
دَعِيَ		دَعْنُ	أَوْفَرِي		أَوْفَرْنَ

To'qriga o'hshash fe'llarning brinchi bob masdarlari (عِلَّةٌ) qolipidan yasaladi:

وَهَبَ - هَبَةٌ وَصَفَ - صِفَةٌ

Makon va zamon nomlari esa (مَفْعِلٌ) qolipida yasaladi:

مَوْعِدٌ

Mehnat qurollari nomlari esa (مُفْعَلٌ) qolipida yasaladi:

وَزَنٌ - مِيزَانٌ

To'qriga o'hshash fe'llarning 2, 3, 5, va 6 boblari huddi to'qri fe'llar kabi tuslanadi. 7-bob kam uchraydi. Uchraganda to'qri fe'llar kabi tuslanadi.

8-bobda illatli o'zak qolipdagi ت harfi bilan assimilyatsiyaga kirishadi:

وَحَدٌ - اِتَّحَدَ

To'qriga o'hshash fe'llarning hosila boblari

Masdar	Sifatdosh		Buyruq m.	O'ozirgi-kelasi zamon		O'tgan zamon	
	Majhul d	Aniq d.		Majhul d	Aniq d.	Majhul d	Aniq d.
صِلَةٌ	مَوْصُولٌ	وَاصِلٌ	صِلٌ	يُوصِلُ	يَصِلُ	وُصِلَ	وَصَلَّ
تَوْصِيلٌ	مُوصِّلٌ	مُوصِّلٌ	وَصِّلٌ	يُوصِّلُ	يُوصِّلُ	وُصِّلَ	وَصَّلَّ
مُوَاصَلَةٌ	مُوَاصِلٌ	مُوَاصِلٌ	وَاصِلٌ	يُوَاصِلُ	يُوَاصِلُ	وُوَاصِلَ	وَاصَلَّ
إِصَالٌ	مُوصِلٌ	مُوصِلٌ	أَوْصِلٌ	يُوصِلُ	يُوصِلُ	أُوصِلَ	أُوصَلَّ
تَوْصُّلٌ	مُتَوَصِّلٌ	مُتَوَصِّلٌ	تَوَصَّلٌ	يُتَوَصَّلُ	يُتَوَصَّلُ	تُوتَوَصِّلَ	تَوَصَّلَّ
تَوَاصُلٌ	مُتَوَاصِلٌ	مُتَوَاصِلٌ	تَوَاصِلٌ	يُتَوَاصِلُ	يُتَوَاصِلُ	تُوتَوَاصِلَ	تَوَاصَلَّ
إِتِّصَالٌ	مُتَّصِلٌ	مُتَّصِلٌ	إِتَّصِلٌ	يُتَّصِلُ	يُتَّصِلُ	أُتَّصِلَ	أُتَّصَلَّ
إِسْتِصَالٌ	مُسْتَوْصِلٌ	مُسْتَوْصِلٌ	إِسْتَوْصِلٌ	يُسْتَوْصِلُ	يُسْتَوْصِلُ	أُسْتَوْصِلَ	أُسْتَوْصَلَّ

SAVOLLAR

1. Janday fe'llar to'qriga o'hshash fe'llar deyiladi?
2. To'qriga o'hshash fe'llar o'tgan zamonda qanday tuslanadi?
3. O'ozirgi-kelasi zamonda-chi?

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

Bo'sh fe'llar

REJA

1. Bo'sh fe'llar haqida tushuncha
2. O'tgan zamonda tuslanish
3. O'ozirgi-kelasi zamonda tuslanish
4. O'osila boblari

Ikkinchi o'zak undoshi illatli و yoki ي harflaridan iborat bo'lgan fe'llar *bo'sh*

fe'llar deyiladi. Bunday *fe'llarning* o'tgan va hozirgi-kelasi zamon shakllarida, ulardan yasalgan ismlarda bir qator fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

سَيَّرَ - سَارَ حَوْفَ - جَافَ قَوْلَ - قَالَ

Agar uchinchi o'zak harf sukunli bo'lib, bo'qin yopsa, illatli harf umuman tushib qoladi:

سِرْتُ ، قُلْتُ

Bo'sh *fe'llar* hozirgi-kelasi zamon o'rta o'zagining harakati *fatha* yoki *kasra* bo'lsa, o'tgan zamonda birinchi o'zak undoshning harakati *kasra* bo'ladi. Bordiyu *damma* bo'lsa, u holda *damma* bo'ladi.

Bo'sh fe'llarning o'tgan zamonda tuslanishi

حَافَ			سَارَ			قَالَ		
جمع	مثنى	مفرد	جمع	مثنى	مفرد	جمع	مثنى	مفرد
خِيفْنَا	-	خِيفْتُ	سَرْنَا	-	سَرْتُ	قُلْنَا	-	قُلْتُ
خِيفْتُمْ	خِيفْتُمَا	خِيفْتَ	سَرْتُمْ	سَرْتُمَا	سَرْتَ	قُلْتُمْ	قُلْتُمَا	قُلْتَ
خِيفُّنَّ		خِيفْتِ	سَرْتُنَّ		سَرْتِ	قُلْتُنَّ		قُلْتِ
خَافُوا	خَافَا	خَافَ	سَارُوا	سَارَا	سَارَ	قَالُوا	قَالَا	قَالَ
خِيفْنَ	خَافَتَا	خَافَتْ	سَرْنَ	سَارَتَا	سَارَتْ	قُلْنَ	قَالَتَا	قَالَتْ

Bo'sh *fe'llarning* o'tgan zamon majhul darajasida *uvi* va *uyi* tovush birikmalari uzun unli *i:* ga aylanadi:

قُولَ - قِيلَ

حُوفَ - خِيفَ

Fe'ning birlik birinchi va ikkinchi shahsi, ko'plik uchinchi shahs, muannas jinsining majhul darajsiularning aniq daraja formasi bilan mos keladi. Bu qoidadan *سار* fe'li mustasno. Chunki bu fe'ning birinchi o'zak harfi *kasra* bilan harakatlangan.

Bo'sh fe'llarning hozirgi-kelasi zamoni

Bo'sh *fe'llar* hozirgi-kelasi zamonda tuslanayotganda bir nechta fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Agar birinchi o'zak undosh yopiq bo'qinni tashkil qilsa, undan keyin kelayotgan

illatli o'zak undoshning unlisi birinchi o'zak undoshiga o'tadi. Bunda ikki holat bo'ladi:

a) agar uchinchi o'zak undosh ochiq bo'qinni tashkil qilsa illatli o'zak undoshi yuqorida zikr qilingan unli tovush bilan birga uzun unliga aylanib urqu oladi.

Masalan:

قَوْلٌ - يَقُولُ - يُقُولُ -- يَقُولُ

b) Agar uchinchi undash yopiq bo'qinni tashkil qilsa va bo'qin urquli bo'lsa, illatli o'zak harf tushib qoladi.

Masalan:

يَقُولُنَّ - يَقُلْنَ

Bo'sh fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

سَارَ			حَافَ		
جمع	مثنى	مفرد	جمع	مثنى	مفرد
نَسِيرُونَ		أَسِيرٌ	تَحَافٌ	-	أَحَافٌ
تَسِيرُونَ		تَسِيرٌ	تَحَافُونَ		تَحَافٌ
تَسِرْنَ	تَسِيرَانِ	تَسِيرِينَ	تَحْفَنَ	تَحَافَانِ	تَحَافِينَ
يَسِيرُونَ	يَسِيرَانِ	يَسِيرٌ	يَحَافُونَ	يَحَافَانِ	يَحَافٌ
يَسِرْنَ	تَسِيرَانِ	تَسِيرٌ	يَحْفَنَ	تَحَافَانِ	تَحَافٌ

Bo'sh fe'llarning mayllari

Uzun unli tovush ohirgi yopiq bo'qinda qisqa unli tovushga aylanadi. Bu fonetik qonunga binoan bo'sh fe'llarning shart mayli quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

يَقُولُ - يَقُولُ - يَقُلْنَ

يَسِيرٌ - يَسِيرٌ - يَسِرْ

Agar uchinchi o'zak ochiq bo'qinni tashkil etsa, illatli undosh saqlanadi:

يَقُلْنَ - قُلْنَ - يَحْفَنَ - حَفْنَ - يَسِرْ - سِرْ

Bo'sh fe'llarning sifatdoshlari

Bo'sh fe'llardan sifatdoshlar yasalayotganda uzun unli ا dan keyin kelayotgan illatli o'zak undoshlari bo'lmish و va ي harflari hamzaga aylanadi. Fonetik

qonunlarga binoan bo'sh fe'llarning 1-bob aniq daraja sifatdoshi quyidagicha bo'ladi:

قول - قال - قائل

سير - سار - سائر

Bo'sh fe'llardan majhul daraja sifatdoshlari yasalayotganda esa ular uchun doimiy bo'lgan fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Masalan:

قال - مقوول - مقوول - مقوول

O'rta o'zak undoshi illatli ي bo'lgan fe'llarda esa ي uzun unli و ni yengib ketadi, ya'ni يو tovush birikmasi uzun unli ي gv aylanib ketadi:

باع - مبيوع - مبيع

Bo'sh fe'llar hosila boblarining jadvali

Masdar	Sifatdosh		Buyruq m.	O'ziri-kelasi zamon		O'tgan zamon	
	Majhul d	Aniq d.		Majhul d	Aniq d.	Majhul d	Aniq d.
قَوْمٌ	مَقُومٌ	قَائِمٌ	قُمْ	يُقَامُ	يُقُومُ	قِيمَ	قَامَ
تَقْوِيمٌ	مُقَوِّمٌ	مُقَوِّمٌ	تَقَوِّمُ	يَتَقَوَّمُ	يَتَقَوِّمُ	تُقَوِّمَ	تَقَوَّمَ
مُقَاوِمَةٌ	مُقَاوِمٌ	مُقَاوِمٌ	قَاوِمٌ	يُقَاوِمُ	يُقَاوِمُ	قُوِّمَ	قَاوَمَ
إِقَامَةٌ	مُقَامٌ	مُقِيمٌ	أَقِمْ	يُقَامُ	يُقِيمُ	أُقِيمَ	أَقَامَ
تَقَوُّمٌ	مُتَقَوِّمٌ	مُتَقَوِّمٌ	تَقَوِّمُ	يَتَقَوَّمُ	يَتَقَوِّمُ	تُقَوِّمَ	تَقَوَّمَ
تَقَاوُمٌ	مُتَقَاوِمٌ	مُتَقَاوِمٌ	تَقَاوِمٌ	يَتَقَاوِمُ	يَتَقَاوِمُ	تُقَاوِمَ	تَقَاوَمَ
إِنْقِمَامٌ	مُنْقِمٌ	مُنْقِمٌ	إِنْقِمِ	يُنْقِمُ	يُنْقِمُ	أُنْقِمَ	أِنْقَمَ
إِقْتِيَامٌ	مُقْتِمٌ	مُقْتِمٌ	إِقْتِمِ	يُقْتِمُ	يُقْتِمُ	أُقْتِمَ	أَقْتَمَ
إِسْوَدَادٌ	-	مُسْوَدٌّ	إِسْوَدِّدْ	-	يَسْوَدُّ	-	إِسْوَدَّ
اسْتِقَامَةٌ	مُسْتَقِمٌ	مُسْتَقِيمٌ	اسْتَقِمْ	يُسْتَقِمُ	يُسْتَقِيمُ	أُسْتَقِمَ	اسْتَقَامَ

SAVOLLAR

1. Janday fe'llar bo'sh fe'llar deyiladi?
2. Bunday fe'llar tustlanganda qanday fonetik o'zgarishlar ro'y beradi?
3. Ularning sifatdoshlari qanday hosil bo'ladi?
4. O'sosila boblari haqida gapiring.

TAYANCh IBORALAR

1. Bo'sh fe'llar
2. O'sosila boblar

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

Noqis fe'llar

REJA

1. Noqis fe'llar haqida tushuncha.
2. Ularning o'tgan zamonda tuslanishi.
3. Ularning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi.
4. O'sosila boblari.

Uchinchi o'zak undoshi illatli و yoki ي bo'lgan fe'llar *noqis* fe'llar deyiladi.

Masalan:

رَمِي - رَمَى دَعَا - دَعَا

Bunday fe'llarning o'tgan va hozirgi-kelasi zamon shakllarida, ulardan yasalgan ismlarda fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Fonetik qonunga ko'ra agar illatli o'zak undoshlar bo'lmish و yoki ي harflaridan keyin uzun unli *i:* va *u:* kelsa, ular o'zidan oldin kelayotgan qisqa damma va kasra bilan tushib qoladi.

Masalan:

نَسُوا

O'ar uch tipdagi noqis fe'llarning majhul daraja formasi bir hil vaznda tuslanadi.

Masalan:

رَمَى - رُمِيَ دَعَا - دُعِيَ

Noqis fe'llarning o'tgan zamon aniq va majhul darajada tuslanishi

مفرد	مثنى	جمع	مفرد	مثنى	جمع
دَعَوْتُ	-	دَعَوْنَا	دُعَيْتُ	-	دُعَيْنَا
دَعَوْتَ		دَعَوْتُمْ	دُعَيْتَ		دُعَيْتُمْ
دَعَوْتِ	دَعَوْتُمَا	دَعَوْتُنَّ	دُعَيْتِ	دُعَيْتُمَا	دُعَيْتُنَّ
دَعَا	دَعَا	دَعَا	دُعِيَ	دُعِيَ	دُعُوا
دَعَتْ	دَعَتَا	دَعَوْنَ	دُعَيْتِ	دَعَتَا	دُعِينَ

Noqis fe'llarning hozirgi-kelasi zamoni

Noqis fe'llar hozirgi-kelasi zamonda tuslanayotganda quyidagi fonetik o'zgarishlar ro'y beradi:

1. Urqisiz ohirgi bo'qinda illatli o'zak undoshlar o'zlarining damma harakatlarini yo'qotadilar va uzun unli a:, u:, i: tovushlariga aylanadilar.

Masalan:

يرمى ، يدعو

2. Noqis fe'llarning hozirgi-kelasi zamon majhul formasida ohirgi tovush birikmalari uzun unli a: ga aylanadi.

Masalan:

يُرْمَى - يُرْمِي يُدْعَى - يُدْعَوُ

Fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

Majhul daraja — رَمَى			Aniq daraja — دَعَا		
مفرد	مثنى	جمع	مفرد	مثنى	جمع

نُرْمَى	-	أُرْمَى	نَدْعُو	-	أَدْعُو
تُرْمُونَ		تُرْمَى	تَدْعُونَ		تَدْعُو
تُرْمِينَ	تُرْمِيَانِ	تُرْمِينَ	تَدْعُونَ	تَدْعُوَانِ	تَدْعِينَ
يُرْمُونَ	يُرْمِيَانِ	يُرْمَى	يَدْعُونَ	يَدْعُوَانِ	يَدْعُو
يُرْمِينَ	يُرْمِيَانِ	يُرْمَى	يَدْعُونَ	يَدْعُوَانِ	يَدْعُو

Noqis fe'llarning mayllari

Fe'llarning istak mayli yasalayotganda ularning uchinchi o'zak undoshi fathalanar edi. Noqis fe'llarda ham shu qoidaga amal qilinadi va ba'zi o'zgarishlar ro'y beradi.

Masalan:

رَمْى - يَرْمِى - يَرْمِى
دَعَا - يَدْعُو - يَدْعُو
نَسِى - يَنْسِى - يَنْسِى

Noqis fe'llardan shart mayli yasalayotganda ularning ohiridagi و ، ا ، ي ، ا uzun unililari o'zlariga mos qisqa unliga o'zgaradi.

Masalan:

رَمْى - يَرْمِى - يَرْمِى
دَعَا - يَدْعُو - يَدْعُو
نَسِى - يَنْسِى - يَنْسِى

Buyruq mayli esa shart maylidan yasaladi. So'z boshida ikki undoshning yonma-yon kelishini yo'qotish maqsadida *hamzali alif* orttiriladi.

Masalan:

إِزْمَ إِذْعُ إِئْسَ

Noqis fe'llarning sifatdoshlari

Noqis fe'llardan sifatdoshlar yasalayotganda turli fonetik o'zgarishlar ro'y beradi. Aniq daraja sifatdoshi yasalayotganda illatli harflar qisqaradi. O'osil bo'lgan sifatdoshlar ikki kelishikli bo'lib, ularning bosh va qaratqich kelishiklari bir hil bo'ladi.

Masalan:

رَامٍ - الرَامِي B-J. k.

Majhul daraja sifatdoshida qolipdagi و harfi illatli harfga aylanib ketadi.

Masalan:

رَمَى - مَفْعُولٌ - مَرْمِيٍّ

UCh KARRA ILLATLI FE'LLAR (O'TA NOJIS FE'LLAR)

REJA

1. O'ta noqis fe'llar haqida
2. Ularning o'tgan zamonda tuslanishi
3. O'ozirgi –kelasi zamonda tuslanishi
4. Hosila boblari

Fe'l tarkibida birgina illatli o'zak bo'lib qolmay, u bilan birga hamza ham o'zak harf sifatida kelas, yoki bitta fe'lda ikkita illatli o'zak bo'lsa, bunday fe'l o'ta noqis fe'l deyiladi.

1. a) Fe'lning birinchi o'zagi و , ikkinchi o'zagi hamza bo'lsa, bunday fe'llarni tuslashda bir tomondan to'qriga o'hshash fe'llar, ikkinchi tomondan hamzali fe'llarning tuslanish qoidalariga amal qilinadi.

Masalan:

وَأَلٌ - يَيْلٌ - إِلٌ

- b) Bunday fe'llarning birinchi o'zagi illatli, uchinchi o'zagi esa hamzali bo'lishi ham mumkin.

Masalan:

وَطِيٌّ - يَطَأٌ - طَأٌ

2. a) Agar birinchi o'zak hamza, ikkinchi o'zak harf illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar bir tomondan hamzali fe'llar, ikkinchi tomondan bo'sh fe'llarga hos qonun-qoidalarga bo'ysunadi.

Masalan:

آبٌ - يَأُوبٌ - أُبٌ

- b) Agar birinchi o'zak harf hamza, uchinchi o'zak harf illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar bir jihatdan noqis fe'llar kabi tuslanadi.

Masalan:

أَلَا - يَأْلُو - أَلُو

- v) Fe'llarning ikkinchi o'zak harfi hamza, uchinchisi illatli bo'lishi mumkin.

Masalan:

بَا - يَبُوءُ - أَبُوءُ

3. Agar ikkinchi o'zak harf illatli, uchinchi esa hamza bo'lsa, bunday fe'llar bir jihatdan hamzali fe'llar kabi tuslanadi.

Masalan:

سَاءَ - يَسُوءُ - سُوءٌ

Eslatma: (رَأَى) fe'li hamzali va noqis fe'llar kabi tuslanishidan tashqari 1-bob hozirgi-kelasi zamoni va buyruq mayli shaklida, 4-bobning barcha shaklida hamza tushib qoladi.

Masalan:

I. رَأَى - يَرَى - رَأَى (رَه)

II. أَرَى - يُرَى - أَرَى

Fe'llarning tuslanish jadvali

رَأَى - المضارع			رَأَى - الماضي		
جمع	مثنى	مفرد	جمع	مثنى	مفرد
نَرَى	-	أَرَى	رَأَيْنَا	-	رَأَيْتُ
تَرُونَ	تَرَيَانِ	تَرَى	رَأَيْتُمْ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتَ
تَرِينَ		تَرَيْنَ	رَأَيْتُنَّ		رَأَيْتِ
يَرُونَ	يَرَيَانِ	يَرَى	رَأَوْا	رَأَيَا	رَأَى
يَرِينَ	تَرَيَانِ	تَرَى	رَأَيْنَ	رَأَتَا	رَأَتْ

Agar fe'l tarkibida ikkita illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar arsb tilida «لفيف» deyiladi va ular ikkiga bo'linadi:

a) birinchi va uchinchi o'zak undoshlari illatli bo'lgan fe'llar (لفيف، مفروف):

وَلَى - يَلِي - لِي

b) ikkinchi va uchinchi o'zak undoshlari illatli harf bo'lgan fe'llar (لفيف مقرون):

طَوَى - يَطْوِي

Fe'llarning tuslanish jadvali

حَيّ - المضارع			حَيّ - الماضي		
جمع	مثنى	مفرد	جمع	مثنى	مفرد
نَحْيَا	-	أَحْيَا	حَيَيْنَا	-	حَيَّيْتُ
تَحْيُونَ	تَحْيِيَانِ	تَحْيَا	حَيَيْتُمْ	حَيَيْتُمَا	حَيَّيْتِ
تَحْيِينَ		تَحْيِينَ	حَيَيْتُمْ		حَيَّيْتِ
يَحْيُونَ	يَحْيِيَانِ	يَحْيَا	حَيُّوا	حَيَّا	حَيَّيْ
يَحْيُونَ	يَحْيِيَانِ	يَحْيَا	حَيَّيْنِ	حَيَّيْنَا	حَيَّيْتُ

SAVOLLAR

1. Janday fe'llar noqis fe'llar deyiladi?
2. Ularning tuslanishida qanday fonetik o'zgarishlar ro'y beradi?
3. Noqis fe'llarni o'tgan zamonda tuslang.
4. O'ozirgi-kelasi zamonda tuslang.
5. O'osila boblari haqida gpiring.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

7.1. لیس FE'LI

REJA

1. لیس fe'li haqida ma'lumot
2. Uning noqis ma'noli bo'lishi haqida

Bu fe'l كان va unga o'hshash fe'llardan bo'lib, ega va kesimdan iborat jummalarga kiradi. Egani o'z holida qoldirib, kesimning tushum kelishigida bo'lishini yoki ب predlogi bilan kasrali bo'lishini talab qiladi.

Masalan:

مُحَمَّدٌ عَالِمٌ - Muhammad olim

مُحَمَّدٌ لَيْسَ بِعَالِمٍ yoki لَيْسَ عَالِمًا - Muhammad olim emas

Bu fe'l ham muannas (3 shahs muannas ko'plikdan) boshlab ning si tushib qoladi. Chunki unga muannas nuni (ن) kirganda o'zidan oldingi harfni sukunli bo'lishini talab qiladi. Huddi فعلن - فعل kabi. Bunda لیس - لسن bo'ladi. Natijada ikki sukunli harf yonma-yon keldi. Bu arablar yomon ko'radigan holat hisoblanadi. Illat harfi bo'lgani uchun ی olib tashlanadi. لیس fe'li ko'pincha «emas» deb tarjima qilinadi.

SAVOLLAR

1. لیس fe'li qanday fe'llar toifasiga kiradi?
2. لیس fe'lidan keyin ot-kesim qaysi kelishikda turadi?
3. لیس o'zbek tiligi qanday tarjima qilinadi?

TAYANCh IBORALAR

1. YOrdamchi fe'l
2. Noqis fe'l

3. Ot-kesim
4. Inkor fe'l

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

7.2.-7.6. BOSHLASH VA DAVOM ETISHNI ANGLATUVCHI FE'LLAR

REJA

1. YOrdamchi fe'llar
2. Boshlash fe'llari
3. Boshlash fe'llarining ishlatilishi
4. Davom etishni anglatuvchi fe'llar

Sub'ektning ish-harakatni bildiruvchi yetakchi fe'l bilan kelib, unga qo'shimcha ma'no beruvchi fe'llar *yordamchi fe'llar* deyiladi. YOrdachi fe'llar quyidagi ma'nolarni anglatadi:

1. Gapdagi ish-harakatning boshlanishini bildirish uchun quyidagi fe'llar ishlatiladi: أخذ ، بدأ ، ابتداءً ، جعل ، راح ، شرع ، أصبح ، صار ، أقبل ، قام

Bu fe'llardan keyin asosiy fe'l hozirgi-kelasi zamonda ishlatiladi. Mazkur qo'shimcha fe'lning zamonini yordamchi fe'llar aniqlaydi: qo'shma fe'l o'tgan zamonda bo'lsa, ular ham o'tgan zamonda, qo'shma fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'lsa, yordamchi fe'l ham hozirgi-kelasi zamonda keladi.

Masalan:

بَدَأَ الْعُمَّالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ - *Ishchilar ertalabdan ishlay boshladilar.*

2. Ish-harakatning o'tgan zamonda bajarilganligini va hozirgi zamonda ham

davom etayotganligini quyidagi yordamchi fe'llar bildiradi: ظَلَّ ، وَاصَلَ ، مَضَى ، مَا بَرِحَ ، مَا فَتِيَ ، مَا زَالَ ، اسْتَمَرَ ، دَامَ ، تَابَعَ . Bu fe'llardan keyin ham asosiy fe'l hozirgi-kelasi zamonda qo'yiladi.

Masalan:

كَانَ شَعْبُنَا يُنَاضِلُ وَلَا يَزَالُ يُنَاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ - *Halqimiz tinchlik uchun kurashgan va hozir ham kurashishda davom etmoqda*

تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرُ حَتَّى الْمَسَاءِ - *U kishi kechgacha yurishda davom*

etdi

SAVOLLAR

1. Yordamchi fe'llar nima vazifani bajaradi?
2. Jaysi fe'llar boshlash fe'llarini ifodalaydi?
3. Davom etishni ifodalashda qaysi fe'llardan foydalaniladi?
4. Boshlash va davom etish fe'llari asosiy fe'l bilan qanday moslashadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Fe'llar
2. Yordamchi fe'llar
3. Boshlash fe'llari
4. Davom etish fe'llari

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

9.1.-9.3. BOo'LOVChILAR.
TENG BOo'LOVChILAR.

REJA

1. Boqlovchilarning turlari
2. Zidlovchi boqlovchilar
3. Ayiruvchi boqlovchilar
4. Biriktiruvchi boqlovchilar
5. Tushuntiruvchi boqlovchilar

Jumlada ega, kesim, to'ldiruvchi va hol kabi bosh va ikkinchi darajali bo'laklar bo'lishi hammaga ma'lum. Ba'zi hollarda shu bo'laklar jumlada bir nechta bo'lib, uyushib kelishi mumkin. Bunday uyushib kelgan bo'laklarni *uyushiq bo'laklar* deyiladi. Uyushiq bo'laklar bir hil jinsda, sonda, kelishikda va maylda bo'ladilar. Bunday bo'laklar bir-birlari bilan turli boqlovchilar orqali boqlanadilar:

1. *Biriktiruvchi boqlovchilar.*

Bunday boqlovchilarga فَ ، و ، ثُمَّ lar kiradi. Bulardan و ikkita bir hil bo'lakni o'zaro teng boqlaydi. فَ boqlovchisi *esakeyin* degan ma'noni bildirib, biriga ikkinchisini qisqa muddatdan so'ng boqlaydi. ثُمَّ boqlovchisi ma'lum bir vaqtdan so'ng boqlaydi.

Masalan:

محمود يقرأ و يكتب - *Muhammad o'qiyapti va yozyapti*

$\text{دخل عثمان و عمر فسلم}$ - *Usmon va Umar kirdi, birozdan*

so'ng

Salim kirdi.

جاء محمود ثم أخواه - Mahmud keldi so'ngra uning

ikki

akasi keldi.

2. Zidlovchi boqlovchilar.

بُنْ va لَكِنْ لِكِنْ. بُنْ va لَكِنْ لِكِنْ. بُنْ va لَكِنْ لِكِنْ.

va gapning bir bo'lagini ikkinchi bo'lagiga teskari qo'yadi.

Masalan:

ما كتب سليم بل محمود - Salim emas. Mahmud yozdi.

لا تفتح الباب لكن النافذة - Eshikni emas, derazani och.

boqlovchisi ham bir bo'lakni ikkinchisiga qarshi qo'yadi, lekin u inkor yuklama kirmagan jumlagaga kiradi.

Masalan:

القاعدة خاصة و لا عامة - Joida hususiy, umumiy emas.

3. Ayiruvchi boqlovchilar.

Bularga أو va إِمَّا...إِمَّا boqlovchilari kiradi. Bu boqlovchilar bir necha narsadan bittasini tanlashga dalolat qiladi.

Masalan:

إشرب في الصباح شايًا أو قهوة - Ertalab yo choy, yoki kofe ich.

خذ إما كتابًا و إما دفترًا - YO kitobni, yoki daftarni ol.

boqlovchisi ham huddi yuqoridagi ma'noda ishlatiladi. Lekin u so'roq jumllariga kiradi.

Masalan:

أ أنت أكلت البيضة أم فاطمة؟ - Tuhumni sen yedingmi yoki

Fotimami?

4. Tushuntiruvchi boqlovchi.

Bunga أي - «ya'ni» boqlovchisi kiradi.

Masalan:

جاء الخياط أي سليم - Tikuvchi keldi, ya'ni Salim.

SAVOLLAR

1. Boqlovchilar qanday turlarga bo'linadi?
2. Zidlovchi boqlovchilarga nimalar kiradi?

TAYANCh IBORALAR

1. Boqlovchi
2. Zidlovchi
3. Biriktiruvchi
4. Ayiruvchi
5. Tushuntiruvchi
6. Uyushiq bo'lak

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

10.-10.12. PREDLOGLAR

Tub va yasama predloglar. Jo'shib yoziladigan va ajratib yoziladigan predloglar.

REJA

1. Predloglar haqida tushuncha
2. Tub predloglar
3. YAsama predloglar
4. Jo'shib yoziladigan predloglar
5. Ajratib yoziladigan predloglar

Predloglar so'z turkumining حرف guruhiga kiritiladi. Bunday so'zlar mustaqil ma'no bildiruvchi so'zlar oldidan kelib, ana shu so'zni qaratqich kelishigida turishiga sabab bo'ladi.

Arab tilida predloglar ikki qismga ajratiladi:

1. Mustaqil predloglar
2. Ravish predloglar

Mustaqil predloglarga في - da, ichida, على - ga, da, ustida, من - dan, حتى - gacha, ب - bilan, ل - uchun, ga tegishli, bilan, birga va shu kabi predloglar kiradi.

Ravish predloglarga esa فوق - ustida, تحت - ostida, tagida, بين - o'rtasida, بعد - keyin, قبل - avval, أمام - yaqinida, وراء - orqasida, داخل - ichida, خارج - tashqarisida va shu kabi predloglar kiradi.

Bu predloglardan ayrimlari berilgan so'zga qo'shib yoziladi, qolganlari esa alohida ishlatiladi.

Masalan:

Alloh nomi bilan - بسم الله O'qituvchi uchun - للمعلم

Uygacha - حتى بيت Darsdan so'ng - بعد الدرس

Ravish predloglarning ba'zilar mustaqil ma'nodagi so'z ham bo'lib kelishi mumkin. Ular predlog vazifasiga o'tganida tushum kelishigi formasini oladi.

Masalan:

ichkari - داخلٌ uying ichkarisida - داخل البيت

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerak-ki, bu predloglar mustakil so'z bo'lib, boshqa predloglar bilan birga ham ishlatilishi mumkin.

Masalan:

tashqari - خارجٌ shahar tashqarisida - في خارج المدينة

Arab tilida faqat uchtagina kelishik bo'lganligi sababli predloglar ko'p ishlatilib, qolgan kelishiklar ma'nolarini ifodalab kelishi mumkin.

Yuqorida biz predlogdan keyin kelgan so'z qaratqich kelishigida ishlatiladi, degan edik. Agar so'z uch kelishikli bo'lsa, u aniq *tanvin-kasra* harakatiga tugaydi:

من + كتابٌ = من كتابٍ

Agar so'z ikki kelishikli bo'lsa, u fatha bilan tugasa ham qaratqich kelishigida hisoblanadi:

خارجٌ + طشقندٌ = خارج طشقند

Bordiyu so'z kelishiklarda turlanmasa, uning harakati predlog ta'sirida ham o'zgarmaydi:

من + عصاً = من عصاً

Ba'zi predloglarning ma'nolari

Yuqorida eslatib o'tgan predloglarimiz o'z vazifasiga qarab ishlatiladi:

في - predmetning joylashishini, uning o'rnini va vaqtini bildiradi. Yana u

biror narsa ichidaligini ko'rsatadi: *qadimda*, في المصنع - في القديم - *zavodda*.

على - bu predlog ham في ga o'hshaydi. YA'ni predmetning joylashuvi,

uning o'rnini bildiradi. Faqat في da biror narsaning ichidaligiga

ishora qilingan bo'lsa, على predlogi biror narsaning ustida

joylashganligiga ishora qiladi: على الأرض - yer ustida.

إلى - ish-harakati yo'naltirilgan joy yoki shahsni bildiradi: إلى المعلم

o'qituvchiga, إلى السوق - bozorga.

حتى - ish-harakatining ma'lum vaqt yoki joygacha ekanligini bildiradi:

tonggacha, حتى الصباح, universitetgacha, حتى الجامعة.

من - predlogi quyidagi ma'nolarni bildiradi:

a) ish-harakatining boshlanish joyini bildiradi: *o'rmondan, من غابة*,

— *Moskvadan, من موسكو*.

b) predmet tayyorlangan materialga ishora qiladi: *حاتم من ذهب - oltin uzuk (oltindan yasalgan uzuk).*

v) Tegishlilik yoki butunning bir qismini ifodalaydi: *طائفة من المثقفين - bir guruh ziyolilar.*

ب - birgalikda amalga oshirilgan ish-harakatni ifodalaydi: *ضرب بالعصا - hassa bilan urdi.*

مَعَ - ish-harakatning birgalikda bajarilishini bildiradi: *مع المعلم - o'qituvchi bilan.*

لِ - tegishlilik, egalik, sabab, maqsad va shu kabi ma'nolarni ifodalaydi:

تربة صالحة, talabaga dedi, قال للطالب, qoqoz fabrikalari, مصانع للورق - ekish uchun yaroqli tuproq. للزراعة

عِنْدَ - biror narsaninn boshqa biror narsaga nisbatan joylashgan joyini bildiradi: *عند المعلم - o'qituvchi oldida (huzurida).*

كَ - qiyoslash ma'nosini bildiradi: *كالنار - olovdek.*

عَنْ - *haqida, ..dan* kabi ma'nolarni bildiradi:

عن طيب خاطر - chin dildan

سأل عن سليم - Salim haqida so'radi.

SAVOLLAR

1. Predlog nima?
2. Tub predloglar qanday yasaladi?
3. YAsama predloglar qanday yasaladi?
4. Predloglardan keyin kelgan ismlar qaysi kelishikda qo'yiladi?

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

11.-11.8. YuKLAMALAR

So'roq yuklamalari

REJA

1. So'roq gaplarning qismlarga bo'linishi.
2. So'roq gaplar haqida ma'lumot.
3. So'roq so'zlarning ishlatilish o'rinlari.

Tarkibidagi so'roqning ma'nosiga qarab so'roq gaplar uch turga bo'linadi:

1. *Umumiy so'roq gap.* O'a yoki yo'q so'zlariga javob bo'ladigan so'roq gaplar *umumiy* so'roq gaplardir. Bunday so'roq gaplar هل yoki أ yuklamalari yordamida yasaladi.

Masalan:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ - *Sen dehqonmisan?*

أ هِيَ فَالاحَةُ - *U ayol dehqonmi?*

2. *Mahsus so'roq gap.* Muayyan so'roq yuklamalari yordamida yasaladigan va to'la javobni talab qiladigan so'roq gaplar *mahsus so'roq gap* deyiladi. Bunday gaplar so'roq yuklamalari bilan boshlanadi. Arab tilida quyidagi so'roq yuklamalari mavjud:

كيف - àèèè?, متى - àèèè?, ما - àèèè?, ماذا - àèèè?, أيّ - àèèè?

qanday?, من - èèèè?, أين - èèèè? Bularga turli predloglar qo'shilib yangi

so'roq olmoshlari yasaladi: لِمَا - nima uchun?, إِلَى أَيْنَ - qaerga?, مِنْ أَيْنَ -

qaerdan?, إِلَى مَتَى - qachongacha?, بِكَمْ - qanchadan? va hokazolar.

Masalan:

أَيْنَ أَبُوكَ - *Otang qaerda?*

SAVOLLAR

1. Janday gaplar so'roq gaplar deyiladi?
2. So'roq gaplar ma'nosiga ko'ra necha turga bo'linadi?
3. Janday so'roq so'zlarni bilasiz?
4. **ك** olmoshi o'zidan keyingi ism bilan qanday holatda turadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Yuklama
2. So'roq yuklamasi
3. Mahsus so'roq gaplar
4. Umumiy so'roq gaplar

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

INKOR YUKLAMALARI

REJA

1. Inkor yuklamalari haqida umumiy ma'lumot
2. Moziy fe'llar bilan keladigan yuklamalar
3. Muzore' fe'llari bilan keladigan yuklamalar

Arab tilida turli inkor yuklamalari mavjud. Bulardan **ما** inkor yuklamasi asosan moziy fe'llarini inkor qilishda ishlatiladi.

Masalan:

ما كتب محمود - *Mahmud yozmadi.*

ما ذهب زيد - *Zayd bormadi.*

Muzore' fe'lini inkor qilish uchun **لا** inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

لا يكتب محمد - *Muhammad yozmayapti.*

Bundan tashqari لم inkor yuklamasi ham bor. Bu yuklama muzore' fe'lining ma'nosini moziyga aylantiradi.

Masalan:

لم يقرأ محمد - *Muhammad o'qimadi.*

لما yuklamasi ham shu ma'noda ishlatiladi.

Ismlarni inkor qilish uchun ليس (emas) fe'li bilan لا yuklamasi ishlatiladi. Bular odatda ega va kesimdan tashkil topgan jumlagacha kirib, egani bosh kelishikda qoldirib, kesimni tushum kelishigiga qo'yadi.

Masalan:

زيد ليس عالماً - *Zayd olim emas.*

Agar لا inkor yuklamasi jinsni inkor qilishda ham ishlatiladi.

Masalan:

لا يوجد أحدٌ في الدار - *O'ovlida hech kim yo'q.*

SAVOLLAR

1. Inkor yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Moziy fe'llarga qanday inkor yuklamalari ishlatiladi?
3. Muzore' fe'llari bilan qanday inkor yuklamalari keladi.

TAYANCh IBORALAR

1. Inkor yuklamasi
2. Moziy fe'llar
3. Muzore' fe'llari

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

TA’KID YUKLAMALARI

Bunday yuklamalarga *جميع*، *كل*، *عين*، *نفس*، *عامّة* lar kiradi. Avvalo bu soʻzlar taʼkidlanayotgan ismdan gumonni ketkazish uchun ishlatiladi. Masalan, *Zaydning oʻzi keldi* degan misol Zaydning habari keldimikin, hati keldimikan, yoki oldidan odam keldimikan degan gumonni ketkazadi. Bu taʼkid yuklamasida taʼkidlanayotgan ismga qaytuvchi olmosh boʻlishi shart va ular bir-biri bilan jinsda va sonda moslashadi.

Masalan:

جاءت الفتيات كلهن - *Jizlarning hammasi kelishdi.*

جاء القوم كلهم - *Javmning hammasi keldi.*

SAVOLLAR

1. Taʼkid yuklamalari haqida nimani bilasiz?
2. Bu yuklamalar qanday qismlarga boʻlinadi?
3. Bu yuklamalarning vazifalari nimalardan iborat?

TAYANCh IBORALAR

1. Taʼkid yuklamalari

2. Jaytuvchi olmosh
3. Jinsda va sonda moslashuv
4. Gumonni ketkazish

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

ShART YuKLAMALARI

REJA

1. Shart yuklamalari haqida umumiy ma'lumot.
2. Ularning fe'llarga ta'siri haqida.
3. Ularning taqsimlanishi haqida.

Fe'lning ohiri sukunli (jazm) bo'lishini talab qiladigan yuklamalar ikki qismga bo'linadi:

1. Shart ma'nosini qo'yadigan va o'zidan keyingi ikkita fe'lni sukunli bo'lishini talab qiladigan yuklamalar. Bularga *مَتَى* ، *مَهْمَا* ، *إِنْ* kabi yuklamalar kiradi.

Masalan:

إِنْ تَدْرُسْ تَعَلَّمَ - Agar o'qisang bilasan.

مَتَى تَذْهَبُ أَذْهَبُ - Jachon ketsang ketaman.

2. Shart ma'nosini bermasdan, o'zidan keyingi bitta fe'lni shart mayliga qo'yadigan yuklamalar. Bularga *لَمْ* ، *لَ* yuklamalari kiradi.

Masalan:

لَمْ يَكْتُبْ مُحَمَّدٌ - Muhammad yozmadi.

لَيَذْهَبُ زَيْدٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ - Zayd maktabga borsin.

SAVOLLAR

1. Shart yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Shart yuklamalari fe'llarga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Ular necha turga bo'linadi?
4. Bitta fe'lni jazm qiluvchi yuklamalar qaysilar?

TAYANCh IBORALAR

1. Jazmni talab qiluvchi yuklama
2. Shart mayliga qo'yish
3. Shart yuklamasi
4. Yuklamaning ta'siri

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

ISTISNO YuKLAMALARI

REJA

1. Istisno yuklamalari haqida umumiy ma'lumot.
2. Bu yuklamalarning qismlarga bo'linishi.
3. لا yuklamasining istisno ma'nosida ishlatilishi.
4. غير yuklamasining istisno ma'nosida kelishi.

Avvalo istisno-bu o'zidan avval o'tgan narsalar hukmidan biror narsani إلا va shunga o'hshash yuklamalar yordamida ajratib olishdir.

Masalan:

جاء الطلاب إلا زيدا - *Zayddan boshqa talabalar keldilar.*

Istisnoda quyidagi yuklamalar ishlatiladi: إِلا ، غَيْرَ ، سِوَى ، عَدَا خِلا ، لَيْسَ

Agar mustasno inokr bo'lmagan jumladan keyin kelsa, mustasno nasb holatida bo'ladi.

Masalan:

- قَدَّمَ الحُجَّاجُ إِلاَّ واحِداً

Agar mustasno mustasno minhuning jinsidan boshqa bo'lsa ham nasb bo'ladi.

Masalan:

- ما جاءَ القَوْمُ إِلاَّ زَيْداً - *Zayddan tashqari qavmning hammasi keldi.*

Agar jumla manfiy bo'lsa, mustasno minhu zikr qilinmagan bo'lsa, mustasno mustasno minhu zikr qilinganda qaysi kelishikda bo'lsa, o'sha kelishikda bo'ladi.

Masalan:

ما رَأَيْتُ أَحَداً إِلاَّ aslida ما رَأَيْتُ إِلاَّ خالداً yoki ما جاءَ أَحَدٌ إِلاَّ زَيْداً aslida ما جاءَ إِلاَّ زَيْداً

خالدا

حَاشَا ، خِلا ، عَدَا lardan keyingi mustasno majrur bo'ladi.

Masalan:

- ما رَأَيْتُ خِلا زَيْداً - *Zayddan boshqasini ko'rmadim.*

- ما أَكَلْتُ عَدَا لَحْمٍ - *Go'shtdan boshqasini yemadim.*

SAVOLLAR

1. Istisno yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Bu yuklamalar necha qismga bo'linadi?
3. إِلاَّ yuklamasi qanday moslashadi?
4. عَدَا ، خِلا ، حَاشَا yuklamalaridan keyingi ismning harakati qanday bo'ladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Istisno yuklamalari
2. Mustasno
3. Manfiy jumla

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

ISTAK MAYLI YuKLAMALARI

REJA

1. Istak mayli haqida umumiy ma'lumot.
2. Istakni ifodalashda ishlatiladigan yuklamalar.
3. Istak maylining qoidalar.

Bu mayl ish-harakatni bajarishdan ko'zlangan maqsadni ifodalash uchun ishlatiladi. Buning uchun fe'ldan oldin كِي yoki لِ yuklamalari ishlatiladi. لِ yuklamasi istak maylidagi fe'lga qo'shib yoziladi.

Masalan:

يَكْتُبُوا - YOzishlari uchun

كِي أَفْهَمَ - Tushunishim uchun

Agar istak mayyidagi fe'l inkor ma'nosida bo'lsa, bu yuklamalardan keyin لا yuklamasi qo'yiladi: لا + كَي + ل = لَكَيْلَا

Masalan:

لا تَظْلِمُ لِكَيْلَا تُظْلَمَ - *Zulm ko'rmayin desang, zulm qilma.*

Istak, maqsad, niyat, zarurat, imkoniyat kabi turli hissiyotlarni ifodalovchi fe'llar oldidan اَنَّ , agar istak mayli inkor ma'noda bo'lsa اَلَّا = لا + اَنَّ yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

اسْمَحْ لِي اَنْ اَقْرَأَ - *O'qishimga ruhsat bering.*

اُرِيدُ اَنْ اَكْتُبَ رِسَالَةً - *Hat yozishni hohlayman.*

اَلَّا يَضُرِّيَنِي - *Meni urmasligi uchun.*

Istak mayli حَتَّى yuklamasidan keyin ham ishlatiladi va u –gacha ma'nosini bildiradi.

Masalan:

سَهَرْتُ حَتَّى اللَّيْلِ - *Tungacha bedor bo'ldim*

لَنْ yuklamasidan keyin ham istak mayli formasi ishlatiladi va kelasi zamonda mutloq amalga oshmaydigan ish-harakatni bildiradi.

Masalan:

لَنْ اُذْهَبَ مَعَكَ - *Sen bilan hech qachon bormayman.*

SAVOLLAR

1. Arab tilida necha hil mayl bor?
2. Istak mayli nimani ifodalaydi?
3. Janday yuklamalar istak maylini ifodalaydi?

TAYANCh IBORALAR

1. Istak mayli
2. Mayl
3. O'issiyotni ifodalovchi fe'llar
4. لَنْ yuklamasi

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

KELASI ZAMON YUKLAMALARI

REJA

1. Kelasi zamon yuklamalari haqida ma'lumot.
2. Ularning ma'no ifodalashdagi vazifasi.
3. Ularning turlari haqida.

Kelasi zamon yuklamalariga quyidagi yuklamalar kiradi:

1. سَ yoki سَوْفَ yuklamasi. Bu yuklamalar ish-harakatning kelasi zamonda sodir bo'lishini ifodalaydi.

Masalan:

سَأَكْتُبُ - *yozyapman* - سَوْفَ أَكْتُبُ - *kelajakda yozaman*.

Inkor formadagi gaplar bilan سوف yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

سَوْفَ لَا أَكْتُبُ - *(Kelajakda) yozmayman*.

2. قَدْ yuklamasi. Bu yuklama ish-harakatning bajarilishidagi gumonni, ehtimollikni bildiradi.

Masalan:

قَدْ يَذْهَبُ - *Ehtimol u borar.*

SAVOLLAR

1. Kelasi zamon yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Ular qanday ma'noni ifodalaydi?
3. Ular qanday turlarga bo'linadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Yuklamalar
2. Kelasi zamon yuklamalari
3. Inkor formasidagi fe'llar
4. Gumonni bildiruvchi fe'llar

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.

12.-12.1. SINTAKSIS SODDA GAP SINTAKSISI

REJA:

1. Sintaksis haqida tushuncha.
2. Morfologiya haqida tushuncha.
3. Sodda gap haqida ma'lumot.
4. Ikki markazli gaplar.

O'ar bir til grammatikasi so'z shakllarini, so'z yasalishining morfologik xususiyatlarini va so'zlarning birikib gap hosil qilish usullarini o'rganadi. Grammatika ikki bo'limdan: morfologiya va sintaksisdan iborat. So'zning tarkib nuqtai nazaridan o'rganish morfologiyaning vazifasidir. Morfologiya so'zlarning shakli va ma'nosidagi umumiylikka asoslanib tasnif qiladi. Sintaksis so'zlarning birikuv qoidalarini, so'z birikmalarini va gaplarning tuzilishini, ularning turlarini o'rganadi.

Sintaksis tilning sintaktik qurilishini, ya'ni sintaktik birliklar hamda ular orasidagi o'zaro aloqa va munosabatlarni o'rganadi. Sintaktik aloqa - gaplarda so'zlarning va so'z birikmalarining o'zaro grammatik boqlanishini bildiradi.

Sintaktik munosabat esa so'z birikmasi va gapdagi so'zlarning bir-biriga nisbatan qanday grammatik ma'no va vazifada qo'llanishini bildiradi.

So'zlarni gap vazifasida qo'llash qoidalari va gapda so'zlarning so'z birikmalariga birikuv qoidalari u yoki bu til sintaksisining asosini tashkil qiladi. Hulusa qilib

aytganda sintaksisning vazifasi tilning sintaktik qurilishini o'rganishdir. Sintaksis so'zlarning bir-biriga boqlanishini, ya'ni so'z birikmalari, gaplar va gaplardagi so'zlarning bir-biriga nisbatan bajaragan vazifalarini o'rganadi.

Gapdagi so'zlar bir-biri bilan o'zaro boqlangan bo'lib, bu so'zlarning har biri gap tarkibida biror grammatik vazifani bajaradi. Gap bo'laklari sintaktik kategoriya bo'lib, gapdagi so'zlarning o'zaro munosabatini, bu so'zning gapdagi rolini ko'rsatadi.

Gapdagi so'z o'zining grammatik tabiatiga muvofiq faqat grammatik ma'nolarni ifodalabgina qolmasdan, sintaktik munosabatlarni ifodalash vazifasini ham bajaradi. Gap bo'laklarini tasnif qilish sintaksisning qiyin va muhim muammosidir. Gap bo'laklarini ajratishda sintaktik munosabatlarning harakteri, muayyan joylashish holati, shuningdek, ularning bir-biri bilan sintaktik boqlanganlik darajasini asosiy mezon qilib olish mumkin.

Gap bo'laklari gapni tashkil qilishdagi rolga qarab ikki hil bo'ladi: bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Bosh bo'laklar gapning mazmun jihatidan ham, shakliy jihatidan ham o'zaro boqlangan ikki uyushtiruvchi markazi bo'lib, ular o'zaro predikativ aloqa orqali tutash bo'ladi. Bu predikativ yadro, konstruktiv markaz ikki markazli gapning asosidir. Ikki markazli gaplarda har bir markazning grammatik hokim so'zi birgalikda gapning bosh bo'laklarini tashkil qiladi. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari - ikki markazning hokim elementlaridan boshqa bo'laklari.

Demak, gapning bo'laklari ma'lum grammatik qoidalar asosida bir-biri bilan boqlanib turli sintaktik guruhlarni - butunlikni hosil qiladi.

Arab tilida ham huddi o'zbek va rus tillari kabi gap bo'laklari ikki hil bo'ladi - bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Ikkinchi darajali bo'laklar yo egaga, yo kesimga boqlanib, yo ega markazini, yo kesim markazini hosil qiladi, ya'ni ega va kesim markazi ikki markazli gapning strukturasi tashkil qiladi.

Gapning bosh bo'laklari gapni sintaktik va semantik tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi va gapning butun strukturasi belgilaydi. Demak, ega va kesim gapning asosiy markazi hisoblanadi. Gapdagi qolgan bo'laklar esa ikki markazdan biriga boqlanadi. Bu markazga boqlangan elementlar shu bo'lakka tobe bo'ladi. Demak, ega va kesim o'ziga boqlangan so'zlar ustidan hokim bo'ladi. Bular hech qvnday bo'lakka tobe emas.

Bosh bo'lakning birinchi darajali sanalishi uning boshqa elementlarni tobe etishidan qat'iy nazar o'zicha mustaqillikka, bir butunlikka ega bo'lishi gapning asosini tashkil qilishidandir. qolgan bo'laklar esa bosh bo'laklarga ergashib yuradi, shunga ko'ra ular ikkinchi darajali hisoblanadi.

Darajalarni faqat tobelikka qarab belgilasak, kesimni ham ikkinchi darajali sanash lozim bo'lar edi, chunki kesim egaga tobedir. o'olbuki, u birinchi darajali bo'lak hisoblanadi. Chunki ega va kesim boshqa bo'laklarsiz bir butunlikni tashkil qila oladi. Ikkinchi darajali bo'laklarda esa bu hususiyat yo'q.

SAVOLLAR:

1. Sintaksis nimani o'rganadi?
2. Morfologiya nima?
3. Sintaktik munosabat deganda nimani tushunasiz?
4. Ikki markazli gap nima?
5. Gapning ikkinchi darajali bo'lagi deb nimaga aytiladi?

TAYANCh IBORALAR:

1. Sintaksis.
2. Morfologiya.
3. Sintaktik aloqa.
4. Gap bo'laklari.
5. Bosh bo'lak.
6. Ikkinchi darajali bo'lak.
7. Ega markazi.
8. Kesim markazi.
9. Tobe so'z.
10. Predikativ yadro.

Adabiyotlar:

1. Sizova I.A. «Chto takoe sintaksis» M., 1966 str.15
2. Vinogradova V.V. «Ocherk osnovn'e vopros' sintaksisa predlojeniya» M., 1955 str 10.
3. Holodovich A.A. Problem' yaz'kaznaniya. 1961. str 21.
4. Muhin A.M. Funktsionaln'y analiz sintaksicheskikh elementov. M., 1964. str 25.

12.1. PREDIKATIV MUNOSABATLAR.

REJA:

1. Gap haqida umumiy tushuncha.
2. Predikativlik mohiyati
3. Ega kesim munosabatlari

Ko'pchilik tilshunos olimlar gapning asosida predikativ munosabat yotadi deb hisoblaydilar. Ular gapga ta'rif berganda predikativlikni ham nazardan chetda qoldirmaganlar Masalan. M.Irisqulov: «Bir yoki bir nechta so'zdan tashkil topgan predikativlik hususiyatiga va ohang butunligiga ega bo'lgan, hamda nisbiy tugal fikr anglatadigan tilning muloqat birligi gap deyiladi», -deb ta'rif bergan.

Gapni har qanday lingvistik birlikdan farqlochi asosiy belgi predikativlik. Bu masalada tilshunoslikda ikkita asosiy nuqtai nazar bor:

1. Predikativlik - gap mazmunining voqeiy borliq bilan munosabatidir.
2. Predikativlik- gap komponentlari (tarkibiy bo'laklari) orasidagi o'ziga hos munosabat.

Bu ikki nuqtai nazar bir qarashda bir-biriga qarama-qarshidek tuyulsada, lekin aslida ular bir birini to'ldiradi.

Predikativlik-aytilayotgan mazmunning voqeilikga munosabatidir deydi akademik Vinogradov. Predikativlik-har qanday gapning grammatik ma'nosini ifodalasa, predikativ munosabat ikki markazli gaplarda ega va kesim munosabatini ifodalaydi.

Predikat-asli mantiqiy kategoriya bo'lib ko'pincha grammatik kesimga mos bo'ladi.

Arab tilida predikatsiya ikki element *المُسْتَنْدُ* va *المُسْتَنْدُ إِلَيْهِ* siz bo'lishi mumkin emas. Bu ikki element orasidagi munosabat ya'ni predikativlik arab tilida *اسْتِنَادٌ* deyiladi. Bunda *المُسْتَنْدُ* kesimga (predikatga), *المُسْتَنْدُ إِلَيْهِ* esa sub'ektga to'qri keladi.

Arab nahvshunoslarining gapga bergan ta'riflari bir-bilan farq qiladi. Ba'zi olimlar uchun *جُمْلَةٌ* va *كَلَامٌ* sinonimdir.

Ibn O'ishom: *الكَلَامُ هُوَ الْقَوْلُ الْمَفِيدُ بِالْقَصْدِ* ya'ni «Gap, bu ma'lum maqsad bilan aytilgan foydali qavldir».

Ibn Uqayl: *الكَلَامُ هُوَ اللَّفْظُ الْمَفِيدُ يُحْسِنُ السُّكُوتَ عَلَيْهَا* ya'ni, «Gap -bu unga sukut muvofiq

keladigan foydali soʻz (ifoda)dir».

Zamahshariy: «Gap biri ikkinchisiga kesim boʻlgan ikki ismdan iborat boʻladi: زيدٌ عالمٌ yoki ضَرَبَ زيدٌ kabi feʼl va ismdan iborat boʻladi. U jumla deb ham, kalom deb ham ataladi».

Ibn Oʻishom ularni sinonim demaydi va «و الجملة أعمُّ من الكلام فَشَرَطُ الكلام الإِفَادَةَ» yaʼni «Jumla kalomga nisbatan umumiyroqdir, kalomning sharti foydali maʼlumot berishdir.»

Arab tilida gap kesimning ifodalanishiga koʻra ikki turli boʻladi. Ismiy va feʼliy. Arab nahvshunos olimlari ism bilan boshlangan gapni «Ismiy gap», feʼl bilan boshlangan gapni «Feʼliy gap» deb ataydilar. Gapning boshlanishini hisobga olishdan murod المسند va المسند إليه boʻlib ulardan oldin yuklamalar kelishining ahamiyati yoʻq.

Masalan:

الجملة الاسمية	-	أ قام زيد
الجملة الفعلية	-	قد قام زيد

TAYANCh IBORALAR:

1. Predikativlik. Predikat
2. Gap komponentlari
3. Gap
4. Ismiy gap
5. Feʼliy gap

SAVOLLAR:

1. Predikativ munosabat deb nimaga aytiladi?
2. Gap deb nimaga aytiladi?
3. Arab nahvshunoslarining gapga bergan taʼriflarini aytib bering.
4. Janday gaplar feʼliy gaplar deyiladi?
5. Ismiy gapning taʼrifini aytib bering.

ADABIYOTLAR

1. M.I Steplin-Kamenskiy. O predikativnosti. L., 1956. str. 133.
2. I.A. Sizova. «Chto takoe sintaksis» M., 1966 g. str.9.
3. A.M Muhin. Funktsionalnʼy analiz sintaksicheskikh elementov. M-L., 1964. str 251.
4. Mahmud az-Zamahshariy «al-Unmuzaj» J. 1901 g. str3.

12.2. SODDA GAP TURLARI. YOʻIJ VA YOYIJ GAPLAR

REJA:

1. Sodda gap haqida tushuncha.

2. Sodda yiqiq gap.
3. Sodda yoyiq gap.

Sodda gap deb gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan iborat bo'lgan gaplarga aytiladi. Sodda gaplar ikki hil bo'ladi.

1. Yiqiq
2. YOyiq

Yiqiq sodda gaplar ega va kesimdan tashkil topgan bo'ladi. Gapdagi so'zlar bir-biri bilan o'zaro boqlangan bo'lib bu so'zlarning har biri gap tarkibida biror grammatik vazifani bajaradi. Gap bo'laklari gapni tashkil qilish roliga qarab ikki hil bo'ladi. Bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Yiqiq sodda gapda bosh bo'laklar ishtirok etadi.

Masalan:

كريم طالب - *Karim studentdir.*

Sodda yoyiq gapda esa, gapning bosh bo'laklari o'ziga moslashgan aniqlovchilar olib kelishi mumkin. Moslashgan aniqlovchilarning soni bir nechta bo'ladi.

Masalan:

هذا الطالب مجتهد - *Bu student tirishqoqdir*

هذا الطالب مجتهد جدا - *Bu student juda tirishqoqdir.*

هذا الطالب الجديد مجتهد جدا - *Bu yangi student juda tirishqoqdir.*

Ularning joylashish tartibi umumiy koida asosida buladi. Ular mazmuniga ko'ra darak gap , so'roq gap va undov gap bo'lishi mumkin.

TAYANCh IBORALAR

- 1 Sodda gap
- 2 YOyik sodda gap
- 3 Yiqik sodda gap
- 4 Gapning bosh bulaklari
- 5 Gapning ikkinchi darajali bulaklar

SAVOLLAR:

- 1 Sodda yoyiq gap deb nimaga aytiladi?
- 2 Sodda yiqik gap deb nimaga aytiladi?
- 3 Bosh bo'laklarning aniqlovchilari deganda nimani tushunasiz?

ADABIYOTLAR

1. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka, Toshkent, 1981. 185-bet.
2. Kovalev A.A., Sharbatov , Uchebnik arabskogo yaz'ka, Moskva, 1998. -bet.
3. Ibohimov N.I., Yusupov , Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, -bet
4. Sizova I.A. Chto takoe sintaksis? Moskva, 1966, str.13

12.3. GAPNING BOSH BO'LAKLARI: EGA VA KESIM

REJA:

1. Gapning bosh bo'laklari.
2. Ega va kesim munosabatlari.
3. Ikki markazli gap tushunchasi.

Gap bo'laklari gapni tashkil qilishdagi roliga qarab ikki hil bo'ladi: Bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Bosh bo'laklar gapning mazmun jihatidan ham, shakliy jihatidan ham o'zaro boqlangan ikki uyushtiruvchi markazi bo'lib, ular o'zaro predikativ aloqa orqali tutash bo'ladi. Bu predikativ yadro, konstruktiv markaz ikki markazli gapning asosidir. Ikki markazli gaplarda har bir markazning grammatik hokim so'zi birgalikda gapning bosh bo'laklarini tashkil qiladi. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari- ikki markazning hokim elementlardan boshqa bo'laklardir. Ega va kesim markazi ikki markazli gapning strukturasi tashkil qiladi.

Gapning bosh bo'laklari gapni sintaktik va semantik tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi va gapning butun strukturasi belgilaydi. Demak ega va kesim gapning asosiy ikki markazi hisoblanadi, gapdagi qolgan bo'laklar bu ikki markazdan biriga boqlanadi. Bu ikki markazga boqlangan elementlar shu bo'lakka tobe bo'ladi. Demak ega va kesim o'ziga boqlangan so'zlar ustidan hokim bo'ladi. Bular hech qanday bo'lakka tobe emasdir. Bosh bo'lakning birinchi darajali sanalishi uning boshqa elementlarni tobe etishidan qat'iy nazar o'zicha mustaqillikka, bir butunlikka ega bo'lishi gapning asosini tashkil qilishidandir. qolgan bo'laklar esa to'liq gap hosil qilmay bosh bo'laklarga ergashib yuradi, shunga ko'ra ular ikkinchi darajali hisoblanadi.

Darajalarni faqat tobelikka qarab belgilasak, kesimni ham ikkinchi darajali saqash lozim bo'lardi, chunki kesim egaga tobedir, holbuki u birinchi darajali bo'lak hisoblanadi, chunki ega va kesim boshko bo'laklarsiz bir butunlikni tashkil qila oladimidi, ikkinchi darajali bo'laklarda esa bu hususiyat yo'q.

O'zbek va rus tillarida gapda ko'pincha avval ega, keyin kesim keladi. Ayrim hollarda esa bu tartib o'zgarishi mumkin. Arab tilida esa gapdagi so'zlarning tartibi mustahkam. Chunki ismiy gapda odatda birinchi o'rinda ega, keyin kesim keladi, fe'liy gapda esa ko'pincha kesim egadan oldin kuyiladi. Ismiy gapda bosh bo'laklarning tartibini kuyidagicha tushuntirish mumkin Avval ega keyin kesimning kelishi gapdagi bosh bo'laklarning odatdagi tartibidir.

Masalan:

الصلاة نور

Ega ism bilan , kesim sifat bilan ifodalangan bunday gap turi zamonaviy arab

tilida juda keng tarqalgan. Bunda bosh bo'laklar holatda turlicha bo'lish kerak, chunki u bu kabi gaplarni atributiv birikmalardan farq qiluvchi ko'rsatkichdir.

B.M. Grande bilan N.V. Yushmanov bunday gaplarda kesimni ta'kidlab ko'rsatmoqchi bo'lishsa teskari tartib qo'llanishi mumkinligini aytib o'tishgan.

قوي الأسد

Mubtado quyidagi hollarda habardan oldin turishi shart:

a) agar bosh bo'laklarning ikkalasi ham aniq bo'lsa:

آفة العليم - النسيان

Bu kabi gaplarning o'ziga hos jihati shundaki, unda kesim ega bilan moslashmaydi va hech qanday sifati bilan undan fark qilmaydi:

Ega ko'rsatish olmoshi yoki kishilik olmoshi bilan, kesim esa ism bilan ifodalangan gaplarda ham to'qri tartib qo'llaniladi:

هو عليي هذا كلام

Arab tilida keng uchramasa ham ega ism, kesim son tipidagi gaplar ham faqat to'qri tartibda keladi.

الرجال أربعة

Gapdagi bosh bo'laklarning teskari tartibi quyidagi hollarda bo'ladi:

a) kesim so'roq olmosh yoki ravish bo'lsa: من أنت

b) agar ega o'z tarkibida kesimga ta'luqli birikma olmoshiga ega bo'lsa:

أحن والداك

v) kesim ko'makchi yoki old ko'makchi boshqaruvidagi ism bilan ifodalangan bo'lsa va ega noaniq holatda bo'lsa: في الدار صاحبها

TAYANCh IBORALAR:

1. Ega
2. Kesim
3. Bosh bo'laklar.
4. Ikkinchi darajali bo'laklar.
5. Tobe so'z.
6. Ikki markazli gap

SAVOLLAR

1. Nima uchun ega va kesim bosh bo'lak deb hisoblanadi?
2. Hokim so'z nima?
3. Kanday gaplar ikki markazli gaplar deyiladi?
4. Kachon kesim egadan oldin keladi?

ADABIYOTLAR

1. A.M. Muhin «Funksionaln'y analiz sintaksicheskikh elementov» M.L.; 1964 . , str.260
2. I.R. Avanesov « Vtorospenn'e chlen' predlojeniya kak grammaticheskie kategorii» M.; 1962. ;str. 60-61
3. V.V. Vinogradov. « Osnovn'e vopros' sintaksisa predlojeniya» M.; 1955, str 179.

13. OT KESIMLI GAP

REJA

1. Ismiy jumla
2. Ot kesimli gap

Ba'zan gapning kesimi predlog bilan kelgan otdan iborat bo'ladi. Bunda tabiiyki, ega bilan kesim jinsda va sonda o'zaro moslashmaydi. Kesim noaniq holatda keladi degan qoidaga ham asos qilinmaydi. Bunday kesim eganing mavjudlik o'rnini yoki paytini bildirish uchun hizmat qiladi.

Masalan:

الطَّالِبُ فِي الكُلِّيَّةِ - *Student fakultetdadir.*

الفَلَّاحَةُ فِي الحَقْلِ - *Dehqon ayol daladadir.*

الامتحانات في الاسبوع الماضي - *Imtihonlar kelasi haftadadir.*

Ba'zan gapning egasi kesimdan keyin keladi va u noaniq holatda bo'ladi. Bunday gapdagi kesim o'zbekchada hol shaklida tarjima qilinib, o'zbekcha gapdagi kesim «bor», «yo'q» so'zlari bilan ifodalanadi.

Masalan:

على الطاولة كتابٌ - *Stol ustida kitob bor.*

في المدينة حديقةٌ - *Shaharda park bor.*

Ot kesim ل predlogi bilan kelgan bo'lsa, ko'pincha bunday gapda egalik ma'nosi ifodalangan bo'ladi. Ega bilan kesimning o'rni almasha, albatta, yuqorida aytilgan ma'no hususiyatlari ularda o'z aksini topadi.

Masalan:

القلم للطلاب - *Jalam studentnikidir.*

للطالب قلمٌ - *Studentda qalam bor.*

SAVOLLAR

1. Gapning kesimi predlog bilan kelganda qanday o'zgarish yuz beradi?
2. Gapning egasi kesim bilan kelganda qanday o'zgarish yuz beradi?

TAYANCh IBORALAR

1. Ega
2. Kesim
3. Ot
4. Ot kesimli gap

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

14. FE'L KESIMLI GAP

REJA

1. Eganing fe'l kesimdan olidn turishi.
2. Eganing fe'l kesimdan keyin turishi.

Fe'liy jumlada ega uyushib, turli jinsda kelsa, jumlaning boshidagi fe'l kesim o'zidan keyin turgan eganing jinsi bilangina moslashadi.

Masalan:

ذهب الرجل والمرأة - *Kishi va ayol ketdi.*

ذهبت المرأة والرجل - *Ayol va kishi ketdi.*

Agar fe'l kesim turli jinsdagi uyushib kelgan egalardan keyin kelsa, egalarning turgan o'rnidan qat'iy nazar, muzakkar jinsda va ikkilikda bo'ladi.

Masalan:

الرجل والمرأة ذهبا إلى المكتبة - *Kishi va ayol kutubxonaga ketdi.*

Agar fe'l kesim uyushib kelgan bo'lsa, unda bitta kesim egadan oldin kelib u bilan jinsda moslashadi, qolganlari esa undan keyin kelib, u bilan jinsda va sonda moslashadi.

Agar fe'l kesimdan keyin ko'plikdagi qayri oqil ism ega bo'lib kelsa, kesim har doim birlikda va muannas jins shaklida bo'ladi.

Masalan:

وَقَفَّتْ السَّيَّارَاتُ أَمَامَ الْفَنْدِقِ - *Mashinalar mehmonhona oldida to'htadi.*

الْكَلَابُ نَبَحَتْ فِي اللَّيْلِ - *Itlar kechasi huridi.*

SAVOLLAR

1. Ega kesimdan oldin tursa u bilan qanday moslashadi?
2. Ega kesimdan keyin tursa u bilan qanday moslashadi?
3. Agar ega ikkita va har hil jinsda bo'lsa, moslashuv qanday bo'ladi?
4. Ega ko'plik, qayri oqil bo'lsa, fe'l kesim bilan qanday moslashadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Fe'l-kesim
2. Ega
3. Turli jinsdagi ega
4. o'ayri oqil ega
5. Oldin turgan fe'l kesim
6. Keyin turgan fe'l kesim

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

17.1.-17.3. GRAMMATIK BIRIKISH USULLARI BITISHUV. MOSLASHUV. BOShJARUV.

REJA:

1. Arab tilida fe'llarning o'z to'ldiruvchilarini boshqarishi.
2. Vositali va vasitasiz boshqaruv va ularga misollar.
3. Jumlada ham vositali, ham vositasiz boshqaruvning kelishi.
4. Moslashuv va uni misollar orqali tushuntirish
5. Ikkilik va ko'plikda moslashuv, ularni misollar orqali tushuntirish.

Fe'llar arab tilida o'z to'ldiruvchilarini ikki turli boshqarish mumkin: Vositasiz, vositali.

Vositasiz boshqaruv deb fe'llarning o'z to'ldiruvchilarini bevosita tushum kelishigida boshqaruviga aytiladi:

Masalan:

تقرأ التلميذتان مجلة - *Ikki o'quvchi qiz jurnal o'qiyapti*

أخذت هذا القلم من الدكان - *Bu qalamni men do'kondan oldim.*

Boshqaruv ب ko'makchisi yordamida ro'y bersa, u vositali bo'ladi:

كتب المعلم بالقلم - *O'qituvchi qalam bilan yozdi.*

يحصل العمال على الراتب - *Ishchilar maoshini oladilar.*

Ayrim fe'llar o'z to'ldiruvchilarini bir vaqtning o'zida ham vositasiz, ham vositali boshqaruv hususiyatiga ega bo'ladi.

شربت الشاي بالسكر - *Choyni qand bilan ichdim.*

غسلت وجهي بالصابون - *Yuzimni sovun bilan yuvdim.*

Moslashuv.

Birlikdagi moslashuvni quyidagi misoldan tahlil qilsa bo'ladi.

Atributivlik munosabatida ko'plik hamda ikkilikdagi aniqlanmishlarning aniqlovchilari bilan aloqasida quyidagilarga amal qilinadi:

Aniqlanmish ikkilikda bo'lsa nimani anglatishidan qat'y nazar moslashuv to'liq bo'ladi:

مهندسان مجتهدان - *O'arakatchan ikkita injiner*

مهندستان مجتهدتان - *O'arakatchan ikkita injener ayol.*

Agar ko'plikdagi aniqlanmish insonlarni ifodalasa, moslashuv to'liq bo'ladi:

عمال نشطاء - *Faol ishchilar*

عاملات نشطات - *Faol ishchi ayollar*

Ko'plikdagi aniqlanmish insonlarni ifodalasa, muannas jinsdagi jamlovchi ot kabi talqin qilinadi. Boshqacha aytganda, mazkur turdagi aniqlanmishlar bilan aniqlovchi birlik va muannasda moslashadi.

Masalan:

بيوتٌ كبيرةٌ - *Katta uylar.*

مجلاتٌ ممتعةٌ - *Jiziqarli oynomalar.*

Insonni ifoda etmagan aniqlanmishlar bilan ba'zan aniqlovchilarning to'liq moslashgan holatlarini ham ko'rish mumkin.

اعلامٌ حضرٌ - *YAshil bayroqlar.*

سياراتٌ سريعةٌ - *Tez mashinalar.*

Biroq bunday moslashuv juda kam qo'llaniladi. Grammatik birlik ifoda quvvatini oshirish zarur bo'lganda yoki birlik mantiqiy urqu olganda unga murojaat qilinadi.

SAVOLLAR

1. Vositali va vositasiz boshqaruv qachon ishlatiladi?
2. Vositali va vositasiz boshqaruvga misollar keltiring?
3. Moslashuv haqida gapirib bering.
4. Misollar keltiring.

TAYANCh IBORALAR

1. Vositali va vositasiz iboralar.
2. Birlik, ikkilik, ko'plik, moslashuv.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

17.4. IZOFA

REJA

1. Izofa birikmasi haqida ma'lumot.
2. Izofa turlari haqida ma'lumot.
3. O'ar bir tur haqida alohida ma'lumot.
4. Izofa zanjiri haqida ma'lumot.

Yuqorida o'tgan qoidalar aniqlovchi bo'lib keladigan ko'rsatish olmoshlariga ham tegishlidir. Kesim agar ismiy bo'lsa ham unga, ham tegishli bo'ladi. Faqat bunda kesim umumiy qoidaga binoan noaniq holatda bo'ladi.

هؤلاء الرجال عقلاء - *Bu kishilar aqlidirlar.*

هؤلاء النساء عاقلات - *Bu ayollar aqlidirlar.*

هذه البيوت جديدة - *Bu uylar yangidir.*

هذه المقالات مفيدة - *Bu maqolalar foydalidir.*

Arab tilida moslashgan aniqlovchi birikmasidan tashqari moslashmagan aniqlovchi ham bor. Bunda ikki ism bir-birini aniqlab keladi. Ammo ular bir-biri bilan moslashmaydi. Uning birinchi ismi ikkinchi ismini kasrali bo'lishini talab qiladi. Bunday birikmani *izofa birikmasi* deyiladi, u ikki qismdan tashkil topadi. Buning birinchisi *muzof*, ikkinchisi *muzof ilayhi* deyiladi. Izofa birikmasi ikki hil bo'ladi.

1) Ma'naviy izofa,

2) Lafziy izofa.

Ma'naviy izofa lafziy izofadan 5 ta narsa bilan farq qiladi:

1. Ma'naviy izofada *muzof* doimo ism bo'lib keladi.

2. Muzof ilayhi (al) artiklini olgan bo'lsa, muzofni aniqlab keladi.

3. Muzof ilayhi olgan bo'lsa.

4. Ma'naviy izofa va predloglari ma'nosida bo'ladi.

5. Ma'naviy izofaning muzofi tanvin olmaydi. Izofaning luqaviy ma'nosi إضافة ya'ni «tayanish».

Masalan:

, ya'ni bir narsani boshqa narsaga tayantirdik deganimiz kabi, Nahv olimlarining islohiga esa, bir kalimaning ikkinchi kalimaga tayanishi, ammo bunda ikkinchi ism birinchi ism tanvinining o'rinini egallaydi. Mana shuning uchun izofadagi ismlar tanvinsiz bo'ladi. Izofaga kirgan ikkilik va ko'plik nunlari hazf qilinadi, hamda tanvin tushirib qoldiriladi. Tanvinning tushib qolishini misoli quyidagicha هذا صاحبك (haza sohibuka) asli esa, صاحبك (sahibun laka), izofaga kirgani uchun tanvin hazf qilingan.

Ikkilik nunining hazf qilinishi misoli quyidagicha: هذان غلاما زيد va هذان إبناه . Buning

misoli qur'onda ham kelgan: تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ . Asli esa إبنان ، غلامان va يدان edi,

ikkilik nunlari izofaga kirgani sababli hazf qilingan. Ko'plik nunining misoli esa

quyidagicha: حمى الله محرري الوطن . Asli esa, محررين edi. Nunlar izofaga kirgani uchun

hazf qilingan.

Agar ismning ohiridagi nun ikkilik yoki ko'plik nuni bo'lmasa, ular hazf qilinmaydi.

Masalan:

بساتين الشام va مأمون العاقبة

Izofaning ikkinchi qismi doimo majrur (kasrali) bo'ladi. Uning nimaning

ta'sirida kasrali bo'lgani haqida ikki hil fikr bor. 1. Muzofning ta'sirida va bu to'qri fikrdir. 2. Taqdiridagi ل، من va في harflari ta'sirida.

Izofaning ma'nolari.

1. Agar muzof ilayhi muzofning jinsidan bo'lsa, izofa مِنْ ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

ثوبٌ حريرٍ va خاتمٌ فضّةٍ

ثوبٌ مِنْ حريرٍ va خاتمٌ مِنْ فضّةٍ

2. Agar muzof ilayhi iuzof ifoda qilayotgan ishning bajarilishi vaqtini bildirsa, izofa فِي ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

صِيَامٌ نَهَارٍ va قِيَامٌ اللَّيْلِ

صِيَامٌ فِي نَهَارٍ va قِيَامٌ فِي اللَّيْلِ

3. Agar izofa مِنْ (min) va فِي (fi) ma'nolarida bo'lmasa, ل (li) ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

لجامُ الفرسِ va كتابُ محمدٍ

لجامٌ للفرسِ va كتابٌ لمحمدٍ

Bu turdagi izofa egalik yoki tegishlilik ma'nolarini bildiradi.

Masalan:

حصيرٌ المجدِ va مالٌ زيدٍ

Izofaning lafziy va ma'naviyga bo'linishi:

1. Lafziy izofa.

Bunday izofadagi muzof muzore' (hozirgi kelasi zamon) fe'li kabi amal qiluvchi foil, maf'ul yoki sifat mushabbaha (doimiy sifat) ko'rinishidagi ismlar bo'ladi. Bular bunday izofada hozirgi yoki kelasi zamongagina dalolat qilishlari shart, o'tgan zamonga dalolat qilsa bo'lmaydi. Muzofning foil ko'rinishida kelganining misoli quyidagicha:

هذا ضاربٌ زَيْدٍ الآنَ va مُكْرِمٌ الضَّيْفِ عَدَاً

Muzofning maf'ul ko'rinishida kelishining misoli quyidagicha: هذا بضروب الأب

yoki مَرْوَعُ الفؤادِ ya'ni qalbi soqingan va ملهوف القلبِ Sifat

mushabbaha ko'rinishida kelishining misoli esa mana bunday:

علي حسن الوجه va قليل الجبل va عظيم الأمل

Bunday izofa muzofni aniqlab ham kelmaydi, uni kimgadir tegishli ekanligini ham bildirmaydi. Agarchi, muzof ilayhi (al) olgan bo'lsa ham, muzof aniq holda deb, hisoblanmaydi. Bu izofaning lafziy deb atalishining sababi, u lafziy bir ishni ifoda qiladi, ya'ni, yengillatish (tanvin va ikkilik va ko'plik nunlarining tushib qolishi). Shuningdek, bunday izofani, izofa qilmay, hech qanday (li, min) va (fi) harflarisiz ham aytish mumkin.

Masalan:

هذا ضاربٌ زيدا va مكرمٌ ضيفا

MA'NOVIY IZOFA.

Ma'noviy izofada muzof foil, mafu'l yoki sifat mushabbaha (doimiy sifat) ko'rinishida kelmaydi. Agar kelsa o'tgan zamon ma'nosida kelishi mumkin.

Masalan: هذا ضاربٌ زيدٍ أمس kabi. Shuningdek, bu izofadagi muzof masdar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Masalan:

حسنُ الكلام لا يُنمُّ إلا يُحسِّنُ العملِ

Bunday izofada muzof ilayhi atoqli ot yoki (al) olgan ism bo'lsa, unda muzof butunlay aniq holda hisoblanadi. Agar muzof ilayhi nakira (noaniq) ism bo'lsa, unda muzof ham noaniq bo'ladi va nimanidir, kimgadir tegishli ekanligini bildiradi. Ma'naviy izofa deb, nomlanishining sababi, muzof ma'noviy bir ishni, ya'ni aniqlik va tegishlilikni bildirayapti. Bunday izofadagi ismlarni, agar izofasiz aytilsa, unda (li, min) yoki (fi) predloglari bilan aytish shart, predlogsiz aytib bo'lmaydi.

Masalan:

صديقٌ لمحمدٍ ni صديقٌ محمدٍ

Muzofning (al) qabul qilishi.

Ma'naviy izofada muzof (al) qabul qilmaydi, هو الغلامُ رجلٌ deb bo'lmaydi. Chunki ma'naviy izofada muzof ilayhi muzofni aniqlab keladi, (al) ham aniqlash uchun kiritiladi, bitta so'z ikki marta aniqlanilmaydi.

Ammo lafziy izofada, aslida bunda ham (al) kirmaydi, lekin ba'zi holatlarda muzofga (al) kirishi mumkin.

1. Muzofga (al) kirishi uchun muzof ilayhida (al) bo'lishi kerak.

Masalan:

علي الحسنُ الخلقِ و الجعدُ الشعرِ ya'ni *Ali yahshi hislatli, shirin so'zli, jingalak sochli* degani kabi.

2. Muzof ilayhi (al) bor boshqa so'zga muzof bo'lsa:

Masalan:

القارئُ تاريخُ العربِ خالدُ الضاربِ رأسِ الجاني

Yuqorida muzofning muzof ilayhiga tegishli bo'lishi yoki muzof ilayhi muzofni aniqlab kelishini bildik. Shuninguchun muzof va muzof ilayhi ikkalasi boshqa boshqa ma'nodagi narsalar bo'lishi kerak. Sinonim ismlarni izofaga kirgizib bo'lmaydi.

Masalan: قمح (qamhun) ham, بُرّ (burrin) ham buqdoy degani. Ikkovini izofa qilib, هذا قمح بُرّ (haza qamhun burrin) deb bo'lmaydi. YOki aniqlanmish bilan aniqlovchini izofa qilib, هذا رجلٌ فاضلٌ (haza rajulun fadilin) deb bo'lmaydi. YOki buning aksini ham izofa qilib bo'lmaydi.

Masalan:

جاء فاضلٌ رجلٍ (jaa fadilu rajulin) kabi.

Muzakkar jinsidagi muzofning muannas muzof ilayhi sababli muannas bo'lishi.

Agar muzof muzakkar bo'lsa va muzof ilayhi muannas bo'lsa, muzof ilayhi sababli muzof muannas bo'lishi mumkin. Buning sharti shuki, o'sha muzof hazf qilishga va uning o'rnini muzof ilayhi egallashga yaroqli bo'lishi kerak.

Masalan:

بعضُ (ba'du) degan misolda, قُطِعَتْ بعضُ أصابعِهِ (qutiati ba'du asabiuhu)

kalimasi aslida muzakkar. Ammo muannas jinsidagi أصابعُ (asabiu) bilan izofaga kirgani sababli muannas deb hisoblanadi. Bu shart faqatgina muzof-muzof ilayhining bir qismi yoki hammasi bo'lgan taqdirdagina amalga oshadi. Bunday holatda muzofni hazf qilish mumkin.

Masalan: غابَتْ بعضُ الطالباتِ yoki حضرت كل الطالباتِ قُطِعَتْ أصابعُهُ kabi.

Muannas muzofning muzakkar muzof ilayhi sababli muzakkar bo'lishi.

Agar muzof muannas bo'lsa, va muzof ilayhi muzakkar bo'lsa, muzof ilayhi sababli muzof muzakkar bo'lishi mumkin. Buning uchun huddi yuqoridagi shartlar zarur bo'ladi.

Masalan: إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

Jur'oni Karimdagi bu misolda رحمةً kalimasi muannasdagi muzofdir, biroq, muzof ilayhi muzakkarligi sababli u muzakkarga aylanadi. Shuning uchun uning habari bo'lgan قَرِيبٌ kalimasi muzakkar kelgan.

SAVOLLAR

1. Izofa birikmasi qanday birikma?
2. Izofa necha turli bo'ladi?
3. Janday predloglar ma'nosida keladi?
4. Ma'noviy izofa nega ma'noviy deyiladi?
5. Nima uchun lafziy izofa deyiladi?
6. Lafziy izofada muzof nega ال oladi?
7. Izofa zanjiri nima?
8. Zanjir qanday tarjima qilinadi?
9. Moslashgan aniqlovchi muzof va muzof ilayhi bilan qanday moslashadi?

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

18.-18.3. MOSLASHGAN ANIJLOVCHI

REJA:

1. Aniqlovchi-aniqlanmish munosabati.
2. Aniqlovchi vazifasidagi ko'rsatish olmoshlari
3. Sondagi moslashuv

Moslashgan aniqlovchi odatda predmetning belgisini bildiruvchi sifatlovchi aniqlovchidir. Moslashgan aniqlovchi ko'pincha asliy yoki nisbiy sifatlar, tartib sonlar, aniq va majhul nisbiy sifatdoslar, ko'rsatish olmoshlari va boshqalar bilan ifodalanadi.

Agar moslashgan aniqlovchi sifat, tartib son, sifatdos bilan ifodalangan bo'lsa, aniqlanmishdan keyin keladi va u bilan to'rt holatda moslashadi.

1. Jinsda, ya'ni aniqlanmish qaysi jinsda bo'lsa, aniqlovchi ham o'sha jinsda bo'ladi.

Masalan:

بيتٌ جديدٌ - *yangi uy*
مدينةٌ جميلةٌ - *chiroyli shahar.*
بابٌ قديمٌ - *eski eshik.*
يدٌ طويلةٌ - *uzun qo'l*

2. Sonda, ya'ni aniqlanmish qaysi sonda bo'lsa aniqlovchi ham o'sha sonda bo'ladi.

Masalan:

بيتان جديدان - *Ikkita yangi uy.*
بابان قديمان - *Ikkita eski eshik.*
طلابٌ مجتهدونٌ - *Tirishqoq talabalar.*

3. Kelishikda, ya'ni aniqlanmish qaysi kelishikda bo'lsa, aniqlovchi ham o'sha kelishikda bo'ladi.

Masalan:

درسٌ سهلٌ - *oson dars*
مدينةٌ كبيرةٌ - *katta shahar*

Eslatma: Arab tilidagi kelishiklar haqida keyinroq mufassal to'htab o'tiladi. O'ozirgacha uchragan misollarning barchasi bosh kelishikdadir.

4. O'olatda, ya'ni aniqlanmish aniq holatda bo'lsa, aniqlovchi ham aniq holatda bo'ladi, yoki aksincha.

Masalan:

تلميذٌ عاقلٌ - *(noma'lum) aqli o'quvchi.*
طفلةٌ صغيرةٌ - *(noma'lum) kichkina qizcha.*
التلميذُ العاقلُ - *(ma'lum) aqli o'quvchi*
الطفلةُ الصغيرةُ - *(ma'lum) kichkina qizcha.*

Tabiatan ال artiklini qabul qilmasa ham aniq hisoblanadigan so'zlar aniqlanmish bo'lib kelganida, aniqlovchi albatta ال artikli yordamida aniq holatda turishi shart.

Masalan:

مصرٌ القديمةُ - *qadimgi Misr*
مكةُ المكرمةُ - *tabarruk Makka*
سمرقند الجميلةُ - *go'zal Samarqand*

Ko'rsatish olmoshlari bilan ifodalangan aniqlovchilar aniqlanmishdan oldinda turadi va u ham to'rt holatda aniqlanmish bilan moslashadi. Bunda aniqlanmish har doim aniq keladi, chunki ko'rsatish olmoshlari tabiatan aniq holatdadir.

Masalan:

هذان الكتابان	- bu ikkita kitob
هذا الشارع	- bu ko'cha
تلك السيارة	- o'sha mashina
أولئك المعلمون	- o'sha o'qituvchilar.

Aniqlanmish bilan aniqlovchining holatda moslashishiga alohida e'tibor berish kerak. Agar aniqlanmish aniq holatda bo'lib aniqlovchi noaniq holatda bo'lsa, bular aniqlovchi aniqlanmish munosabatidan chiqib ot kesimga aylanib qoladi.

Masalan:

الوردة الحمراء	- qizil atirgul
الوردة حمراء	- atirgul qizildir.

Shuningdek, aniqlovchi ko'rsatish olmoshidan iborat bo'lganida, aniqlanmish aniq holatda kelishi shart, aks holda ko'rsatish olmoshi gapning egasi, ot gapning kesimiga aylanadi.

Masalan:

هذا التلميذ نشيط	- Bu o'quvchi bola qayratlidir.
هذا تلميذ	- Bu o'quvchidir.
أولئك الأطفال أذكياؤ	- O'sha bolalar ziyrakdirlar.
أولئك أطفال	- O'shalar bolalardir.

Aniqlovchi bilan aniqlanmish o'rtasidagi moslashuvning yana bir hususiyati shuki, bular o'rtasidagi sonda moslashuv quyidagi olmoshlarga boqliq:

1. Agar aniqlanmish ot ko'plikda bo'lsa va u odamni (shahsni) bildirsa, aniqlovchi ham albatta ko'plikda keladi.

Masalan:

الفلاح العاقل	- aqlli dehqon
الفلاحون العاقلون	- aqlli dehqonlar
مدرسة مجتهدة	- tirishqoq muallima
مدرسات مجتهدات	- tirishqoq muallimalar.

2. Agar aniqlanmish ot ko'plikda kelsa va u odamni (shahsni) bildirmaydigan

so'z bo'lsa, aniqlanmishning muzakkar yoki muannasidan qat'iy nazar aniqlovchi birlik sonda va muannasda keladi.

Masalan:

بيوتٌ جديدةٌ - *yangi uylar* - بيوتٌ جديدٌ - *yangi uy*
غرفةٌ كبيرةٌ - *katta honalar* - غرفةٌ كبيرةٌ - *katta hona*

3. Aniqlovchi ko'rsatish olmoshi bilan ifodalanganida ham bu qoida o'z kuchini saqlaydi.

Masalan:

أولئك الفلاحونَ - *o'sha dehqonlar* - هذا الفلاحُ - *bu dehqon*
هؤلاءِ الطبيباتُ - *bu vrach ayollar* - هذه الطبيبةُ - *bu vrach ayol*
هذه الأبوابُ - *bu eshiklar* - هذا البابُ - *bu eshik*

4. Mazkur moslashuv qoidasi ot kesimli gapdagi ega bilan kesim o'rtasida bo'ladigan moslashuvga ham taalluqlidir.

Masalan:

البيوتُ كبيرةٌ - *uylar kattadir* - Uy kattadir البيتُ كبيرٌ
هذه أقلامٌ - *bu qalamlardir* - Bu qalamdir هذا قلمٌ

SAVOLLAR

1. Janday aniqlovchiga moslashgan aniqlovchi deyiladi?
2. Jachon aniqlovchi aniqlanmishdan keyin keladi?
3. Aniqlovchi aniqlanmish bilan necha holatda moslashadi?
4. Jachon aniqlovchi albatta ال (al) aniqlik artikli olishi shart?

TAYANCh IBORALAR

1. Aniqlovchi
2. Aniqlanmish
3. Sifat
4. Tartib son
5. O'olat
6. Kelishik
7. Moslashuv
8. Aniqlanmish ot

9. Ko'rsatish olmoshi

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

18.4. IZOO'LOVCHI

REJA

1. Izohlovchi haqida ma'lumot.
2. Izohlovchining turlarga bo'linishi
3. Kuchaytirma izohlovchi.
4. البدل -almashtiruvchi izohlovchi.

Izohlovchi aniqlovchining bir turi bo'lib, otga boshqa nom berish bilan uni aniqlab keladi.

Arab tilida mansabni, qarindosh uruqlik, kasb hunar va shu kabilarni bildiruvchi izohlovchilar izohlanmishi bilan jinsda va kelishikda moslashgan holda ishlatiladi.

Masalan:

الرفيقي نور الدين - *O'rtoq Nuriddin*

الشيخ عبد الباسط عبد الصمد - *Shayh Abdulbosit Abdusamad*

Arab tilida izohlovchilar ikki hil bo'ladi: Oddiy va kuchaytiruvchi.

1. Kuchaytiruvchi izohlovchilar: نَفْسٌ ، عَيْنٌ ، ذَاتٌ ، Ikkovi; كَلَا ، كَلْنَا

-«o'sha» so'zlari vositasida yasaladi va bularni qo'llashda ikki usul mavjud:

a) Yuqoridagi izohlovchilar izohlanmish bilan izofa birikmasini tashkil etadi va izohlovchi muzof, izohlanmish muzof ilayhi bo'lib keladi.

Masalan:

تكلمتُ مع نَفْسِ الطالبِ - *Studentning o'zi bilan gaplashdim.*

في ذاتِ الوقتِ جاءَ الطلابُ - *Shu vaqtning o'zida studentlar kelishdi.*

اتفق كَلا الجانبين على هذا - *Har ikki tomon shunga kelishishdi.*

b) Izohlanmish ot aniq holatda keladi va izohlovchi bo'lib kelgan yuqoridagi so'zlar izohlanmishdan keyin u bilan kelishikda moslashgan holda va izohlanmishga mos keluvchi birikma olmosh olgan holda keladi.

Masalan:

تكلّمْتُ مع المعلّمةِ نَفْسِهَا - *O'qituvchining o'zi bilan gaplashdim.*

Agar izohlanmish odamni bildiruvchi otdan iborat bo'lib, ko'plikda kelsa نَفْسٌ so'zining ko'pligi أَنْفُسٌ ishlatiladi.

Masalan:

يُحِبُّ عَلَى الطّالِبِ أَنْفُسِهِمْ أَنْ يَحْتَرِمُوا الْمُدْرِسَ - *Talabalar o'zlari o'qituvchini hurmat qilishlari kerak.*

ذَهَبَتِ التّلميذتان كلتاها - *O'ar ikkala o'quvchi ketishdi.*

كُلٌّ va جَمِيعٌ so'zlari ham o'zlari birikib kelgan so'z bilan shu usulda qo'llanishi mumkin.

Masalan:

تَعَرَفْتُ بِالطّالِبِ جَمِيعِهِمْ - *Studentlarning barchasi bilan tanishdim.*

ضَيَّعَتِ الْوَقْتَ كُلَّهُ - *Vaqtning hammasini bekor ketkazding.*

جَمِيعٌ so'zi tushum kelishigida ham ishlatilishi mumkin:

حَضَرَ الطّالِبُ جَمِيعاً - *Talabalarning hammasi keldilar*

كُلٌّ so'zi o'zidan keyin turgan noaniq holatdagi ot bilan izofa birikmasi shaklida tursa, «har bir» «har» deb tarjima qilinadi:

كُلُّ إِنْسَانٍ - *har bir inson*

كُلُّ أُسْبُوعٍ - *har hafta*

Agarda كُلٌّ o'zidan keyingi aniq holatda turgan ot bilan izofa shaklida tursa, *hamma, barcha* deb tarjima qilinadi:

كُلُّ النَّاسِ - *barcha odamlar.*

Agar كُلٌّ va جَمِيعٌ so'zlari gapda aniq holatda kelsa, ular ega vazifasida kelib, «hamma» deb tarjima qilinadi:

إِنَّ الْكُلَّ هُنَا يَعْمَلُونَ - *haqiqatdan ham bu yerda hamma ishlaydi.*

Arab tilidagi ikkinchi izohlovchi turi *oddiy* yoki *almashtiruvchi* deb ataladi. Arab tilida ular الْبَدَل deb yuritiladi.

Bunday izohlovchi izohlanmishdagi ma'noni to'laligicha yoki qisman o'z ichiga oladi. Bu izohlovchilar izohlanmishdan keyin keladi va unga mos bo'lgan birikma

olmoshlarini o'ziga qabul qiladi hamda izohlanmish bilan bir hil kelishikda keladi.

Masalan: يُعْجِبُنِي مُحَمَّدٌ عِلْمُهُ - menga Mahmudning bilimi yoqadi (menga Mahmud, uning bilimi yoqadi)

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ - Salimning boshiga urdim. (Salimni, uning boshiga urdim).

TAYANCh IBORALAR

1. Izohlovchi
2. Oddiy izohlovchi
3. Kuchaytirma izohlovchi
4. birikma olmoshlari
5. Jaytuvchi olmosh

SAVOLLAR

1. Izohlovchi nima?
2. Izohlovchining qanday turlari mavjud?
3. Kuchaytirma izohlovchi qanday ifodalanadi?
4. البدل nima?
5. كل ، جميع ، نفس ، عين so'zlari qachon ishlatiladi?
6. O'zbek tilidagi va arab tilidagi izohlovchilarning ifodalanishida qanday farqlar bor?

TAYANCh IBORALAR

1. Aniqlovchi
2. Izohlanmish
3. Oddiy izohlovchi
4. Kuchaytiruvchi izohlovchi
5. Birikma olmoshi

ADABIYOTLAR

1. B.Z.Holidov. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» 240-243 b.
2. Talabov E. «Arab tili darsligi»
3. Ibrohimov N. «Arab tili grammatikasi» 350-351 b.

18.5.-18.8. TO'LDIRUVChI.

REJA

1. To'ldiruvchi haqida ma'lumot.
2. To'ldiruvchining turlari.

Fe'l kesim o'zi bilan to'ldiruvchi olib kelishi mumkin. Odatda to'ldiruvchi o'timli fe'llardan keyin keladi. to'ldiruvchilar *kimni, nimani, kimga, nimaga, kim bilan, nima bilan?* so'roqlariga javob bo'ladi. To'ldiruvchilar vositali va vositasiz bo'ladi. Vositasiz to'ldiruvchi o'timli fe'l bilan boshqariladigan va ish harakat bevosita unga yo'naltirilgan ismdir. To'ldiruvchi ism kelishigidagi ism bo'lib odatda egadan keyin keladi.

Bunday to'ldiruvchini arab grammatistlari *المفعول به* deyдилar va bu to'ldiruvchi *kimni, nimani?* so'roqiga javob bo'ladi. Ba'zi hollarda to'ldiruvchini ajratib ko'rsatish uchun egadan oldin ham qo'yish mumkin.

Agar ega bilan to'ldiruvchi alif maksuraga tugagan bo'lsa, ular kelishiklarda o'zgarmaydi. Bunday holatda ega to'ldiruvchidan albatta oldin keladi.

Bulardan tashqari kabi to'ldiruvchilar ham bor. Masalan: Bajarilgan ishni navini, sonini va turini bildiradi.

المفعول فيه (Maf'ul fihi) - bu *في* (fi) ma'nosini o'z ichiga olgan to'ldiruvchidir.

المفعول معه (Maf'ul maahu) – *مع* (maa) ma'nosidagi to'ldiruvchidir.

المفعول له (Mafu'l lahu) - bir maqsadni mo'ljallab bajarilgan ish harakatni bildiradi.

Barcha turdagi to'ldiruvchilar yuqoridagi misollarda ko'rinib turgani kabi mansub (tushum kelishigida) bo'ladi.

SAVOLLAR

1. To'ldiruvchi deb nimaga aytiladi?
2. To'ldiruvchilar necha hil bo'ladi?
3. Mansubotlar guruhiga nimalar kiradi?

4. Jachon to'ldiruvchini egadan oldin qo'yish mumkin?
5. Jachon to'ldiruvchini egadan oldinga qo'yib bo'lmaydi?

TAYANCh IBORALAR

1. To'ldiruvchi.
2. Vositali to'ldiruvchisi.
3. Vositasiz to'ldiruvchisi.
4. Mutloq to'ldiruvchisi.
5. Birgalik to'ldiruvchisi.

ADABIYOTLAR

1. B.Z.Holidov. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T.1981 y. 161 b
2. Kavalyov Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M. 1998 y. 166 b
3. Ibrohimov. Yusupov. Arab tili grammatikasi T. 1997 111 b.
4. Ibn Molik. «Alfiya». Misr. 1974 y.

19.-19.5. HOL.

REJA

1. hol haqida umumiy ma'lumot.
2. holning ta'rifi haqida.
3. holning turlari haqida.

Avvalo holning ta'rifini aytsak. Hol fo'ilning, maf'ulning yoki ikkalasini birgalikdagi yoki bulardan tashqari jar va majrurning va muzof ilayhining holatini bildiradigan, ikkinchi darajali mansub holdagi, noaniq ismdir. Buni tushuntirish uchun quyidagi misollarni tushuntiramiz:

O'quvchi o'zining o'quv yilini tabassum qilgan holda kutib oldi. - استقبال الطالب عامةً الدراسيَّ مبسماً

Bu misoldagi الطالب - استقبال fe'lining foilidir. مبسماً esa o'sha foil ning holidir.

1. Kitobni ochiq holda o'qidim - قرأت الكتاب مفتوحاً

Bu misoldagi الكتاب maf'ulun bihi (vositasiz to'ldiruvchi) مفتوحاً esa, o'sha maf'ulning holidir.

2. فحص الطبيب مريضه جالسين

Bu misoldagi الطبيب fe'ning foili, مريضه esa maf'ul. جالسين esa foil bilan maf'ulning birgalikdagi holidir.

3. نزول من السيارة ماشيةً خطرٌ - O'arakatdagi mashinadan tushish hatarlidir.

Bu misoldagi من السيارة kalimasi jar va majrur bo'lib, ماشيةً esa uning holidir.

4. ركوب القطار متحركاً ضررٌ - Yurib ketayotgan poezdga chiqish zararlidir.

Bundagi القطار kalimasi muzof ilayhi bo'lib, متحركاً uning holidir. Bundan tashqari hol turli ma'nolarda ishlatiladi:

1. Payt holi, ish harakatning bajarilgan vaqtini bildiradi:

ذهب سليم نهاراً - Salim kunduzi ketdi.

عشت هنا شهرين - Bu yerda ikki oy yashadim.

Payt holini izofa birikmasi holida ham berish mumkin.

Masalan:

بعد الظهر - Tushdan so'ng

وقت الدرس - *Dars vaqtida*

2. O'rin holi ish-harakatning bajarilish o'rnini yoki yo'nalishini bildiradi:

جلستُ في الحديقة - *Boqda o'tirdim.*

نظر شمالا و يمينا - *O'ng va chapga qaradi.*

Izofa holatda ham berish mumkin.

قرب المدرسة - *Maktab yaqinida.*

وراء الجدار - *Devor orqasida.*

3. Miqdor holi ish-harakatning necha marta bajarilganligini, bosib o'tilgan yo'ning uzunligi va vaqtining miqdorini bildiradi.

Masalan:

قرأتُ الكتاب مرتين - *kitobni ikki marta o'qidim.*

تفكرنا طويلا - *biz uzoq o'yladik.*

4. Daraja holi esa, bajarilgan ishning darajasi va sifatini bildiradi.

عملنا أمس كثيرا و تعبنا جدا - *Kecha juda ko'p ishladik va juda charchadik*

5. Maqsad va sabab holi, bajarilgan ish-harakatning sababi va maqsadini bildiradi. Bunday hol ko'pincha masdar shaklida bo'ladi. Masalan:

ضرب ابنه تأديبا له - *O'qliga tarbiya berish maqsadida urdi.*

هو يرتجف غضبا - *U qazabdan titradi.*

6. holat holi. Bu hol ish-haraktning bajarilish vaqtidagi foil va maf'ulning holatini bildiradi. Bunday hol odatda noaniq bo'ladi. holatni bildirayotgan ism *zul hol* deyiladi va u aniq holatda bo'ladi va u hol bilan jinsda va sonda moslashadi.

Masalan;

جاء زيد راكباً - *Zayd (biror narsaga) minib keldi*

جاء الحجاج مشاةً - *Hojilar piyoda keldilar*

SAVOLLAR

1. hol haqida niimalar bilasiz?
2. holning ta'rifi qanday?
3. hol necha turga bo'linadi?

TAYANCh IBORALAR

1. O'rin holi
2. Payt holi
3. Daraja holi
4. Miqdor holi
5. holat holi

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N., Yusupov M., «Arab tili grammatikasi», M., 1998 y.
  2. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka», T., 1985 y.
  3. Kovalyov Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'k'», M., 1998 y.
  4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi», T., 1985 y.
-

19.6. CheKLOV

التمييز

REJA

1. Cheklov - grammatik kategoriya.
2. Cheklov vazifasida son.

Gapning kesimini izohlab, to'ldirib kelayotgan noaniq holat tushum kelishigidagi ism cheklov, arab tilida التمييز deb aytiladi va bu grammatik kategoriya faqat arab tiligagina hos bo'lib, boshqa tillarda uchramaydi.

Gapda cheklov bo'lib kelgan so'z - kesim ifodalayotgan ma'noning ob'ektini yanada aniqlab, chegaralab keladi, kesimning ma'nosini to'ldiradi. Bunday gaplarda kesim ot bilan ham, fe'l bilan ham ifodalanishi mumkin. Ammo cheklov gapning egasi bilan ham, kesimi bilan ham jinsda va sonda moslashmaydi.

Misollar:

امتلاً الإناء ماءً - *Idish suvga to'ldi.*

(so'zma-so'z: Idish (faqat) suv bilan to'ldi)

Cheklov asosan kesim orttirma yoki qiyosiy darajadagi sifatlar bilan ifodalangan bo'lsa ko'proq ishlatilishi mumkin.

Masalan:

طشقند أكبر من سمرقند مساحةً - *Toshkent maydoni bo'yicha Samarqanddan kattaroq.*

المشمش أحسن من التفاح طعماً - *O'rik olmadan shirinroq.*

(O'rik olmadan (ta'miga ko'ra), ta'mi bo'yicha shirinroq).

هو أصغر مني سناً - *U mendan yoshroq.*

Cheklov yana 11 dan 99 gacha bo'lgan sonlardan keyin oqirlik, uzunlik o'lchovlaridan keyin ham ishlatiladi:

Masalan:

في الخزانة أربعة عشر كتابا - *Shkafda 14 ta kitob bor.*

إشتريتُ مترا حريرا - *Bir metr shoyi sotib oldim.*

SAVOLLAR

1. Cheklov deb nimaga aytiladi?
2. O'zbek tilida ham cheklov tushunchasi mavjudmi?
3. Cheklov vazifasida tartib sonlarni ishlatish mumkinmi?
4. Cheklov ega-kesim bilan jins va sonda moslashadimi?

TAYANCh IBORALAR

1. Cheklov
2. Moslashuv
3. Chegaralash
4. Ortirma, qiyosiy, sifat.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

20.-22. Qo'shma gap sintaksisi. Bog'langan qo'shma gap. Ega ergash gapli qo'shma gap.

REJA

1. Bog'langan qo'shma gaplar.
2. Bog'lovchisiz bog'langan qo'shma gaplar.
3. Bog'lovchili bog'langan qo'shma gaplar.
4. Ergash gapli qo'shma gap.

Ega ergash gapli qo'shma gaplarda ergash gap bosh gapning egasi vazifasini bajaradi. Arab tilida ega ergash gap bosh gapning kesimiga nisbiy olmosh yordamida boqlanadi.

Ega ergash gap *ma; man* yuklamalari bilan ham qo'shilishi mumkin. Ega ergash gap bosh gapga *an, anna* yuklamalari yordamida ham birikadi. Bunda ko'pincha bosh gap shahsi noma'lum bo'lgan iboralardan tashkil topadi.

SAVOLLAR

1. Qo'shma gap nima?
2. Sodda gaplar bir-biriga qanday boqlovchilar bilan boqlanadi?
3. Biriktiruv boqlovchilar qaysilar?
4. Zidlov boqlovchilari qaysilar?
5. Janday gap ergash gap deyiladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Jo'shma gap.

2. Murakkab jumla.
3. Boqlangan.
4. Ergashgan.
5. Biriktiruv.
6. Teng boqlovchi.
7. Zidlovchi.
8. Ergash gap.
9. Bosh gap.

ADABIYOTLAR:

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka., 1998, 168 b.
  2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka 1981 str, 347-348.
  3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab til grammatikasi, T-98, 384 b.
  4. Talabov E., Arab tili darsligi, T., 87, 254-256 b. Grande B. M., Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno istoricheskom osveshenii, M, 1965, 288 b.
-

22.-22.1. ANIJLOVCHI ERGASH GAP

REJA

1. Nisbiy olmoshlar yordamida bosh gapga boqlanishi
(الذي va التي)
2. من va ما nisbiy olmoshlari bilan bosh gapga boqlanishi.

3. Bosh gapdagi aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlanib kelayotgan gap bo'lagi noaniq bo'lgan holat
4. Ergash gapdagi qaytaruvchi olmosh

Aniqlovchi ergash gap deb ergash gap shaklida rasmiylashtirilgan aniqlovchini aytamiz. U bosh gapning ot yoki ot vazifasini bajarib kelayotgan birorta bo'lagini aniqlab, izohlab beradi. Shuningdek, aniqlovchi ergash gaplar barcha aniqlovchilar kabi, belgiga ham ishora qiladi. Odatda aniqlovchi ergash gap o'zi aniqlab kelayotgan so'z aniqlanishdan keyin qo'yiladi. Boshqacha qilib aytganda Aniqlovchi ergash gap bosh gapdagi qaysi bo'lakning belgisini bildirsa, bevosita shu bo'lakdan keyin keladi.

Aniqlovchi ergash gapning bosh gapga ergashuvi ikki turlidir: vositali va vositasiz.

1. Bosh gapning aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlanib kelayotgan bo'lagi grammatik aniq holdagi otdan ifodalangan bo'lsa, ergash gap vositali bo'ladi. Vosita vazifasini nisbiy olmoshlar bajaradi. Biroq nisbiy olmosh mustaqil va o'zi boshlab kelayotgan ergash gapning hech bir bo'lagiga tobe munosabat saqlamaydi. Demak, u ergash gapning tarkibiy qismi sifatida qabul qilinmaydi ham, balki ergash gapning o'zi uning mazmunining mantiqan kengaytirib beradi. Ergash gapning ergashtiruvchi ko'rsatkichlari -va uning guruh soni va jinsda aniqlanish bilan moslashadi.

Nisbiy olmoshning ikkilikdagi shakli turlanganligi sababli, bu borada moslashuv talab qilinadi.

رأيتُ الطالبَ الذي يدرس في جامعتنا - *Universitetimizda o'qiyotgan talabani ko'rdim*

قرأتُ هذين الكتابين الذين موجودان في مكتبة الكلية
- *Fakultet kutubhonasida mavjud bo'lgan bu ikki kitobni o'qidim.*

Umuman nisbiy olmoshlarning birlik ikkilik va ko'plikdagi ko'rinishlari quyidagichadir:

Jins.	Birlik.	Ikkilik.	Ko'plik.
Muz.	الذي	الذانِ	الذين
Muan.	التي	التانِ	اللواتي ، اللائي

Kelishik.	Muzakkar.	Muannas.
Bosh.	الذانِ	التانِ

Jaratqich	الذین	التین
Tushum	الذین	التین

Agar aniqlovchi ergash gapning egasi bevosita belgisi bildirayotgan bo'lak bo'lsa, shunga mos bo'lgan nisbiy olmosh aniqlovchi ergash gapning grammatik egasi hisoblanadi.

Masalan:

Arab - سمعت الطالبة التي تتكلم بالعربية جيدا جدا

tilida juda yahshi gaplashadigan talabani eshitdim.

Bosh gapning aniqlanayotgan bo'lagi juda ko'p hollarda aniqlovchi ergash gapning mantiqiy egasi sifatida talqin qilinadi. Biroq mazkur so'z ergash gapdagi ikkinchi darajali bo'laklarning biri bo'lib kelishi ham mumkin. Bu holda, qaytuvchi olmosh paydo bo'ladi. qaytuvchi olmoshlar bosh gap tarkibida bo'laturib, aniqlovchi ergash gap bilan grammatik munosabatda bo'lgan bo'lakning ergash gapdagi «nushasi» yoki «vakili» bo'ladi-unga ishora qiladi, u bilan son va jinsda moslashadi. qaytuvchi olmosh gapda ergash gapning fe'l kesimi bilan yohud u boshqarayotgan ko'makchi bilan birikib keladi.

Masalan:

Kecha sotib olgan jurnalimni o'qimadim. - لم أقرأ المجلة التي اشتريتها أمس

2. Bosh gapning aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlab kelayotgan bo'lagi grammatik noaniq holatda bo'lsa, ergashuv vositasiz bo'ladi. Vositasiz deganda, ergash gapning bosh gapga ko'rsatkichsiz, belgisiz ergashuvi nazarda tutiladi.

Masalan:

ركبنا سيارةً تبلغ سرعتها مئة و خمسين كيلومترا في الساعة -

Tezligi soatiga 150 km. bo'lgan mashinaga o'tirdim.

Nisbiy olmoshlardan «kimki» ham aniqlovchi ergash gapni ergashtirish vositasi bo'la oladi.

SAVOLLAR:

1. Aniqlovchi ergash gap nima?
2. Ergash gap bosh gapga qanday boqlanadi?
3. Jachon boqlovchisiz boqlanadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Ergash gap.
  2. Aniqlovchi.
  3. Nisbiy olmoshlar
  4. Jaytuvchi olmosh
-

ADABIYOTLAR

---

1. Ibrohimov N.I., «Arab tili grammatikasi», T., 1998 y.
2. Kovalyov Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'k'», M., 1998 y.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka», T., 1991 y.

22.2. TO'LDIRUVCHI ERGASH GAPLI JO'SHMA GAP

REJA

1. To'ldiruvchi ergash gapning ta'rifi.
2. To'ldiruvchi ergash gapning bosh gap bilan boqlanishida yuklamalar vazifasi.
3. To'ldiruvchi ergash gaplar arab tilidan o'zbek tiliga tarjimasi haqida.

To'ldiruvchi ergash gap deganda, sodda gap shaklida kelgan kengaytirilgan ya'ni bir necha so'zdan iborat bo'lgan to'ldiruvchining bosh gap bilan kelishi tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, bosh gapning to'ldiruvchisi vazifasida keluvchi ergash gap to'ldiruvchi ergash gap deyiladi.

To'ldiruvchi ergash gap ham to'ldiruvchi javob bo'lgan savollarga javob bo'ladi.

Arab tilida to'ldiruvchi ergash gap bosh gapdan keyin keladi va bosh gapga quyidagicha boqlanadi:

1. O'zidan oldin kelgan **أَنَّ** yuklamasi yordamida. Bunda to'ldiruvchi ergash gapning egasi tushum kelishigida keladi.

Masalan:

سمعتُ أن هذا الطالب شاب مجتهد - *eshitdimki, bu student odobli yigitdir.*

عرفت أن العلم نافع - *Ilmning foydali ekanini bildim.*

2. Agar bosh gapning kesimi قال fe'lidan yoki shu fe'lining biror formasidan iborat bo'lsa, أَنَّ yuklamasi vazifasida إِنَّ yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

يقول الدين الإسلامي إنَّ الله واحد - *Islom dini aytadiki, Alloh yagonadir.*

قال صديقي إنه مريض - *Do'stim aytdiki, u kasal emish.*

3. Agar biror sabab bilan to'ldiruvchi ergash gapning egasi bosh gapdan uzoqda bo'lsa va u ergash gapning kesimidan keyinga o'tgan bo'lsa, (إِنَّ) أَنَّ yuklamasiga III shahs muzakkar birlik qo'shiluvchi olmoshi qo'yiladi va u tarjima qilinmaydi.

Masalan:

أخبرني المعلم أنه توجد في غرفة الدرس تلك كثير من الطاولات والكراسي

O'qituvchi menga ma'lum qildiki, o'sha auditoriyada ko'pgina stol va stullar mavjud.

4. Agar bosh gapning kesimi o'zidan keyin predlog talab etadigan fe'ldan iborat bo'lsa, yuklamasi o'sha predlogdan keyin keladi.

Masalan:

فكرت في هذه المشكلة طويلا - *Bu muammo haqida uzoq o'yladim.*

5. To'ldiruvchi ergash gap ba'zan bosh gapga الذي va uning variantlari yordamida ham boqlanishi mumkin. Bu nisbiy olmoshlar to'ldiruvchi ergash gapning egasi bilan moslashadi.

Masalan:

إنني لا أنسى الذين ساعدوني في أيامي الصعبة - *Jiyin*

kunlarimda menga yordam qilganlarni unutmayman.

6. To'ldiruvchi ergash gap bosh gapga yuklamasi yordamida ham boqlanishi mumkin. Bunda to'ldiruvchi ergash gap fe'l kesimli gap bo'lishi kerak.

Masalan:

أريدك أن تكتب لي رسالة - *Menga hat yozishingni hohlayman.*

Arab tilida to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplar o'zbek tiliga ko'pgina hollarda qo'shma gap emas, balki, sodda gap sifatida tarjima qilinadi.

SAVOLLAR

1. To'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplar qanday ta'riflanadi?
2. To'ldiruvchi ergash gaplar bosh gap bilan qaysi yuklamalar orqali boqlanadi?

3. To'ldiruvchi ergash gaplar o'zbek tilida tarjima qilinganda o'z holatida qoladimi?

TAYANCh IBORALAR

1. To'ldiruvchi
2. Ergash gap
3. Bosh gap
4. Yuklamalar.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

22.3. HOL ERGASH GAPLI JO'ShMA GAP

REJA

1. hol ergash gapning ta'rifi haqida.
2. hol ergash gapning bosh gap bilan boqlanib kelishi.

O'ol ergash gap bosh gapdagi ish-harakat ob'ekti yoki sub'ektining shu ish-harakat bajarilayotgan paytdagi holatini bildiradi. Shuningdek, ergash gapdagi ish-harakatning bosh gapdagi ish-harakat bilan bir vatqda sodir bo'layotganini ifodalaydi. hol ergash gap bosh gapdan keyin keladi. hol ergash gap bosh gapga biror yordamchi so'z orqali yoki bevosita birikadi:

1. Ergash gap bilan bosh gapning egasi bitta shahs yoki predmet bo'lsa, ergash gap boqlovchisi va egaga mos keluvchi kishilik olmoshi bilan boshlanadi va bunda ergash gapdagi fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'ladi. Masalan:

u qo'lida kitob ushlaganicha fakultetdan chiqdi.

2. Agar ergash gap bilan bosh gapning egasi bitta shahs yoki predmet bo'lmasa, ergash gap boqlovchisi va yuklamasi bilan keladi. Masalan:

Ko'zlari boshqa bir hayol bilan chaqnagan holda dedi...

3. hol ergash gap ot kesimli gapdan iborat bo'lsa, bosh gap bilan boqlovchisi yordamida birikadi. Masalan:

Bu voqealar urush ketib turgan paytda sodir bo'ldi.

Ko'z yoshim yuzimga oqqani holda dedim.

4. Agar hol eragash gapdagi fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'lsa, boqlovchisi ishlatilmaydi. Masalan:

U yiqlagani holda uning oldiga kirdi.

SAVOLLAR

1. hol eragash gapning ta'rifini ayting.
2. hol eragash gaplar bosh gap bilan qanday boqlanadi
3. hol eragash gapga misollar bering.

TAYANCh IBORALAR

1. O'ol eragash gap
2. Bosh gap

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

22.4. SABAB MAQSAD O'OLI ERGASH GAPLI QO'ShMA GAP

REJA

1. Bosh gap bilan ergash gapning لِأَنَّ ، لِمَا ، بِمَا ، إِذْ ، وَ yuklamalari bilan boqlanishi.
2. نظرا أن ga ko'ra kabi sharofati bilan, بسبب أن sababli, بفضل أن yordamchi so'zlar bilan ergash gapning bosh gapga boqlanishi

Sabab ergash gap bosh gapdagi ish-harakatning bajarilish sababini bildiradi. Sabab ergash gap bosh gapdan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin va uning oldidan quyidagi yordamchi so'zlar keladi: لِأَنَّ ، لِمَا ، بِمَا ، إِذْ ، وَ

Masalan:

- بادرنا إلى السيارة لأن الظروف طلبت منا هذا

Biz mashinaga shoshildik, chunki vaziyat shuni talab qilardi.

إذ كانت حالته صعبة قمت بمساعدة حالا

- *Uning ahvoli oqir bo'lganidan, darrov unga yordam qildim.*

Sabab ergash gap bosh gapga yana بِسبب أن sababli, sharofati bilan, بفضل أن نظرا أن yordamchi so'zlar yordamida ham birikishi mumkin.

Masalan:

- صار إطلاق الإنسان إلى الفضاء ممكنا بسبب أن العلوم التكنولوجية تطورت تطورا سريعا

Tehnika fanlari juda tez rivojlanganligi sababidan insonning fazoga chiqish imkoniyati paydo bo'ldi.

SAVOLLAR

1. Sabab ergash gap nimani bildiradi?
2. Sabab ergash gap oldidan qaysi yordamchi so'zlar keladi?

3. Janday modal soʻzlar ishlatiladi?

TAYANCh IBORALAR

1. Bosh gap
2. Ergash gap
3. YOrdamchi soʻz
4. Modal soʻz.

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yazʻka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yazʻka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

22.7. Shart ergash gapli qo'shma gap

REJA:

1. Real shartni bildiruvchi ergash gap
2. Noreal shartni bildiruvchi ergash gap
3. Buyruq mayli yordamida shart ergash gapning ifodalanishi.

Bosh gapdagi ish-harakatning amalga oshish shartini bildiruvchi ergash gap *shart ergash gap* deyiladi. Arab tilida ko'pincha shart ergash gap bosh gapdan oldin keladi.

Bosh gapdagi ish-harakatning amalga oshish sharti real («yahshi o'qisang tushunasan,» kabi) va noreal («yahshi o'qiganingda edi, tushunarding») kabi bo'lishi mumkin.

1. Real shartni bildiruvchi shart ergash gap oldidan ، متى ، إن ، إذا ، من kabi yuklamalardan biri kelishi mumkin. إن ، متى ، من yuklamalari ishtirok etganida, ergash gapdagi fe'l ham, bosh gapdagi fe'l ham, yoki o'tgan zamonda, yoki shart maylida keladi. Lekin bu gapdan anglashilgan shart ma'nosi hozirgi yoki kelasi zamonga tegishli bo'ladi. Masalan:

إن خرجت من الغرفة خرجت منها - *Agar sen honadan chiqsang men ham chiqaman.*

إن تسألوا كثيرا تعلموا كثيرا - *Ko'p so'rasanglar ko'p bilasizlar.*

متى تخرج أخرج - *Jachon chiqsan men ham chiqaman.*

من حفر حفرة وقع فيه - *Kimki birovga choh qazisa o'zi yiqiladi.*

2. إذا yuklamasi ishlatilganda, har ikki gapdagi fe'l o'tgan zamon shaklida keladi.

Lekin shartning ma'nosi hozirgi yoki kelasi zamonga tegishlilikicha qoladi.

Masalan:

إذا دخلت الغرفة رأيت القنديل فيها - *Sen honaga kirsang, undagi qandilni ko'rasan.*

3. Ba'zan bosh gapning mazmuniga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa, bosh gap ergash gapdan oldin kelishi mumkin. Masalan:

إذا قلت أنني مريض - *Agar men kasalman desam, mubolaqa qilmagan bo'laman.*

Juyidagi hollarda bosh gap oldidan yuklamasi qo'yiladi.

1. Bosh gap ot kesimli gapdan iborat bo'lsa, masalan:

إن لم تر هذه الكارثة فأنت سعيد - *Agar sen bu falokatni ko'rmagan bo'lsang, bahtlisan.*

2. Bosh gapdagi fe'ldan buyruq iltimos, hohish-istak ma'nolari anglashilsa,

masalan:

إذا لم يعيش حراً بموطنه الفتى ميتاً و موطنه قبراً

فسم الفت - Agar inson o'z vatanida erkin yashamasa, uni o'lik, vatanini qabr hisobla.

3. Bosh gapdagi س ، سوف ، قد kabi yuklamalar bilan, shuningdek ما yoki لن inkor yuklamalar bilan boshlangan bo'lsa:

إن تستغفر لهم فلن يغفر الله لهم - Agar sen ular uchun kechirim so'rasan, olloh ularni hech qachon kechirmaydi.

Noreal shartni bildiruvchi shart ergash gap oldidan لو yuklamasi qo'yiladi va bu gapdagi fe'l ko'pincha o'tgan zamon shaklida keladi.

Masalan:

لو زرنا المسرح شاهدنا فيه تمثيلية رائعة - Agar teatrga borganimizda, edi unda ajoyib spektakl tomosha qilgan bo'lardik.

Bunday gaplarda bosh gap oldin ل ta'kid yuklamasi qo'yilishi mumkin. Bu yuklama gapning ma'nosiga ta'sir o'tkazmaydi.

Masalan:

لو كان عندي وقت لكتبت مقالة لجريدة الحائط - Vaqtim bo'lganida edi, devoriy gazetaga maqola yozgan bo'lardim.

Ba'zan noreal shartni ifodalashda bosh gap birikma olmoshi bilan لا yuklamasidan iborat bo'lishi ham mumkin. Masalan:

لولاه لكنت نعسا - Agar u bo'lmaganda edi, men bahtsiz bo'lgan bo'lar edim.

SAVOLLAR

1. Real shart ergash gap nima?
2. Noreal shartni bildiruvchi ergash gap nima?

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N., Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent, 1977 y. 384-352 betlar.

22.8. MAJSAD ERGASH GAP

REJA

1. Ergash gapni bosh gapga boqlovchi yuklamalar

2. Maqsad mazmunini ifodalashda istak maylining inkor shaklidagi yuklamalari

Maqsad ergash gap bosh gapdagi ish-harakatning qanday maqsad bilan yuzaga kelayotganiga ishora qiladi. Maqsad ergash gap bosh gapdan oldin ham keyin ham kelishi mumkin. U bosh gapga birikish uchun quyidagi yordamchi so'zlar ishlatiladi.

1. كي ، لأنّ ، لكي ، حتى

Arab - توجه الطلاب إلى مصر ليدرسوا هناك اللغة العربية

tilini o'rganish maqsadida talabalar Misrga jo'nashdi.

Bu - لكي تفهم هذا الموضوع يجب عليك أن تقرأ كثيرا

mavzuni tushunishing uchun ko'p o'qishing kerak.

1. Maqsad mazmunini anglatishda istak maylining inkor shaklidagi murakkab yuklamalari keng qo'llaniladi. Bular كَيْلا ، لَكَيْلا ، أَلَا kabilardir.

Zaynab - نظرت زينب إلى ساعتها لئلا تتأخر عن الموعد

uchrashuvga kechikmasligi uchun soatiga qaradi.

SAVOLLAR

1. Maqsad ergash gap nimaga ishora qiladi?
2. Maqsad ergash gapning qat'iy o'rni bormi?
3. Jaysi yordamchi so'zlar vositasida birikadi.

TAYANCh IBORALAR

1. Bosh gap
2. Ergash gap
3. Maqsad
4. YOrdamchi so'z
5. Inkor shakli
6. Istak mayli

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

22.9. EGA ERGASH GAPLI JO'SHMA GAP.

REJA

1. Nisbiy olmosh الذي yordamida boqlanish:
2. ما yuklamasi bilan bosh gapga boqlanish;
3. Ergash gapning bosh gapga أَنَّ yoki أَنْ yuklamalari bilan birikish;

Gap shaklidagi yoyiq ega-ega ergash gap deb yuritiladi. Boshqacha aytadigan bo'lsak ega ergash gapli qo'shma gaplarda ergash gap bosh gapning egasi vazifasini bajaradi. Arab tilida ega ergash gap bosh gapning kesimiga nisbiy olmoshi yordamida boqlanishi mumkin.

Masalan:

إنّ الذي كتب هذا المكتوب يدرس في كليتنا - *Bu hatni yozgan (kesim) fakultetimizda o'qiydi.*

Bundan tashqari ega ergash gap ما yuklamasi bilan ham qo'shilishi mumkin. Masalan:

يعجبني ما تقوله - *Gapirayotgan gaping menga yoqadi.*

Eslatma: Bunday gaplar o'zbek tilida ko'pincha sifatdoshli ibora ishtirok etgan sodda gap sifatida ishlatiladi.

Ega ergash gap bosh gapga ba'zan yoki yuklamalari yordamida ham birikishi mumkin. Bunda ko'pincha bosh gap shahsi noma'lum bo'lgan quyidagi iboralardan tashkil topadi.

من الممكن أن - Mumkin yoki mumkinki,

لا بد من أن - Zarur yoki zarurki

لا شك أن - shubhasiz yoki shubhasizki,

من الواضح أن - aniq yoki aniqki,

Masalan:

لا بد لنا أن نحفظ دروسنا - *Biz darslarimizni yodlashimiz kerak.*

لا شك أنّ وضع العالم قد تغير - *Shubhasizki, dunyodagi vaziyat o'zgarib ketdi.*

SAVOLLAR

1. Ega ergash gapli qo'shma gap nima?
2. Jaysi olmoshlar orqali boqlanadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Ega ergash gap.
2. Nisbiy olmoshlar.
3. Bosh gap.

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N., Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

22.10. KESIM ERGASH GAPLI JO'SHMA GAP.

REJA

1. الذي nisbiy olmoshlari bilan bog'lanish.
2. yuklamasi vositasida boqlanish.

Bosh gapning kesimi vazifasida kelgan ergash gap kesimi ergash gap deyiladi. Boshqacha, aytadigan bo'lsak, kesim butun boshli jumla (gan) bilan nisbiy olmoshlar yordamida ifodalanishi mumkin.

Kesim ergash gaplar bosh gapga vositasiz va vositali ergashib kelishi mumkin. Vositasiz, quyidagicha hech qanday yuklama yoki nisbiy olmoshsiz, ya'ni

Akamning o'rtoqi bemordir.

Vositali holatga kelsak, bunda kesim ergash gap egaga turlicha ergashadi:

a) Nisbiy olmosh (الذي) vositasida.

O'shalar biz kitobni nozil qilgan odamlardir.

(O'shalar shularni, biz ularga kitobga nozil qilganmiz).

Bu misolda kesim ergash gap nisbiy olmosh yordamida boshlangan boqlangan.

Mana bu o'tgan haftada o'qiganimdir.

Kesim ergash gap bosh gapga yuklamasi yordamida boqlangan.

b) Kesim ergash gap sabab-maqсадni ifodalovchi yuklamalar yordamida ham birikishi mumkin.

SAVOLLAR

1. Kesim ergash gap qanday gap?
2. U bosh gapga qanday boqlanadi?

TAYANCh IBORALAR

1. Kesim ergash gap
2. Bosh gap.

ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.